

**ПРАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

**ПРАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

Кваліфікаційна
наукова
праця на правах
рукопису

ГОРИН МИХАЙЛО СТЕПАНОВИЧ

УДК 343.985:343.343.6

**ДИСЕРТАЦІЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ
ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ**

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело _____ **М. С. Горин**

Науковий керівник: **Скулиш Євген Деонізович,**

доктор юридичних наук, професор

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Горин М. С. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» (081 – Право). – ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, 2023.

У дисертації здійснено комплексне дослідження теоретичних і праксеологічних засад криміналістичного забезпечення розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України з урахуванням особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану.

Підтверджено наявність специфіки розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України, позаяк в умовах війни зміст існуючих не відповідає практиці розслідування, що пов'язано з фрагментарністю викладення матеріалу, застарілій законодавчій базі, без урахування сучасних правил порядку перетину державного кордону та особливого режиму кримінального провадження у період воєнного стану.

Обґрунтовано, що методика як програма розслідування має будуватися з урахуванням таких методологічних засад: предмет обумовлений особливостями криміналістичної характеристики, а її структуру визначають особливості пошуково-пізнавальних процесів залежно від етапу розслідування і спрямування його завдань; в основі методики – алгоритми проведення процесуальних дій та їх комплексів, спрямованість і послідовність яких залежать від ситуацій розслідування. На підставі таких концептуальних положень розроблено методику розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон

України при особливому режимі досудового розслідування в умовах воєнного стану як видову методіку розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, структурними елементами якої є: криміналістична характеристика (спосіб підготовки, вчинення й приховування кримінального правопорушення; обстановка вчинення, слідова картина; характеристика особи злочинця) як узагальнені дані про найбільш типові ознаки незаконного переправлення осіб через державний кордон України, організацію, керівництво такими діями, закономірний взаємозв'язок яких слугує основою наукового і практичного вирішення завдань досудового розслідування; організація і тактика початкового етапу розслідування (особливості виявлення кримінальних правопорушень; типові слідчі ситуації й відповідні алгоритми процесуальних дій у кожній з них; взаємодія слідчого з оперативними та іншими підрозділами Національної поліції України, Службою безпеки України, експертними службами МВС України, Державною прикордонною службою України й іншими організаціями та установами, органами влади та місцевого самоврядування; використання спеціальних знань у процесуальній і непроцесуальній формах), а також проведення слідчих (розшукових) дій (огляд, обшук, допит, призначення експертиз).

На підставі узагальнення практики діяльності правоохоронних органів висвітлено механізм учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України (організація – координація – залучення – переправлення –маскування), у межах якого окреслено зміст способів учинення, а також технологій злочинної діяльності, що застосовують на етапах підготовки, вчинення та приховування. До поширених способів учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України віднесено: організацію (планування діяння, пошук і добір осіб, які переправлятимуться через кордон, об'єднання зусиль та ресурсів, розподіл

ролей між учасниками кримінального правопорушення тощо); керівництво (забезпечення переправлення (розподіл конкретних обов'язків і конкретних дій, відання певних команд, настанов, інструктаж учасників тощо) та сприяння (поради, вказівки, надання засобів або усунення перешкод тощо).

Окреслено положення щодо посилення відповідальності за незаконне переправлення осіб через державний кордон України в умовах воєнного або надзвичайного стану, зокрема в частині позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на певний строк з конфіскацією майна.

Виокремлено складові криміналістичного забезпечення виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон України, які повинні охоплювати: а) ознаки порушення державного кордону та злочинної діяльності, пов'язаної з організацією та керуванням (сприянням) незаконним переправленням осіб через державний кордон; б) тактику уповноважених правоохоронних та інших державних органів, діяльність яких спеціально спрямована на боротьбу з нелегальною міграцією; в) способи виявлення ознак незаконного переправлення осіб через державний кордон України органами, які не є правоохоронними, але з огляду на особливості своєї діяльності мають таку можливість (Міністерство закордонних справ України).

На основі диференціації завдань початкового етапу розслідування упорядковано типові слідчі ситуації (залежно від характеру вихідної інформації; встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; ступеня поінформованості зацікавлених осіб про перебіг і перспективи розслідування; обсягу зібраних доказів) та запропоновано порядок (програму) збирання стороною обвинувачення доказів незаконного переправлення осіб через державний кордон України шляхом проведення комплексу пов'язаних єдиним тактичним задумом слідчих (розшукових), інших процесуальних дій та організаційних (контрольних) заходів.

Наведено класифікацію типових слідчих версій початкового етапу розслідування залежно від змісту інформації про подію кримінального правопорушення за ст. 332 Кримінального кодексу України (переправлення здійснено: організованим злочинним угрупованням, яке спеціалізується на такому незаконному промислі; із залученням працівників Державної прикордонної служби України на основі фінансової зацікавленості; не лише із залученням працівників Державної прикордонної служби України, а й інших правоохоронних органів; особою, або особами, уродженцями та мешканцями одного з прикордонних населених пунктів).

Сформульовано наукові підходи до вирішення проблем оптимізації взаємодії органів досудового розслідування з працівниками Державної прикордонної служби України та міграційної служби, які мають службові обов'язки та повноваження щодо виявлення злочинного задуму на основі створення єдиної інформаційної бази між правоохоронними органами України й прикордонних країн, а також вжиття заходів криміналістичної профілактики щодо участі їхніх працівників у безпосередньому вчиненні й приховуванні кримінального правопорушення.

Запропоновано рекомендації щодо тактики підготовки процесуальних дій, безпосереднього проведення та фіксації їх ходу й результатів, з урахуванням виду такої дії, конкретних тактичних завдань і слідчих ситуацій розслідування й видової приналежності кримінального правопорушення, яке розслідується, а саме: тактико-криміналістичні та процесуальні особливості проведення оглядів (місця події, предметів і документів) за фактом вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України з внесенням доповнень до ч. 1 ст. 223 та ч. 2 ст. 237 Кримінального процесуального кодексу України; алгоритм проведення обшуку в рамках забезпечення технічної фіксації слідчої (розшукової) дії, присутності осіб, права та законні інтереси яких можуть бути обмежені або порушені, а також понятих й спеціалістів-криміналістів; – праксеологічні

підходи до проведення допиту підозрюваних, що характеризуються такими ситуаціями: безконфліктною (визнання провини і бажання давати показання; конфліктною (без наміру сприяти досудовому слідству й заперечення причетності до злочинних дій) з внесенням доповнень до ч. 1 ст. 224 Кримінального процесуального кодексу України.

В аспекті предмета дослідження виокремлено специфіку призначення експертиз, спрямованих на ідентифікацію осіб, причетних до кримінального правопорушення, надання рекомендацій щодо проведення процесуальних дій та складання перспективно-прогностичної оцінки при особливому режимі досудового розслідування (почеркознавча, лінгвістична, портретна, дактилоскопічна та ін.).

Ключові слова: державний кордон, незаконне переправлення, воєнний стан, розслідування, криміналістична характеристика, виявлення, слідча ситуація, взаємодія, слідча (розшукова) дія.

SUMMARY

Horin M. S. Investigation of illegal transportation of persons across the state border of Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Candidate of Law Degree in Specialty 12.00.09 – Criminal procedure and criminology; forensic examination; operative-search activities. – PJSC “Higher Educational Institution «Interregional Academy of Personnel Management»”, Kyiv, 2023.

The dissertation is devoted to the comprehensive study of the theoretical and praxeological foundations of forensic support for the investigation of illegal transportation of persons across the state border of Ukraine, the special regime of pre-trial investigation in the conditions of martial law taken into account.

The existence of specifics of the investigation of illegal transportation of persons across the state border of Ukraine is confirmed, since in wartime the content of the existing ones does not correspond to the practice of the investigation, which is connected with the fragmentary presentation of the material, the outdated legislative base, without taking into account the modern rules of the procedure for crossing the state border and the special regime of criminal proceedings in period of martial law.

It is substantiated that the methodology as an investigation program should be built taking into account the following methodological principles: the subject is conditioned by the peculiarities of forensic characteristics, and its structure is determined by the peculiarities of search and cognitive processes depending on the stage of the investigation and the direction of its tasks; at the basis of the methodology are algorithms for conducting procedural actions and their complexes, the direction and sequence of which depend on the situations of the investigation. On the basis of such conceptual provisions, a method of investigation of illegal transportation of persons across the state border of Ukraine under a special regime of pre-trial investigation under martial law is developed as a special method of investigation of criminal offenses in the field of protection of state secrets, inviolability of state borders, provision of conscription and mobilization, the structural elements of which are: forensic characterization (method of preparation, commission, and concealment of a criminal offense; circumstances of the commission, trail picture; characteristics of the criminal) as generalized data on the most typical signs of illegal smuggling of persons across the state border of Ukraine, the organization, management of such actions, the natural interrelationship of which serves as a basis for scientific and practical solutions to pre-trial investigation tasks; organization and tactics of the initial stage of the investigation (features of detection of criminal offenses; typical investigative situations and corresponding algorithms of procedural actions in each of them; interaction of the investigator with operational and other units of

the National Police of Ukraine, the Security Service of Ukraine, expert services of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the State Border Service of Ukraine and others organizations and institutions, authorities and local self-government bodies; use of special knowledge in procedural and non-procedural forms), as well as conducting investigative (search) actions (survey, search, interrogation, appointment of expertise).

On the basis of the generalization of the practice of law enforcement agencies, the mechanism of committing illegal transportation of persons across the state border of Ukraine (organization – coordination – involvement – transportation – masking) is highlighted, within which the content of the methods of commission, as well as the technologies of criminal activity used at the stages of preparation and commission and concealment are outlined. The common methods of illegal transportation of persons across the state border of Ukraine include: organization (planning of actions, search and selection of persons who will be transported across the border, pooling of efforts and resources, distribution of roles among participants in the criminal offense, etc.); leadership (providing direction (allocation of specific responsibilities and specific actions, giving certain commands, instructions, instructing participants, etc.) and facilitation (advice, instructions, provision of means or removal of obstacles, etc.).

Provisions regarding increased responsibility for illegal transportation of persons across the state border of Ukraine in conditions of war or state of emergency are outlined, in particular in terms of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities for a certain period of time with confiscation of property.

The components of forensic support for the detection of illegal transportation of persons across the state border of Ukraine are singled out, which must include: a) signs of violation of the state border and criminal activity related to the organization and management (facilitation) of illegal transportation of persons across the state border; b) tactics of authorized law enforcement and other

state bodies whose activities are specifically aimed at combating illegal migration; c) methods of detecting signs of illegal transportation of persons across the state border of Ukraine by bodies that are not law enforcement, but given the specifics of their activity have such an opportunity (Ministry of Foreign Affairs of Ukraine).

Based on the differentiation of the tasks of the initial stage of the investigation, typical investigative situations are organized (depending on the nature of the source information; identification of the person who committed the criminal offense; the degree of awareness of the interested parties about the progress and prospects of the investigation; the amount of evidence collected) and the procedure (program) for the collection of evidence by the prosecution is proposed illegal transportation of persons across the state border of Ukraine, by carrying out a complex of investigative (search), other procedural actions and organizational (control) measures connected by a single tactical idea. Also, the classification of typical investigative versions of the initial stage of the investigation is carried out depending on the content of information about the event of a criminal offense under Art. 332 of the Criminal Code of Ukraine (the transshipment is carried out: by an organized criminal group that specializes in such illegal fishing; with the involvement of employees of the State Border Service of Ukraine on the basis of financial interest; not only with the involvement of employees of the State Border Service of Ukraine, but also with other law enforcement agencies; by a person, or individuals, natives and residents of one of the border settlements).

Scientific approaches to solving the problems of optimizing the interaction of pretrial investigation bodies with employees of the State Border Service of Ukraine and the Migration Service, who have official duties and powers to detect criminal intent based on the creation of a single information base between law enforcement agencies of Ukraine and border countries, as well as the use of

forensic prevention measures regarding the participation of their employees in the direct commission and concealment of a criminal offense are formulated.

Recommendations regarding the tactics of preparing procedural actions, their direct implementation and recording of their course and results, taking into account the type of such action, specific tactical tasks and investigative situations of the investigation and the type of criminal offense under investigation, namely: tactical-criminological and procedural features of conducting inspections (places of events, objects and documents) due to the fact of committing illegal transportation of persons across the state border of Ukraine with additions to Part 1 of Art. 223 and Part 2 of Art. 237 of the Criminal Procedure Code of Ukraine; the algorithm for conducting a search within the framework of ensuring the technical recording of the investigative (search) action, the presence of persons whose rights and legitimate interests may be limited or violated, as well as witnesses and forensic specialists; – praxeological approaches to the interrogation of suspects characterized by the following situations: non-conflict (admission of guilt and willingness to testify; conflict (no intention to contribute to pre-trial investigation and denial of involvement in criminal acts) with additions to Part 1 of Art. 224 of the Criminal Procedure Code of Ukraine are given.

In the aspect of the subject of the study, the specifics of appointing examinations aimed at the identification of persons involved in criminal offenses, providing recommendations on conducting procedural actions and compiling a perspective-prognostic assessment in a special mode of pre-trial investigation (handwriting, linguistic, portrait, dactyloscopic, etc.) are highlighted.

Keywords: state border, illegal transit, martial law, investigation, forensic characteristics, detection, investigative situation, interaction, investigative (search) action.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Горин М. С. Характеристика типових способів учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 404–407. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/104.pdf

2. Горин М. С. Характеристика обстановки та типових слідів незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2022. № 4 (78). С. 251–257. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/104.pdf

3. Горин М. С. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 1. С. 147–152.

4. Горин М. С. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 2. С. 91–96.

5. Горин М. С. Типові слідчі ситуації під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 3 (55). С. 118–123. URL: <http://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/10553>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Горин М. С. Окремі питання криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 верес. 2021 р.)*. Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2021. С. 72–74.

7. Горин М. С. Проблемні питання взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства*: Ч. 1: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 жовт. 2021 р.). Київ: ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2021. С. 27–28.

8. Горин М. С. Загальна характеристика типових способів учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства*: Ч. 2: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 жовт. 2022 р.). Київ: ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2022. С. 12–13.

ЗМІСТ

ЗМІСТ	14
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ.....	28
1.1. Поняття, структура та значення криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України	28
1.2. Характеристика способів учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України	44
1.3. Структурний аналіз інших елементів криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України	62
Висновки до розділу 1	88
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ	94
2.1. Особливості виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон України	94
2.2. Типові слідчі ситуації та версії розслідування	114
2.3. Взаємодія слідчих з оперативними та іншими підрозділами	128
Висновки до розділу 2	145
РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ	
3.1. Огляд.....	150
3.2. Обшук	164
3.3. Допит	172
3.4. Призначення судових експертиз	189
Висновки до розділу 3	206
ВИСНОВКИ.....	210

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	218
ДОДАТКИ.....	243

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДБР – Державне бюро розслідувань

ДПС України – Державна прикордонна служба України

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЗМІ – засоби масової інформації

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

МЗС України – Міністерство закордонних справ України

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії

ОРД – оперативно-розшукова діяльність

ОРЗ – оперативно-розшукові заходи

СБУ – Служба безпеки України

СРД – слідчі (розшукові) дії

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. З набуттям Україною незалежності, її географічне положення почали активно використовувати з метою нелегальної міграції, контрабанди та торгівлі людьми. І сьогодні, коли держава частково обмежена у можливостях розслідування навіть загальнокримінальних правопорушень, правоохоронці опинились перед наймасштабнішим викликом – необхідністю розслідування десятків тисяч специфічних і складних у доказуванні, зокрема за міжнародними стандартами, воєнних та інших кримінальних правопорушень.

Незаконне переправлення осіб через державний кордон України (в'їзд і виїзд) залишається одним із найприбутковіших видів злочинності діяльності, яка з початком повномасштабного військового вторгнення, соціально-економічних змін у суспільстві й спрямованості політики держави на розвиток і розширення дипломатичних відносин з іншими країнами, отримала новий поштовх у кримінально-протиправному «прогресі». Так, за 2016–2018 рр. кількість внесених відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ст. 332 Кримінального кодексу (КК) України постійно збільшувалася (+20,4 %; +6,6 % та +69,7 % відповідно) й на кінець аналізованого періоду становила 331 кримінальне правопорушення. У 2019 р. вона скоротилася до 252 (–23,9 %), а в останні три роки знову зросла до 327 (+29,8 %), з яких 73 % було вчинено організованими групами, у тому числі за участі іноземців. Викликає занепокоєння і той факт, що станом на 1 лютого 2023 року загальна кількість громадян України, які перебувають за кордоном, становить 7 989 027, з них дорослих – 5 841 619, у той час як на консульському обліку перебуває усього 448 592 [24].

Варто зазначити, що такі кримінальні правопорушення пов'язані з багатоепізодною злочинною діяльністю (значним обсягом слідчої та

оперативної роботи), а механізм незаконного переправлення осіб через державний кордон України продовжує залишатись одним з найскладніших для своєчасного виявлення й припинення, тим більше, що нині наявна розбалансована гібридна модель діяльності оперативних підрозділів з нечіткими змістом і критеріями співвідношення оперативно-розшукової, кримінальної процесуальної, пошукової діяльності й негласної роботи як такої; відсутність взаємодії та координації правоохоронних органів, вивчення і напрацювання методики й тактики розслідування, аналітичної роботи тощо. На латентності кримінальних правопорушень також позначається й структура злочинної ієрархії, знання злочинцями особливостей та недоліків у системі охорони й перетинання державного кордону, зокрема на окремих його ділянках, місцях пропуску тощо, а також участь у корупційних схемах працівників органів сектору безпеки. Тільки за допомогою таких важелів впливу у злочинних групах особи тривалий час залишаються невикритими.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці відомих вітчизняних науковців Т. В. Авер'янової, Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, П. Д. Біленчука, В. К. Весельського, А. А. Вознюка, А. Ф. Волобуєва, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, О. В. Ігнатюка, Е. Ф. Іскендерова, А. В. Іщенко, С. М. Князева, О. І. Козаченка, О. Н. Колесніченка, А. М. Кислого, В. С. Кузьмічова, Є. Д. Лук'янчикова, М. В. Салтевського, І. В. Сервецького, М. П. Стрельбицького, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського, В. В. Юсупова та інших.

Безпосередньо криміналістичні аспекти незаконного переправлення осіб через державний кордон України досліджували О. В. Андрушко, Є. П. Бегалов, К. Л. Бугайчук, Л. Ю. Капітанчук, В. В. Корнієнко, О. В. Мельник, А. З. Сорока, А. М. Шульга та інші.

Зазначені та інші науковці зробили вагомий внесок у розроблення досліджуваної проблематики, однак комплексних цільових розробок щодо методики розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України, побудованої на загальній теорії криміналістики, концептуальних положеннях розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації й з урахуванням особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану та пов'язаних з ним обмежень щодо виїзду осіб за кордон, здійснено не було, що власне і обумовило обрання відповідної теми дослідження й посилило її праксеологічну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126), Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (постанова загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 рр. (наказ Міністерства внутрішніх справ (МВС) України від 11 червня 2020 р. № 454), Загального плану науково-дослідної роботи ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» на 2018–2020 рр. «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика: політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми» (ДР № 0113U007698).

Тему дисертації затверджено Вченою радою ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» 31 серпня 2015 р. (протокол № 7) та уточнено 31 жовтня 2018 р. (протокол № 10).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є розроблення криміналістичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на удосконалення розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання*:

- визначити поняття, встановити значення та виокремити структурні елементи криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України;

- систематизувати способи незаконного переправлення осіб через державний кордон України;

- виокремити ознаки обстановки вчинення, слідової картини й особи правопорушника як елементів криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України;

- встановити особливості виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон України;

- конкретизувати типові слідчі ситуації та версії початкового етапу розслідування;

- запропонувати шляхи взаємодії слідчих зі співробітниками оперативних підрозділів та іншими суб'єктами;

- розкрити особливості проведення огляду під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України;

- охарактеризувати процесуальні й тактичні особливості проведення обшуку під час розслідування таких кримінальних правопорушень;

- визначити завдання й особливості тактики допиту свідків і підозрюваних у вчиненні означених кримінальних правопорушень;

- з'ясувати специфіку призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають у сфері діяльності органів досудового розслідування під час розслідування

кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації.

Предмет дослідження – розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить сукупність загальнонаукових і спеціальних наукових методів пізнання правових явищ, використання яких забезпечило обґрунтованість і достовірність результатів наукового пошуку. З урахуванням особливостей предмета, мети та завдань дослідження застосовувались такі методи: *порівняльно-правовий* – під час аналізу думок науковців і практиків щодо досліджуваної проблематики, норм матеріального і процесуального права, наукових категорій та визначень (розділ 1, підрозділи 2.2, 2.3). *Формально-логічний метод і метод структурного аналізу* – при встановленні способів учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України та особливостей слідової картини (підрозділи 1.2, 1.3). *Методи порівняння, кількісного та якісного аналізу* – під час дослідження особи злочинця (підрозділ 1.3). *Методи аналізу і синтезу* – при розробці структури криміналістичної характеристики, формулюванні висновків (розділ 1); *діалектичний* – дозволив розглянути організаційні-правові аспекти початкового етапу розслідування, зокрема, у нерозривному зв'язку з військовими та суспільно-політичними процесами в Україні (розділ 2); *системний* – задля структуризації роботи, а також виокремлення прогалів і колізій, які негативно впливають на стан досудового розслідування (розділи 2–3); *моделювання* – у процесі розробки типових слідчих ситуацій та алгоритмів дій при проведенні слідчих (розшукових) дій (СРД) (підрозділ 2.2, розділ 3); *соціологічний* – під час анкетування прокурорів, слідчих та працівників Служби безпеки України (СБУ) (розділи 1–3); *статистичний* – при аналізі статистичних матеріалів низки органів

державної влади та опрацюванні результатів анкетування прокурорів, слідчих поліції та працівників СБ України (розділи 1–3).

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення 225 кримінальних проваджень, розпочатих за ознаками ст. 332 КК України (за період 2016–2023 рр.), з усіх регіонів країни; зведені дані анкетування 56 прокурорів, 126 працівників Національної поліції України та 118 – Служби безпеки України у Волинській, Дніпропетровській, Івано-Франківській, Закарпатській, Київській, Львівській, Одеській, Чернівецькій областях; статистичні та аналітичні дані Офісу Генерального прокурора, Національної поліції України, Державної прикордонної служби України, Державної міграційної служби України, Міністерства закордонних справ України, Державної судової адміністрації України; доповіді дипломатичних представництв і консульських установ; матеріали засобів масової інформації та журналістських розслідувань; результати багаторічного вивчення оперативно-розшукової, слідчої та судової практики на підставі значного досвіду роботи автора в правоохоронній сфері.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших монографічних досліджень, у якому запропоновані основи методики розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України з урахуванням особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану. У роботі сформульовано та обґрунтовано низку нових положень і висновків, зокрема:

вперше:

– представлено методику розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України при особливому режимі досудового розслідування в умовах воєнного стану як виду методику розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці,

недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, що ґрунтується на кримінально-правових (відповідно до ст. 332 КК України) і криміналістично значущих (спосіб підготовки, вчинення, й приховування кримінального правопорушення; обстановка вчинення, слідова картина; характеристика особи злочинця) критеріях, зв'язок яких у процесі досудового розслідування визначає специфіку збирання доказів за допомогою процесуальних засобів і методів;

– на підставі узагальнення практики діяльності правоохоронних органів визначено механізм вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України (організація – координація – залучення – переправлення – маскування), у межах якого окреслено зміст способів учинення, а також технологій злочинної діяльності, що застосовуються на етапах підготовки, вчинення та приховування;

– на основі диференціації завдань початкового етапу розслідування упорядковано типові слідчі ситуації (залежно від характеру вихідної інформації; особи підозрюваного; ступеня поінформованості та обсягу зібраних доказів) та запропоновано порядок збирання стороною обвинувачення доказів незаконного переправлення осіб через державний кордон України, шляхом проведення комплексу пов'язаних єдиним тактичним задумом СРД (огляд, обшук, допит, проведення експертиз);

– запропоновано криміналістичні рекомендації щодо підготовки та проведення СРД при особливому режимі досудового розслідування в умовах воєнного стану у складі слідчої групи (з обов'язковим включенням до її складу представників НП України, ДПС України, СБ України та міграційної служби), а також у разі проведення досудового розслідування обставин кримінального правопорушення, учиненого на територіях декількох держав, – спільних слідчих груп (ст. 571 КПК України), зокрема вилучення й огляду документів, допиту свідків і підозрюваних; призначення та проведення окремих видів експертиз;

удосконалено:

– розподіл способів учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України: організація (планування діяння, пошук і добір осіб, які переправлятимуться через кордон, об'єднання зусиль та ресурсів, розподіл ролей між учасниками кримінального правопорушення тощо); керівництво (забезпечення переправлення (розподіл конкретних обов'язків і конкретних дій, віддання певних команд, настанов, інструктаж учасників тощо)); сприяння (поради, вказівки, надання засобів або усунення перешкод тощо);

– положення щодо посилення відповідальності за незаконне переправлення осіб через державний кордон України в умовах воєнного або надзвичайного стану, зокрема в частині позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на певний строк з конфіскацією майна;

– класифікацію типових слідчих версій початкового етапу розслідування залежно від змісту інформації про подію кримінального правопорушення за ст. 332 КК України (переправлення здійснено: організованим злочинним угрупованням, яке спеціалізується на такому незаконному промислі; із залученням працівників ДПС України на основі фінансової зацікавленості; не лише із залученням працівників ДПС України, а й інших правоохоронних органів; особою, або особами, уродженцями та мешканцями одного з прикордонних населених пунктів);

– алгоритм процесуальної доведеності необхідності проведення обшуку з внесенням змін до п. 5 ч. 5 ст. 234 КПК України, забезпечення технічної фіксації при проведенні такої СРД, присутності осіб, права та законні інтереси яких можуть бути обмежені або порушені, понятих;

дістали подальшого розвитку:

– відомості про обстановку вчинення кримінального правопорушення (місце, час, просторові умови і характер кримінальної ситуації), слідову

картину (матеріальні сліди транспортних засобів, підроблених документів (військово-медичні та військово-облікові документи, медичні справи на інвалідність, акти медичного огляду із МСЕК, дані про поранення, травми, контузії, каліцтва); ідеальні сліди (працівники ДПС України, міграційної служби, СБ України), особу злочинця та організовані групи;

– сформульовані наукові підходи до вирішення проблем оптимізації взаємодії органів досудового розслідування з працівниками прикордонної та міграційної служби на основі створення єдиної інформаційної бази, а також вжиття спільних заходів профілактики щодо участі працівників органів сектору безпеки у безпосередньому вчиненні й приховуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України;

– тактико-криміналістичні та процесуальні особливості проведення оглядів (місця події, предметів і документів) за фактом учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України з внесенням доповнень до ч. 1 ст. 223 та ч. 2 ст. 237 КПК України;

– праксеологічні підходи до проведення допиту підозрюваних, що характеризується такими ситуаціями: безконфліктною (визнання провини і бажання давати показання; конфліктною (без наміру сприяти досудовому слідству й заперечення причетності до злочинних дій) з внесенням доповнень до ч. 1 ст. 224 КПК України;

– специфіка призначення експертиз, спрямованих на ідентифікацію осіб, причетних до кримінального правопорушення (почеркознавча, лінгвістична, портретна, дактилоскопічна та ін.), надання рекомендацій щодо проведення процесуальних дій та складання перспективно-прогностичної оцінки при особливому режимі досудового розслідування.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено й надалі може бути використано у:

– *практичній діяльності* правоохоронних органів України – при розробленні та вдосконаленні відомчих нормативно-правових актів, підготовці посібників, методичних рекомендацій з питань розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України (Акт Дарницького РУ ГУНП України у місті Києві від 05 вересня 2023 р.);

– *науково-дослідній сфері* – у ході подальшого вирішення проблем, пов'язаних з розслідуванням незаконного переправлення осіб через державний кордон України (акт Національної академії внутрішніх справ від 13 вересня 2023 р.);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів», «Кримінальний процес», для підготовки лекцій, планів-конспектів семінарських і практичних занять (акт ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 02 вересня 2023 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення» (м. Київ, 22–23 вересня 2021 р.); «Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства» (м. Київ, 8 жовтня 2021 р.); «Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства» (м. Київ, 8 жовтня 2022 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації відображено у 8 наукових публікаціях, серед яких чотири статті – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна – у закордонному юридичному виданні, три – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

1.1. Поняття, структура та значення криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України

Інтенсифікація міграційних потоків стала одним із найважливіших проявів світової політико-економічної глобалізації. Водночас і сам міждержавний рух населення сприяє подальшому поглибленню глобалізаційних тенденцій капіталістичної світ системи. Не будучи позитивним чи негативним процесом сам по собі, тривалий час цей рух розглядався здебільшого у схвальному контексті. Проте останнім часом есе частіше ведеться мова про міграцію як про істотну загрозу державній та суспільній безпеці. При цьому небезпекам, яким піддаються самі мігранти, у національній науці не приділяється навіть десята частка тієї уваги, яку отримують вплив міграційних процесів на зростання рівня злочинності в державі та державні заходи зі зменшення такого впливу [62].

При цьому криміналістичних досліджень незаконного переправлення осіб через державний кордон України наразі є значно менше, ніж кримінологічних. Поява та розвиток криміналістичної методики нерозривно пов'язані з цілеспрямованим системним збиранням, дослідженням та узагальненням матеріалів слідчої, судової та експертної практики – основного джерела розробки методичних положень і рекомендацій [14].

Утім, розроблені наукою криміналістичні рекомендації є важливим інструментарієм слідчого, інших компетентних суб'єктів, що залучені до кримінального провадження – своєрідним алгоритмом дій у типових слідчих ситуаціях [80, с. 120]. Унаслідок синтезу практичної та наукової діяльності створені різні за своїм предметом характеристики кримінальних правопорушень, що містять опис їх закономірних ознак [83, с. 577].

Якісно розроблена криміналістична характеристика, у тому числі незаконного переправлення осіб через державний кордон України, є базою для розробки окремої методики досудового розслідування.

Певні сучасні досягнення у галузі розробок методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень не означають, що всі тактико-методичні проблеми, які супроводжують розслідування, вирішені [74; 120; 151; 175; 182; 189; 203]. Є спірні точки зору низки вчених з багатьох положень методики розслідування, пов'язані з предметом, змістом і принципами її побудови, які прямо або побічно впливають на розробку приватних методик [9; 19; 21; 63; 72; 83; 97; 115].

Тим часом чітке розуміння сутності, структури, змісту і принципів побудови криміналістичних методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень у край необхідно для ефективного використання таких знань у процесі розробки нових приватних криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень, до якої варто віднести і методику розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України.

Перед початком дослідження варто окреслити визначення основних понять, без всебічного тлумачення яких неможливе розуміння проблеми дослідження та подальше формування відповідної методики досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Пункти пропуску через державний кордон України – це спеціально виділена територія на залізничних та автомобільних станціях, у морських і

річкових портах, аеропортах (аеродромах) з комплексом будівель, споруд і технічних засобів, а також спеціально виділена акваторія у морських і річкових портах, де здійснюються прикордонний, митний та інші види контролю і пропуск через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна [136].

Відповідно, правомірне перетинання кордону України за допомогою залізничного, автомобільного, морського, річкового, повітряного сполучення здійснюється відповідно до Закону України «Про прикордонний контроль» у пунктах пропуску та поза пунктами пропуску, які встановлюються відповідно до законодавства України і міжнародних договорів [111, с. 764].

Під час пропуску через державний кордон України здійснюється перевірка документів – дослідження уповноваженими службовими особами Державної прикордонної служби України паспортного та інших документів фізичних осіб, які перетинають державний кордон, з метою встановлення їх дійсності та приналежності відповідній особі, а також дослідження за результатами оцінки ризиків документів, що стосуються транспортних засобів, вантажів.

Паспортний документ – виданий уповноваженими державними органами України чи іншої держави або статутними організаціями ООН документ, що підтверджує громадянство, посвідчує особу пред'явника, дає право на в'їзд або виїзд з держави і визнаний Україною [144]. Під іншими документами зазвичай розуміються віза, підтверджуючі документи, інші документи для перетинання державного кордону України.

Віза – наданий уповноваженим органом України в установленій законодавством формі дозвіл, необхідний для в'їзду на територію України або для транзитного проїзду через її територію протягом відповідного строку [144].

Підтверджуючі документи – документи, що підтверджують факт туристичного обслуговування, навчання, стажування, працевлаштування, лікування, бронювання або оплати житла, харчування в Україні та повернення до держави свого громадянства або постійного місця проживання, або до третьої держави (у разі необхідності – інші документи, що підтверджують мету та умови перебування в Україні).

Документ на право виїзду з України і в'їзду в Україну вважається дійсним, якщо він відповідає встановленому зразку, виданий правомочним органом та оформлений належним чином [132].

Наведемо перелік документів для перетинання державного кордону громадянами України:

- 1) паспорт громадянина України для виїзду за кордон;
- 2) дипломатичний паспорт;
- 3) службовий паспорт;
- 4) проїзний документ дитини;
- 5) посвідчення особи моряка;
- 6) посвідчення члена екіпажу;

7) посвідчення особи на повернення в Україну (у разі втрати громадянином України, який постійно проживає в Україні, документів за межами території України – видається дипломатичними представництвами чи консульськими установами України за кордоном).

Режим у пунктах пропуску через державний кордон – порядок перебування і пересування всіх осіб і транспортних засобів у межах території прикордонних залізничних і автомобільних станцій, морських і річкових портів, аеропортів і аеродромів, відкритих для міжнародного сполучення, а також здійснення іншої діяльності, пов'язаної з пропуском через державний кордон осіб, транспортних засобів та вантажів, який встановлюється наказом начальника органу охорони державного кордону,

погодженим з керівником митного органу та керівником підприємства, на території якого розміщено пункт пропуску через державний кордон [144].

Пропуск через державний кордон України може здійснюватися поза пунктами пропуску або в пунктах пропуску в неробочий час у разі:

- 1) прибуття яхти до порту чи відходу яхти з порту;
- 2) прибережного рибальства;
- 3) плавання річкових і морських суден внутрішніми водними шляхами;
- 4) сходження на берег екіпажу судна для перебування на території населеного пункту, в якому розташований порт;
- 5) виникнення особливих потреб гуманітарного характеру особи або групи осіб за умови відсутності загроз національній безпеці України;
- 6) виникнення невідкладних обставин, пов'язаних з ліквідацією надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру та їх наслідків, загрози життю, за умови відсутності загроз національній безпеці України [6, с. 12].

Паспортні та інші документи громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон, перевіряються уповноваженими службовими особами Державної прикордонної служби України з метою встановлення їх дійсності та приналежності відповідній особі. При цьому з'ясовується наявність або відсутність підстав для тимчасової відмови особі у перетинанні державного кордону, наприклад, якщо: стосовно особи застосовано запобіжний захід, за умовами якого їй заборонено виїжджати за кордон; засуджений за вчинення кримінального правопорушення; ухиляється від виконання зобов'язань, покладених на нього судовим рішенням; перебуває під адміністративним наглядом Національної поліції України тощо.

Саме через наявність таких заборон і обмежень особи вдаються до незаконного перетину державного кордону, а низький рівень розкриття й

завершення досудового розслідування та передачі до суду матеріалів про вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК України, можна пов'язати з низкою причин організаційного характеру, а саме: недостатнім знанням криміналістичної методики розслідування таких кримінальних правопорушень; відсутністю переліку узгоджених дій різних відомств, слідчих та оперативних підрозділів на початковому етапі досудового розслідування; слабкою забезпеченістю відомств, слідчих та оперативних підрозділів необхідними засобами тощо [157].

Результати опитування слідчих та оперативних працівників показали, що розслідуванню цього виду кримінального правопорушення заважають недосконалість кримінально-правового та кримінального процесуального законодавства (71 %); низький рівень матеріально-технічного забезпечення (44 %); відсутність методичних рекомендацій (32 %) та інформаційно-довідкового забезпечення (9 %). Крім цього, більшість опитаних нами респондентів (а саме 65 %) вважають, що зі 100 злочинів відомо лише до 10 %. Кожен четвертий опитаний вважає, що відомо до 25 % злочинів, 7 % респондентів вказали, що відомо до 75 % злочинів, а 5,3 % опитаних вважають, що відомо про 95 % злочинів цієї категорії, а 1,7 % не змогли визначитися при відповіді на це запитання (Додаток Б).

Виходячи з отриманих відповідей, можна припустити, що незаконне переправлення осіб через державний кордон України характеризується дуже високим рівнем латентності. З огляду на зростання рівня злочинності й потребу в оптимізації досудового розслідування кримінальних правопорушень, особливою нагальністю вирізняється наукове розроблення низки методик з найбільш важливих ключових напрямів, що можливе лише за умови детального вивчення криміналістичної характеристики [46; 65; 95; 99; 100; 154; 181].

Дослідження криміналістичної характеристики, з урахуванням актуальної на сьогодні слідчої, експертної та судової практики, надає змогу

в режимі реального часу проаналізувати стан та оперативну обстановку щодо кількісного рівня незаконного переправлення осіб через державний кордон України, на основі отриманих даних сформулювати наукові засади комплексної криміналістичної методики досудового розслідування таких кримінальних правопорушень. Стосовно побудови відповідної методики, насамперед, доцільно виокремити наступні її положення (принципи):

а) на основі системно-діяльнісного підходу потребують вивчення закономірності, з одного боку, кримінальної діяльності осіб з підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень, а з іншого – діяльність правоохоронних органів по розслідуванню цього кримінально-протиправного діяння та судового розгляду по здійсненню правосуддя. Така діяльність повинна відповідати: по-перше, вимогам законності; по-друге, повноті розслідування; по-третє, викриттям усіх осіб, які брали участь у вчиненні та приховуванні кримінальних правопорушень;

б) розробка системи знань про особливості: способу та механізму вчинення кримінальних правопорушень, враховуючи способи підготовки, вчинення, приховування й протидії досудовому розслідуванню; мотиву; особистісних та професійних якостей злочинця; механізму слідоутворення та встановлення стійких зв'язків у ньому;

в) розробка системи знань про типові слідчі ситуації, що складаються на різних етапах досудового розслідування, а також про способи збирання, дослідження, оцінки та використання доказів залежно від висунутих версій розслідування, тобто відбувається реалізація принципу ситуаційного підходу до розслідування кримінальних правопорушень [193, с. 155].

Криміналістична характеристика, як система відомостей, виступає центральною частиною у структурі відповідної методики [88, с. 32]. Поряд з цим визначення поняття криміналістичної характеристики відіграє важливу роль у науці. Розробка понятійного апарату є принциповим і важливим питанням для науки. Це пояснюється різними факторами.

Зокрема, перспективою побудови сталих кореляційних зв'язків між її елементами, можливістю висувати певні версії за їх допомогою, під час досудового розслідування планувати проведення різних СРД тощо [75].

Однак науковці-криміналісти, які досліджують проблеми криміналістичної характеристики, не завжди однотипно підходять до визначення її поняття та системи.

Наприклад, М. В. Салтевський вважає, що криміналістична характеристика – це видова модель, яка дозволяє прогнозувати, будувати найбільш обґрунтовані версії щодо обставин конкретної події (особи, способу вчинення злочину, засобів злочину та іншого) [158, с. 148–151].

Водночас В. Д. Берназ визначає цю категорію як засновану на державних статистичних даних науково-обґрунтовану систему узагальненої інформації та їх джерел про обставини, які були доказані, та інші, які мали значення для попередження, виявлення, розкриття, розслідування та судового розгляду досліджуваних кримінальних правопорушень зазначеної категорії [16, с. 17].

В. С. Кузьмічов стверджує, що криміналістична характеристика – це своєрідна інформаційна модель, що являє собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) кримінальних правопорушень. При цьому автор підкреслює, що особливе значення криміналістична характеристика кримінальних правопорушень набуває на початковому етапі досудового розслідування для визнання основних його напрямів висунення обґрунтованих версій. На окремих етапах розслідування виявляються лише певні елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, а повна їх сукупність встановлюється під кінець розслідування [97, с. 252].

Незважаючи на різні думки науковців, розгляд поняття та сутності криміналістичної характеристики зводиться до виокремлення характерних кримінальним правопорушенням кваліфікуючих ознак, відомості щодо

яких більшою мірою пов'язані з кримінально-правовим інститутом. Як результат, структура цієї категорії визначається через «сукупність ознак», яка має певне «органічне» поєднання, спрямоване на виокремлення:

1) кореляційних зв'язків елементів структури у вигляді сумарного цілого;

2) особливостей кожного елемента, обумовлюючи його індивідуальний чи підпорядкований характер;

3) мінливості й рухливості (динамічності) самої структури [76].

Отже, криміналістична характеристика кримінальних правопорушень – це:

1) сукупність даних (відомостей), інформація про кримінальні правопорушення, які характеризуються, і певні, пов'язані з ними явища;

2) сукупність (система) ознак властивостей, слідів, відношень кримінального правопорушення;

3) інформація, що має криміналістичне значення;

4) характеристика конкретного, реального кримінального правопорушення і наукова абстракція двох рівнів, яка виокремлює типові ознаки певних категорій кримінальних правопорушень (видів і груп) і кримінальних правопорушень взагалі;

5) важливий елемент окремої методики.

Перед слідчим постійно виникає необхідність звернення до того чи іншого елемента криміналістичної характеристики з метою уточнення своїх дій або ж прогнозування дій підозрюваного для постановки правильних питань під час проведення експертизи або ж у процесі спілкування з фахівцем у певній галузі – у кожному випадку він неодноразово звертається до кількісних і якісних компонентів криміналістичної характеристики [105].

Таким чином, практичне значення криміналістичної характеристики кримінального правопорушення полягає в тому, щоб слугувати слідчому

(дізнавачу) своєрідним трафаретом, який би «накладався» на наявні в його розпорядженні на певному етапі досудового розслідування. Своєю чергою, такий «трафарет» дозволяє:

1) визначати, чи містяться в цій події ознаки кримінального правопорушення;

2) прогнозувати суть цієї події і супутніх їй обставин;

3) обґрунтовано припускати зміст і форми прояву тих слідів, які могли і повинні були залишитися в результаті кримінального правопорушення, і причинно пов'язаних з ним передуючих і подальших обставин;

4) конкретизувати повноту зібраної у справі доказової інформації і проводити їх аналіз та оцінку;

5) планувати і здійснювати цілеспрямовані заходи з дослідження певної події, що припускають пошук, фіксацію і процесуальне закріплення цих слідів [15, с. 121].

Наприклад, знаючи способи учинення кримінального правопорушення, що зазвичай зустрічаються у слідчій та судовій практиці, місця вчинення тих або інших протиправних дій, способи приховування слідів, ознаки, що характеризують певне коло осіб, схильних до тих або інших злочинних посягань, слідчий (дізнавач) в змозі дати обґрунтовану оцінку результатам кримінального провадження, визначити послідовність подальших слідчих (розшукових) дій (далі – СРД), необхідних для встановлення об'єктивної істини [51].

Як вже було зазначено, криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень прийнято поділяти на певні рівні, зокрема на загальний, окремого виду (групи) кримінальних правопорушень та індивідуальний. Для кращого розуміння цих рівнів, на нашу думку, потрібно детальніше їх розглянути:

1) загальна криміналістична характеристика кримінальних правопорушень досліджується як загальне поняття, а саме як вищий рівень абстракції, що застосовується до цієї наукової категорії. З одного боку, вона має абстрактний характер, а з іншого – загальне криміналістичне значення є методологічною основою для дослідження криміналістичних характеристик окремих видів і груп кримінальних правопорушень. За допомогою цього поняття виникає реальна можливість цілеспрямовано використовувати теоретичний та емпіричний матеріал для розвитку загальних та окремих питань криміналістичної методики;

2) криміналістична характеристика груп кримінальних правопорушень відноситься до рівня, який має менший ступінь абстракції. В основі цього рівня криміналістичної характеристики повинні знаходитись положення загальної теорії криміналістики та конкретний передовий досвід слідчої та судової практики;

3) індивідуальна криміналістична характеристика кримінального правопорушення являє собою поєднання вичерпних даних про розслідуване суспільно-небезпечне діяння. Її можна розглядати як інформаційну модель розслідуваного кримінального правопорушення, але водночас вона відноситься до якоїсь визначеної групи, або виду кримінальних правопорушень [87, с. 51].

Щодо визначення структури криміналістичної характеристики багато науковців мають власне бачення. Наприклад, А. В. Іваниця включає шість інформативних елементів: 1) предмет посягання; 2) спосіб учинення кримінального правопорушення; 3) слідову картину; 4) обстановку вчинення кримінального правопорушення; 5) особу злочинця; 6) особу потерпілого [53, с. 306–308].

Проте, з огляду на аналіз наукової літератури, більшість науковців виокремлюють усього чотири основні елементи криміналістичної характеристики:

1) предмет безпосереднього кримінально-протиправного посягання (найрізноманітніші об'єкти органічного та неорганічного походження);

2) спосіб учинення кримінального правопорушення в його широкому розумінні (обставини приготування, здійснення і приховування, дії суб'єкта, що використовується для досягнення поставленої мети);

3) типова «слідова картина» в її широкій інтерпретації (сукупність джерел матеріальних та ідеальних відображень у навколишній матеріальній обстановці вчиненого кримінального правопорушення);

4) характеристика особи правопорушника (опис людини як соціально-біологічної системи, чії властивості та ознаки відображаються у матеріальному середовищі) [84, с. 364].

Наприклад, Є. П. Бегалов у структурі криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України виокремив обстановку вчинення злочину; спосіб учинення злочину; слідову картину та особу злочинця [18].

Однак, Л. Ю. Капітанчук, вивчаючи особливості нелегальної міграції у криміналістичній характеристиці, зазначила про дещо інші елементи, зокрема: 1) способи порушення державного кордону; 2) характеристику слідової картини; 3) характеристику особи злочинця та нелегального мігранта [58].

Провівши аналіз різних теоретичних поглядів учених-криміналістів щодо поняття та змісту криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, було розроблено авторське тлумачення криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України, а також визначено її основні елементи.

Так, криміналістична характеристика незаконного переправлення осіб через державний кордон України – це система узагальнених даних про найбільш типові ознаки щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України, організацію, керівництво такими діями,

закономірний взаємозв'язок яких слугує основою наукового і практичного вирішення завдань досудового розслідування.

До основних елементів криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України варто віднести:

1) спосіб учинення кримінального правопорушення (складається зі способів підготовки до вчинення злочинних дій, безпосереднього вчинення кримінального правопорушення та способів приховування (маскування) протиправних дій);

2) обстановка вчинення кримінального правопорушення (місце, час, а також умови вчинення суспільно-небезпечного діяння);

3) типова «слідова» картина – будь-які зміни матеріального (навколишнього) середовища, що виникли в результаті вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України;

4) характеристика особи злочинця (фізичні та соціально-демографічними дані, а також чинники, що мали вплив на формування і здійснення злочинної мети, створення злочинної групи, розподілу ролей між співучасниками тощо).

Між цими елементами наявні взаємозв'язки, знання яких дає можливість слідчому визначити оптимальні шляхи для пошуку та затримання правопорушників [85]. Проте варто пам'ятати і про вихідні ідеї, що мають бути закладені у криміналістичній методиці розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України, оскільки як система взаємообумовлених і взаємопов'язаних СРД, що покликана забезпечувати розслідування кримінальних правопорушень, вона будується відповідно до певних принципів, зокрема суворої відповідності нормам закону; наукової обґрунтованості; зумовленості її характеру і змісту обставинами, що необхідно встановити; поетапності розслідування, що відображає особливості виявлення й збирання доказової інформації;

оптимальної організації і тактики проведення необхідних СРД, що забезпечують вирішення завдань кримінального провадження; комплексного використання засобів та можливостей для швидкого і повного вирішення завдань кримінального провадження [85].

Водночас при формуванні криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України необхідно користуватись не тільки криміналістичною наукою, а й використовувати відомості про кримінальні правопорушення з суміжних наук, таких як кримінальне право, криминологія тощо. Саме тому ми цілком погоджуємось з думкою В. Ю. Шепітька, що при формуванні структури криміналістичної характеристики, з огляду на сутність об'єкта, який вона характеризує, необхідно враховувати і використовувати деякі істотні кримінально-правові й криминологічні відомості про кримінальне правопорушення [87, с. 8].

Наприклад, положення кримінального права, які встановлюють караність діянь і характер обставин, що визначають відповідальність, є похідною розробки окремих методик розслідування й орієнтиром для визначення предмета доказування щодо конкретних видів кримінальних правопорушень [85, с. 299]. Крім цього, врахування норм кримінального законодавства та положень кримінального права необхідне при розробці криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, розподілі їх на види, підвиди (групи). При розробці окремих методик розслідування, а також конкретних типових характеристик окремих видів кримінальних правопорушень завжди враховується, так само як в нормах КК України визначається те чи інше кримінальне правопорушення, які ознаки включені до опису їх складу, які додаткові обставини мають значення для кримінально-правової класифікації (повторність, попередня змова, види співучасті) [96, с.79; 20, с. 8; 79, с. 132].

У цьому контексті варто згадати і про те, що предмет кримінально-протиправного посягання охоплює кримінально-правову характеристику, а опис особи злочинця у більшості методик межує з кримінологічною характеристикою. Відразу зазначимо, що предметом злочинного посягання у досліджуваній категорії кримінально-протиправних дій є державний кордон України, а саме лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору [130; 111, с. 764–765].

Кримінологічна характеристика незаконного переправлення осіб через державний кордон України доповнює криміналістичну і включає до методики розслідування інформацію про опис генезису кримінального правопорушення, його причини та умови вчинення, застосування заходів щодо їх усунення, частоти повторюваності та розподіляє кримінальне правопорушення за іншими ознаками, наприклад, віком, часом, географією тощо.

Практичне значення цих даних полягає в тому, що під час розслідування кримінального правопорушення співставлення наявних даних (що, де, коли, яким чином, при яких обставинах тощо) з системою узагальнених відомостей (наукових даних) про кримінальне правопорушення цього виду дозволяє виокремити аналогічні за криміналістично значущими ознаками кримінальні правопорушення і на цій підставі висунути версії та врахувати криміналістичні рекомендації щодо подальшого плану розслідування.

Норми кримінального процесуального права, що регламентують порядок кримінального провадження, теж безпосередньо впливають на зміст методики розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Наприклад, проведення процесуальних дій в режимі відеоконференції забезпечує оперативність судового провадження, безпеку осіб – учасників кримінального провадження тощо [92; 98]. Крім

цього, завдання криміналістичної методики розслідування безпосередньо пов'язане з досягненням завдань кримінального провадження, що передбачені ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) і полягає у захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпеченні швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [93].

На підставі цього загального завдання у криміналістичній методиці незаконного переправлення осіб через державний кордон України формуються власні завдання, а саме: систематичне узагальнення слідчої, експертної та судової практики; вивчення стану, структури та динаміки злочинності; аналіз кримінального, кримінального процесуального та іншого галузевого законодавства, пов'язаного з встановленням юридичної відповідальності за кримінальне правопорушення [70; 83, с. 572; 117].

Отже, криміналістична характеристика незаконного переправлення осіб через державний кордон України є уособленням двох складових: а) теоретичної концепції (як основи формування окремої методики розслідування таких кримінальних правопорушень); б) робочого інструмента розслідування (як система зібраних і узагальнених даних про криміналістично значимі ознаки цього виду кримінальних правопорушень).

1.2 Характеристика способів учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України

Стан та умови протидії злочинності та пов'язані з ними якісні зміни криміногенної ситуації у країні визначили для криміналістики низку нових завдань. Найбільш суттєво вони торкаються криміналістичної методики. І це не випадково, оскільки, як зауважив С. С. Чернявський, саме цей розділ криміналістики найбільш обумовлений потребами судово-слідчої практики щодо пошуку та вдосконалення наукових засобів і методів розслідування кримінальних правопорушень. Задоволення цих потреб і є головною метою криміналістики загалом, зумовлює тенденції внутрішнього розвитку цієї науки, визначає місце й роль у ній окремих теорій, зокрема криміналістичної класифікації, криміналістичного прогнозування, криміналістичної характеристики тощо [187].

Спосіб учинення кримінального правопорушення¹ – базовий елемент кримінально-правової, кримінально-процесуальної та криміналістичної характеристики. Причому кожна юридична наука вивчає його під власним кутом зору, з позиції своїх «службових» функцій.

Кримінально-правове поняття способу є базовим для інших наук. Спосіб тут розуміється в нерозривному зв'язку зі злочинним діянням. Кримінальний процесуальний аспект способу визначається завданнями щодо виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, встановлення обставин, що входять до предмета доказування (ст. 91 КПК України) [93].

¹ *Примітка.* Наукові погляди стосовно цього поняття спірні в термінологічному аспекті. У науковій літературі вживаються терміни «спосіб кримінального правопорушення», «спосіб вчинення та приховання кримінального правопорушення», «спосіб підготовки, вчинення та приховання кримінального правопорушення». З метою уникнення плутанини, надалі ми вживатимемо термін «спосіб вчинення кримінального правопорушення».

Підставою для формування криміналістичного поняття способу вчинення кримінального правопорушення є відповідні положення матеріального права, а також узагальнення матеріалів слідчої та судової практики [194, с. 6]. Так, спосіб учинення кримінального правопорушення – один з центральних елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, який дає найбільший об'єм криміналістичної інформації, що дозволяє зорієнтуватись слідчому (дознавачу) в події кримінального правопорушення та визначити оптимальні методи розслідування [15; 80].

На думку М. В. Салтевського, спосіб учинення кримінального правопорушення – це комплекс динамічних актів, рухів, що залишають у навколишній середовищі зміни (сліди) та включають фактори об'єктивного й суб'єктивного характеру [158, с. 424–427].

Структура способу вчинення кримінального правопорушення є категорією непостійною. Залежно від своєрідності поведінки підозрюваного, особливостей ситуацій, що виникають до і після вчинення кримінальних правопорушень, та інших обставин вона може бути триланковою (включає поведінку суб'єкта до, під час і після вчинення кримінального правопорушення), дволанковою (у різних комбінаціях) й одноланковою (характеризує поведінку суб'єкта лише під час вчинення кримінального правопорушення).

Безпосередньо інформація про спосіб учинення кримінального правопорушення використовується для встановлення кола осіб, причетних до кримінального правопорушення й визначення шляхів і засобів розшуку правопорушників. Пізнання динаміки злочинної діяльності дає змогу цілісно відобразити модель поведінки підозрюваних осіб. З огляду на ці та інші криміналістичні аспекти, інформація про спосіб учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України слугує основою для:

- 1) розробки криміналістичної характеристики;

2) виявлення взаємозв'язку між структурними елементами криміналістичної характеристики (спосіб – особа злочинця, спосіб – сліди, спосіб – обстановка тощо);

3) побудови слідчих версій;

4) планування досудового розслідування;

5) розробки конструкції тактики проведення СРД [151];

6) розробки криміналістичної профілактики кримінальних правопорушень [83; 78].

Для кримінального правопорушення, передбаченого ст. 332 КК України, характерними є низка способів учинення. З об'єктивної сторони це може бути вияв у 3 формах:

1. Організація незаконного переправлення осіб через державний кордон (планування діяння, пошук і добір осіб, які переправлятимуться через кордон, об'єднання зусиль та ресурсів, розподіл ролей між учасниками кримінального правопорушення або здійснення безпосереднього керівництва діяльністю, спрямованою на незаконне перетинання цими особами державного кордону України, або на безпосереднє переправлення їх через державний кордон України) [181].

Наприклад, *наприкінці червня 2020 року, знаходячись у невстановленому місці, ОСОБА_8, діючи з корисливих мотивів, маючи умисел на незаконне переправлення осіб через державний кордон України, добре розуміючи порядок перетину державного кордону України, організував діяльність, метою якої було незаконне переправлення осіб через державний кордон України, та шляхом поширення інформації почав підшукувати осіб, яких необхідно переправити через державний кордон України у напрямку Республіки Молдова поза встановленими пунктами пропуску. Так, 25 вересня 2020 р. приблизно о 14.40 ОСОБА_8, знаходячись біля магазину «Маркет24», який розташований по вул. Преображенська, с. Маяки Біляївського району Одеської області, діючи умисно з корисливих*

мотивів, повідомив ОСОБА_9 про те, що він може переправити осіб через державний кордон України поза встановленими пунктами пропуску за певну винагороду, яку саме він повідомить пізніше в телефонному режимі. Далі, ОСОБА_8 під час телефонної розмови з ОСОБА_9, діючи умисно, з корисливих мотивів, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій та бажаючи настання суспільно небезпечних наслідків, запропонував останньому за грошову винагороду у розмірі 3000 доларів США з особи, незаконно переправити його знайомих через державний кордон України на територію Республіки Молдова поза встановленими пунктами пропуску та без відповідних документів. При цьому під час розмови ОСОБА_8 детально роз'яснив ОСОБА_9 план дій, які необхідно виконати для незаконного перетину державного кордону України, визначивши час і місце незаконного перетину державного кордону України, встановивши суму грошової винагороди в розмірі 5200 доларів США, що станом на 15 жовтня 2020 р. по курсу НБУ становило 147 тис. 245 грн 28 коп., пообіцявши організувати незаконне переправлення через державний кордон України, здійснити керівництво такими діями, сприяти їх вчиненню порадами та вказівками, а також вжити заходів щодо усунення перешкод у перетині державного кордону у випадку викриття незаконного перетину державного кордону працівниками Державної прикордонної служби України. Надалі ОСОБА_8 здійснив посадку ОСОБА_10 та ОСОБА_11 до автомобілю марки Toyota Avensis, реєстраційний номер НОМЕР_1, та розпочав перевезення останніх до місця, де планував здійснити незаконне переправлення ОСОБА_10 та ОСОБА_11 через державний кордон України на територію Республіки Молдова поза пунктами пропуску через державний кордон. Рухаючись до прикордонної смуги з Республікою Молдова по трасі Одеса – Рені у напрямку пункту пропуску «Паланка – Маяки – Удобне» на автомобілі Toyota Avensis, реєстраційний номер НОМЕР_1, 15 жовтня 2020 р. приблизно о 12:47 ОСОБА_8, керуючись

корисливими мотивами з отримання 5200 доларів США, що станом на 15 жовтня 2020 р. по курсу НБУ становило 147 тис. 245 грн 28 коп., вчинивши необхідні дії щодо незаконного переправлення ОСОБА_10 та ОСОБА_11 через державний кордон України на територію Республіки Молдова поза пунктами пропуску, був зупинений працівниками поліції біля 39 км траси Одеса – Рені (М-15), при під'їзді до місця, в якому запланував незаконне переправлення через державний кордон України та був затриманий в порядку ст. 208 КПК України. Таким чином, ОСОБА_6 обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 332 КК України, тобто в незаконному переправленні осіб через державний кордон України, організації незаконного переправлення осіб через державний кордон України, керівництві такими діями та сприянні їх вчиненню порадами та вказівками, вчинених щодо кількох осіб з корисливих мотивів [28].

2. Керівництво незаконним переправленням осіб через державний кордон України (активна діяльність із забезпечення переправлення (розподіл конкретних обов'язків і конкретних дій, відання певних команд, настанов, інструктаж учасників тощо). Відмінність керівництва цим кримінальним правопорушенням від його організації полягає в тому, що керівництво можливе виключно під час або перед самим початком переправлення осіб через державний кордон [168].

Наприклад, ОСОБА_4, знаючи, що Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затвердженим Законом України № 2102-ІХ, введено в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб, у зв'язку з чим почали діяти обмеження на виїзд за кордон чоловіків віком від 18 до 60 років, діючи умисно, вчинив злочин, пов'язаний з незаконним переправленням осіб через державний кордон України. Так, з метою реалізації свого злочинного умислу, спрямованого на незаконне переправлення осіб через державний кордон України, ОСОБА_4

вступив у попередню злочинну змову з іншими невстановленими слідством особами, з числа осіб, які добре орієнтуються на місцевості в прикордонній зоні Дністровського району Чернівецької області, тобто в місці – лінії розмежування державного кордону України та Республіки Молдова. З цією метою 02 березня 2022 року ОСОБА_4 за попередньою змовою з іншими невстановленими слідством особами підшукали 8 осіб з числа громадян України, яким достеменно було відомо про вказані вище тимчасові обмеження щодо виїзду чоловіків віком від 18 до 60 років з України, та які бажали незаконно перетнути державний кордон України, а саме: ОСОБА_6; ОСОБА_7; ОСОБА_8; ОСОБА_9; ОСОБА_10; ОСОБА_11; ОСОБА_12; ОСОБА_13. У подальшому ОСОБА_4, діючи спільно та у попередній змові з іншими невстановленими слідством особами, відповідно до визначеного ними часу та місця незаконного переправлення осіб через державний кордон України, 02 березня 2022 року в період часу з 17.00 год. по 19.40 год., використовуючи невстановлений транспортний засіб – вантажопасажирський мікроавтобус, перевезли зазначених вище 8 чоловіків з села Романківці Дністровського району Чернівецької області до ділянки державного кордону України у напрямку Республіки Молдова, що розташована між населеними пунктами м. Сокиряни та с. Гвіздівці Дністровського району Чернівецької області. Прибувши на вказану ділянку, ОСОБА_4 спільно з іншими, невстановленими слідством особами, з якими діяв за попередньою змовою, провели інструктаж ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10, ОСОБА_11, ОСОБА_12 та ОСОБА_13 щодо порядку переходу через державний кордон України, надавши при цьому їм відповідні поради та вказівки. Крім того, повідомили зазначеним 8 чоловікам, що далі вони будуть рухатись пішки у супроводі ОСОБА_4 та іншої невстановленої слідством особи, через лісосмугу в напрямку лінії розмежування державного кордону України та Республіки Молдова, а саме прикордонних знаків № 0094-0095. Цього ж дня, тобто 02 березня 2022

року, біля 19.40 год. ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10, ОСОБА_11, ОСОБА_12 та ОСОБА_13, рухаючись у супроводі ОСОБА_4 та іншої невстановленої слідством особи, неподалік прикордонних знаків № 0094-0095 державного кордону України та Республіки Молдова, що знаходиться між населеними пунктами м. Сокиряни та с. Гвіздівці Дністровського району Чернівецької області, в напрямку Республіки Молдова, були помічені військовослужбовцями ПВС «Сокиряни», ПОРВ (з м.д.н.п. Сокиряни) та ВІПС «Гвіздівці». Будучи викритими військовослужбовцями Державної прикордонної служби, ОСОБА_4 та інша невстановлена слідством особа з місця вчинення злочину втекли, а ОСОБА_6, ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10, ОСОБА_11, ОСОБА_12 та ОСОБА_13 були затримані в порядку ст. ст. 260, 262, 263 КУпАП за спробу незаконного перетинання державного кордону України. Таким чином, ОСОБА_4 вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 332 КК України, а саме незаконне переправлення осіб через державний кордон України, організацію незаконного переправлення осіб через державний кордон України та керівництво такими діями за кваліфікуючими ознаками: вчинені щодо кількох осіб; за попередньою змовою групою осіб [30].

3. Сприяння незаконному переправленню осіб через державний кордон України порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод (фактично – пособництво), де: а) сприяння – створення відповідних умов для виконання чого-небудь (зокрема, надання засобів, знарядь чи усунення перешкод); б) порада – пропозиція, як діяти за яких-небудь обставин; в) вказівка – керівна настанова; г) усунення перешкод – ліквідація будь-яких обставин, що заважають вчиненню цього кримінального правопорушення [90; 111, с. 764–765].

Типовим прикладом засудження таких кримінально-протиправних дій є рішення Глибоцького районного суду Чернівецької області від 18

травня 2023 року, згідно з яким, зокрема ОСОБА_4 з метою реалізації злочинного умислу, спрямованого на сприяння незаконному переправленню осіб через державний кордон України, у період часу з 31 січня 2023 р. до 01 лютого 2023 р., за попередньою змовою групою осіб, за допомогою невстановленої органом досудового розслідування особи підшукав двох осіб з числа громадян України, які бажали незаконно перетнути державний кордон України, а саме: ОСОБА_6, та друга невстановлена досудовим розслідуванням особа чоловічої статі. При цьому ОСОБА_4, діючи відповідно до попередньо розробленого плану, обумовив вказаним особам порядок незаконного переправлення через державний кордон України, а також за допомогою невстановленої органом досудового розслідування особи узгодив з батьками ОСОБА_7 оплату своїх незаконних послуг у сумі 5000 доларів США, які останні мали передати після незаконного перетину кордону їх сином ОСОБА_8. В подальшому ОСОБА_4, усвідомлюючи, що передача коштів батьками ОСОБА_9 за надані ним незаконні послуги має відбутися після переправлення ОСОБА_9 через державний кордон України, діючи відповідно до попередньо розробленого плану, а також відповідно до визначеного часу та місця незаконного переправлення осіб через державний кордон України, 01 лютого 2023 року в період часу з 15 год. по 18 год., використовуючи транспортний засіб марки «FORD FOCUS», д.н.з. НОМЕР_1, забрав з с. Глинниця Чернівецького району ОСОБА_9 та повіз до с. Біла Криниця Чернівецького району. У подальшому ОСОБА_4, здійснюючи рух автомобіля у напрямку с. Біла Криниця Чернівецького району Чернівецької області, в лісовій місцевості у невстановленому місці зупинив вказаний вище транспортний засіб та змінив на ньому державний реєстраційний номер автомобіля «FORD FOCUS» НОМЕР_1 на державний реєстраційний номер НОМЕР_2. Через деякий час ОСОБА_4, керуючи транспортним засобом у межах населеного пункту с. Біла Криниця Чернівецького району, з'їхав на польову дорогу в напрямку 822

прикордонного знаку, і в подальшому, не впоравшись з керуванням, допустив з'їзд у кювет, де автомобіль «FORD FOCUS» був виявлений працівниками поліції. Після цього ОСОБА_4 та невстановлена особа – пасажир автомобіля, з місця події втекли, а ОСОБА_9 було затримано на місці події, що на відстані 1100 м від лінії державного кордону. Таким чином, цими умисними діями ОСОБА_4 вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 332 КК України, а саме сприяння незаконному переправленню осіб через державний кордон України, вчинене щодо кількох осіб, за попередньою змовою групою осіб з корисливих мотивів [29].

Необхідно додати, що під вчиненням зазначених дій способом, небезпечним для життя та здоров'я особи, яку незаконно переправляли через державний кордон України, потрібно розуміти використання засобів, знарядь чи предметів, що завдають або можуть завдати шкоди життю чи здоров'ю особи, наприклад, уведення в організм потерпілого снотворної або сильнодіючої речовини, перевезення людей в ізоляції (тайнику), скупчення декількох осіб у непристосованому транспортному засобі (без доступу повітря, в забрудненій чадним газом атмосфері, у контакті з речовинами або предметами, що завдають шкоди життю чи здоров'ю) [111, с. 765].

Водночас незаконне переправлення осіб через державний кордон України може «вплітатися» також у низку інших злочинних дій, бути засобом досягнення інших цілей, ніж простий формальний перетин кордону, а також бути способом приховування або підготовки іншого кримінального правопорушення. У 32 % випадків такі кримінальні правопорушення, учинені групою осіб, були кваліфіковані за сукупністю з іншими кримінально-протиправними діями, передбаченими ст. 27, ч. 2 ст. 29, ст. ст. 143, 149, 201, 332-1, 358, 365 КК України [93; 106, с. 895].

З позиції криміналістики спосіб учинення кримінальних правопорушень охоплює безліч ознак, що не мають кримінально-правового значення, але відіграють важливу роль у встановленні ознак кримінального правопорушення. Тобто, у криміналістичній характеристиці спосіб учинення досліджується для того, щоб з'ясувати, які сліди залишило кримінальне правопорушення у навколишньому середовищі, де ці сліди потрібно шукати, які вони містять дані щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Аналіз слідчо-судової практики показав, що структура способів учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України завжди є повноструктурною ланкою, яка не може бути реалізована без попередньої підготовки, вивчення обстановки, створення умов, що сприяють «позитивному» для злочинців результату кримінального правопорушення. В сучасних умовах досить активного характеру набуває незаконна діяльність злочинних угруповань, що характеризуються стабільністю відносин [8] із надання різноманітних послуг у незаконному переправленні осіб через державний кордон України на шляхах міжнародного сполучення. Ці послуги носять як консультативний характер, так і полягають у здійсненні активних злочинних дій з підготовки, вчинення або приховування уже вчинених кримінальних правопорушень.

При цьому спосіб незаконного переправлення осіб через державний кордон України варто відрізнити від способів підробки документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону, які, як вже було зазначено, можуть виступати складовою способів учинення такого кримінального правопорушення. Видами (способами) повної підробки є такі: використання копіювально-розмножувальної техніки; використання спеціального друкарського обладнання; малювання, фотографування. До видів часткової підробки відносяться: використання оригінальних частин; ознаки внесення змін у документи [33; 171]. Такі дії за своєю суттю є

підготовчими до незаконного переправлення осіб через державний кордон України, є пособництвом у ньому, та можуть, проте, кваліфікуватися окремо.

Слідчому важливо довести об'єктивний взаємозв'язок відповідних дій з незаконним переправленням осіб через державний кордон України, їх охоплення єдиним умислом. Практика показує, що найбільш часто зустрічаються такі види підробки документів: переклеювання фотографії (52 %) (від загальної кількості вивчених нами кримінальних проваджень); зміна початкового змісту тексту документа (підчищення і дописка букв, слів, фраз, цифр) (38 %); підробка відбитків печаток і штампів паспортно-візових служб і (або) служб прикордонного контролю (10 %) (Додаток Б).

Крім цього, підготовка проявляється у таких діях як підбір груп осіб, які мають намір незаконно перетнути державний кордон, збір і вивчення необхідних відомостей про порядок охорони державного кордону, придбання необхідного спорядження (транспортні засоби та засоби зв'язку, одяг, взуття, продукти харчування для мігрантів, які тривалий час можуть акумулюватись у прикордонних районах), підшукування спільників тощо.

Таким чином, підготовчі дії можна розділити на «інтелектуальні»: планування кримінального правопорушення – визначення засобів і можливостей отримання підроблених або фальшивих документів, складання планів, схем маршрутів; розробка лінії поведінки в прикордонній зоні, на кордоні; складання «легенди» про своє перебування там; опрацювання алібі; вивчення розмовних навичок на іноземній мові тощо). І «фізичні» дії: пошук засобів для незаконного придбання документів, їх підробка; вчинення названих злочинних дій; викрадення документів; придбання квитків; оформлення турів, віз і документів, необхідних для прибуття до України й вибуття з неї на підставі підроблених документів; придбання різних матеріалів і речей, необхідних при незаконному перетині кордону, русі до нього: екіпіровки, камуфляжу, засобів зв'язку,

географічних карт, компасів, шанцевого інструменту, наймання або придбання транспортних засобів, їх викрадання та інше; дії з проникнення на різні види транспорту, що прямує до кордону або через нього, в тому числі пов'язані з його незаконним заволодінням [18, с. 51].

У науковій та аналітичній літературі наголошується на наявності кількох типових схем, за якими діють організатори нелегальної міграції. Поза пунктами пропуску мігрантів переправляють незначними за кількістю групами як самостійно (використовуючи карти місцевості або GPS-навігатори), так і в супроводі провідників з числа мешканців прикордоння, або представників іноземних діаспор.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про прикордонний контроль» [144], перетинання особами державного кордону здійснюється лише за умови проходження прикордонного контролю, початком здійснення якого є момент подання особою паспортного, інших визначених законодавством документів для перевірки уповноваженою службовою особою Державної прикордонної служби (далі – ДПС) України.

Як показує практика, при перетині державного кордону у пунктах пропуску потенційні незаконні мігранти застосовують кілька шаблонів:

1) використовують дійсні паспортні документи та справжні українські візи, але видані на запрошення підставних приватних осіб, підроблених запрошень навчальних закладів, туристичних ваучерів, неіснуючих приватних і державних підприємств;

2) дістають чужі та підроблені національні паспорти, документи громадян європейських країн, а також підроблені посвідки на постійне або тимчасове проживання в Україні, підроблені (недійсні) відмітки ДПС України. У інших випадках використовується схема транзитного проїзду через Україну в авіаційних пунктах пропуску. Вона передбачає, що після прибуття в Україну проходить зміна у транзитній зоні аеропорту напрямку

руху на рейси європейського прямування та використання інших паспортних документів, які, зазвичай, є підробленими [175].

При виборі способу незаконного переправлення осіб через державний кордон поза пунктами пропуску злочинці враховують географічні особливості ділянок, що перетинаються (сухопутна, річкова, уздовж автомобільних і залізничних шляхів сполучення та ін.) і систему їх охорони. У пішому порядку незаконно перетинається державний кордон на сухопутних ділянках, а також на річкових ділянках вброд або по льоду. Такі кримінальні правопорушення поза пунктами пропуску вчиняються, в основному, не шляхом незаконного подолання розташованих на місцевості інженерних споруд, а на ділянках місцевості, де вони відсутні – лінії її географічного проходження.

Під час незаконного переправлення осіб через державний кордон шляхом укриття в транспортних засобах закордонного прямування, вантажу тощо злочинцям просто неможливо обійтися без «допомоги» осіб, які здійснюють управління, обслуговування та супровід закордонного транспорту і вантажу, так як ніхто, крім них, не володіє спеціальними знаннями конструктивних особливостей цих об'єктів. Порушники завчасно переховуються в транспортних засобах і вантажах – іноді перед їх прибуттям на режимну територію міжнародного пункту пропуску, іноді безпосередньо використовуючи його територію і вдаючись до «допомоги» обслуговуючого персоналу цих пунктів пропуску [46, с. 86].

Аналіз способів злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним переправленням осіб через державний кордон, свідчить про те, що переправники постійно вживають заходів щодо вдосконалення наявних способів і розробки принципово нових з метою мінімізації ефективності діяльності правоохоронних органів.

До таких заходів варто віднести: використання сучасних засобів навігації (використання малих літальних апаратів і дельтапланів) та GPS-

навігаторів; переправлення осіб по каналах у декілька окремих етапів; «безконтактне» керівництво переправленням з боку так званих «організаторів» (переправників); розширення практики застосування так званими «переправниками» засобів маскуванню з метою унеможливлення їх ідентифікації за ознаками зовнішності, встановлення маршруту переміщення та транспортних засобів, місць проживання та перетину державного кордону; активізація завдяки безвізовому режиму, легального в'їзду в Україну осіб з метою подальшого нелегального перебування чи виїзду; поширення корупційних зв'язків з представниками владних структур, установ та організацій, забезпечення їх стійкості з метою створення умов безперервності функціонування каналів незаконного перетину та уникнення від відповідальності причетних до злочинної діяльності осіб [65, с. 160]; здійснення високотехнологічних підробок з використанням сучасних технічних засобів та їх використання при перетині державного кордону України.

Узагальнення способів незаконного переправлення осіб через державний кордон України дає підстави для їх криміналістичної класифікації залежно від таких чинників:

1) вид транспортних засобів, які використовуються при переміщенні осіб (залізничний, легковий або вантажний автотранспорт, гужовий, морський, авіаційний), та інших засобів, що полегшують перетинання державного кордону;

2) технічне забезпечення порушення державного кордону – перехід у пішому порядку, перепливання тощо;

3) кількість нелегальних мігрантів – порушників державного кордону:

а) одиночні;

б) групові (до 5 осіб; 5 – 10 осіб; 10– 20 осіб; понад 20 осіб);

4) правова підстава (знаходження) переміщення територією України:

а) нелегальне прибуття – нелегальне вибуття (поза пунктами пропуску; через пункти пропуску за підробленими або недійсними документами; через пункти пропуску з укриттям в конструктивних особливостях (тайниках) транспортних засобів і серед вантажу, із використанням інших способів ухилення від прикордонного контролю;

б) легальне прибуття в Україну (або легальне знаходження на території України) – нелегальне вибуття – передбачає прибуття в Україну (або проживання в Україні) на законних підставах, проте мета поїздки не співпадає з метою, вказаною у візі (найчастіше її використовують студенти, члени релігійних організацій, трудові мігранти і переселенці), або взагалі без такої;

в) нелегальне прибуття – легальне вибуття – передбачає прибуття з метою звернення до компетентних органів з клопотанням про надання статусу біженця, який дозволяє легалізуватися на території України, використовуючи зв'язки серед національних діаспор [100];

5) безпосередньо спосіб перетину державного кордону:

а) відкритий;

б) прихований.

До прихованих способів перетину лінії кордону можна віднести знаходження осіб у спеціально обладнаних укриттях в автотранспорті, товарних і пасажирських залізничних вагонах, на морських пасажирських, вантажних та інших судах, у багажних відсіках, інших місцях транспортних і пасажирських літаків. Шляхом таємного подолання лінії наземних або водних (морських, річкових) інженерних загороджень і сигналізації будь-яким способом, (використання лазів, зроблених шляхом розсування дроту, його розрізання; підкопів, маршрутів, прокладених по руслах річок, під мостами, з використанням різних накладених на дріт пристосувань; шляхом пішого переходу, вплав, по льоду водойми, за допомогою жердин, ходуль, взуття, що імітує сліди тварин, пересуваються спиною вперед, стрибками,

шляхом перекочування тощо); шляхом проходження поза пунктами пропуску на вантажних і легкових автомобілях при пособництві співробітників прикордонних військ; на весловому човні по прикордонному водному простору тощо [182, с. 43].

Поряд з цим мають місце випадки, коли під час вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України особи перетинають державний кордон незаконно, а провідники – на законних підставах – зустрічають мігрантів на території суміжної держави і залежно від кінцевого результату організовують свої подальші дії.

Наприклад, *контррозвідка Служби безпеки України затримала співробітника «Укрзалізниці», який перевозив ухлянтів за кордон у вентиляційній системі пасажирського вагона. Щоб приховано вивозити своїх клієнтів за межі України співробітник обладнав спеціальну схованку у вентиляційній системі купе провідника. У цій замкненій технологічній порожнині ухлянти мали ховатись під час проходження прикордонного паспортного контролю. Вартість такої «послуги» сягала 2,5 тис. дол. Сума залежала від терміновості втечі й розкладу руху потяга [179].*

Як зазначили опитані правоохоронці, оплата послуг переправлення в країну призначення здійснювалась в країні походження у 20,4 % випадків у повному обсязі; у 30,5 % – на маршруті переправлення; у 23,0 % – доплата при виїзді за межі України та у 26,1 % – після прибуття до країни призначення (Додаток Б).

Практика показала, що зазвичай (73 %), у кримінальному провадженні щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України органи досудового розслідування зіштовхуються з діями з його приховування. Дії з приховування кримінального правопорушення пов'язані єдиним злочинним умислом і можуть здійснюватися на всіх його етапах: як при підготовці, вчиненні, так і після закінчення.

Приховування вчинення кримінального правопорушення застосовують організатори та пособники незаконного переправлення осіб у 82 % випадків, а безпосередні порушники державного кордону – нелегальні мігранти – в 9,5 % випадків (Додаток Б).

Найбільший ступінь прихованості притаманний діям злочинців при безпосередньому незаконному переправленні осіб через державний кордон, зокрема, для цього вибирається нічний час (з 00.00 до 04.00), погані погодні умови (дощ, сніг, туман тощо), важкодоступні ділянки місцевості (мова йде про незаконне переправлення через так звану «зелену» ділянку державного кордону), або тайники в транспортних засобах (якщо мова йде про незаконне переправлення у пунктах пропуску через державний кордон з приховуванням від прикордонного контролю).

Як зазначає Є. П. Бегалов, для приховування ознак зовнішності злочинці часто використовують шлем-маски, балаклави для унеможливлення їх затримання і при цьому здійснення контролю за рухом групи знаходяться на певній відстані від незаконних мігрантів, використовують завчасно підготовлені пролази у загороджувальному паркані. Сліди ніг можуть замітатися, ділянки контрольно-слідової смуги перепрофілюватися. Матеріально-фіксовані відображення фальсифікуються під сліди тварин, сліди звернуті носками у зворотному напрямі тощо [18, с. 59–60].

Особливим способом приховування незаконного переправлення є опосередкований вплив злочинців на осіб, яких переправляють через державний кордон. Так, особи, які мають намір незаконного перетнути державний кордон, завчасно інструктуються про умови та правила поведінки у разі їхнього затримання (покривання злочинців у обмін на повторні спроби їх незаконного переправлення, надання завідомо неправдивих показань або взагалі відмови від надання показань тощо). Комбінованим способом приховування можна вважати також і неправдиве

алібі, тобто створення злочинцем неправильного уявлення про своє перебування в момент, який цікавить слідство, в іншому місці або при виконанні інших завдань (збирання дикоросів, дров, соку, смоли, вирубки лісу тощо) [167].

Отже, аналіз емпіричного матеріалу та спеціальної літератури дозволив виокремити наступні способи приховування незаконного переправлення осіб через державний кордон України:

- 1) використання сучасних засобів навігації;
- 2) «безконтактне» керівництво переправленням нелегальних мігрантів з боку організаторів (переправників);
- 3) переправлення нелегальних мігрантів без наявності будь-яких офіційних документів;
- 4) надання нелегальними мігрантами неправдивих показань про себе, обставини переправлення, що суттєво ускладнюватиме їх подальшу ідентифікацію;
- 5) розширення практики застосування переправниками засобів спеціального маскуванню з метою унеможливлення їх ідентифікації нелегальними мігрантами за ознаками зовнішності, встановлення маршруту переміщення та транспортних засобів, місць проживання та перетинання державного кордону [58, с. 76–79];
- 6) поширення корупційних зв'язків з представниками владних структур, установ та організацій, забезпечення їх стійкості з метою створення умов безперервності функціонування каналів нелегальної міграції та уникнення від відповідальності причетних до злочинної діяльності осіб;
- 7) знищення слідів кримінального правопорушення: слідів рук і ніг, а також знарядь та засобів учинення кримінального правопорушення; психологічний, фізичний вплив або підкуп свідків події;

8) надання завідомо неправдивих показань, або створення неправдивого алібі;

9) ведення діяльності структур, що займаються організацією нелегальної міграції, під прикриттям туристичних агентств, під приводами надання послуг з працевлаштування за кордоном тощо. Для приховування своєї злочинної діяльності вони використовують спеціальні способи в роботі з комп'ютерною інформацією, користуються Інтернетом, вказуючи замість своєї адреси інші фірми або фіктивні реквізити тощо.

На вибір злочинцями конкретного способу вчинення кримінального правопорушення впливають різні чинники, зокрема об'єктивна обстановка вчинення кримінального правопорушення, навички, уміння, наявність злочинного досвіду, знання норм законодавства щодо перетину державного кордону, наявність співучасників тощо. Виявлення в процесі розслідування тих або інших детермінуючих чинників дозволяє слідчому моделювати спосіб дій правопорушника і, навпаки, за змістом конкретних дій можемо судити про чинники, що його зумовили.

1.3. Структурний аналіз інших елементів криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України

Обстановка є одним із структурних елементів криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Під обстановкою у широкому розумінні прийнято вважати середовище – сукупність умов, зв'язків, що утворились на певній території у період часу певної події [82, с. 81]. У більш вузькому значенні обстановку

прийнято вважати лише частиною обставин кримінального правопорушення, що включає в себе місце і час його вчинення [108, с. 5–6].

Незважаючи на різні інтерпретації у своїй основі, обстановка вчинення кримінального правопорушення становить: матеріальну (речову, предметну) обстановку та інші умови, що мають характерні особливості, які відображаються у впливі на поведінку правопорушників, виборі ними об'єктів, знарядь, способів учинення кримінального правопорушення та у можливості розпізнавання за вказаними особливостями механізму вчинення кримінального правопорушення.

Вміле використання в ході розслідування криміналістичної інформації про обстановку вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України дає змогу усвідомити просторово-часові межі кримінального правопорушення, його механізм, побудувати версії про кількість та характеристику злочинців.

Обов'язковим елементом обстановки, в якій відбуваються незаконні переправлення осіб через державний кордон України, виступає місце їхнього вчинення. Відразу необхідно зауважити, що наявні певні труднощі при встановленні територіальності, оскільки якщо кримінальні правопорушення учиняються організованою злочинною групою, то, як правило, справа не обмежується територіальними рамками однієї області. Загалом місцем необхідно вважати основне місце діяльності організатора незаконного переправлення осіб через державний кордон, адже організатор – основний суб'єкт аналізованого кримінального правопорушення, він є центральною ланкою, координуючим всю злочинну діяльність. Крім цього, безпосереднім місцем вчинення кримінального правопорушення є ділянка місцевості, на якій здійснювався незаконний перетин кордону України, а також місця діяльності посібників, місця проживання мігрантів, місця проживання організатора, місця виготовлення підроблених документів тощо [154, с. 17–18]. Наприклад, це може бути як зона прикордонного

контролю, так і зелена ділянка, тобто поза зоною прикордонного контролю, як на в'їзд, так і на виїзд.

Найбільш активними місцями незаконного переправлення осіб через державний кордон України є: українсько-російська та українсько-угорська ділянки державного кордону. Просторова характеристика цього виду кримінального правопорушення свідчить, що у 40 % випадків незаконне переправлення осіб через державний кордон України здійснювалось у різних пунктах пропуску, здебільшого в автомобільних (29 %). В інших випадках незаконне переправлення груп осіб здійснювалось в обхід установлених пунктів пропуску на сухопутних ділянках (57 %), а також на річкових ділянках як у літній, так і в зимовий час (Додаток Б).

До обстановки незаконного переправлення осіб через державний кордон також відноситься стан кордону на певній ділянці та стан контролю дотримання паспортного режиму і час незаконного переправлення осіб через державний кордон. Під станом контролю дотримання паспортного режиму розуміються такі умови, які ускладнюють перебування незаконних мігрантів на конкретній адміністративній ділянці або, навпаки, сприяють цьому. Серед таких умов можна виокремити близькість маршрутів патрулювання нарядів і взагалі розташування правоохоронних органів до кордону, активність працівників правоохоронних органів, які запобігають незаконному перетину кордону, а також спосіб життя і роботи людей в конкретному регіоні. Ці умови впливають на вибір злочинцем конкретного способу і часу вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон. Крім цього, є недоліки в побудові системи охорони державного кордону, у комплексному використанні наявних сил і засобів, інженерному обладнанні нових ділянок кордону, незавершеність переходу до переважно оперативного способу охорони державного кордону – далеко не повний перелік організаційних умов, які так чи інакше сприяють незаконному переправленню осіб через державний кордон України.

Варто наголосити й на корупційному чиннику, який може проявлятися в тому числі й у діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду на етапі внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), при вирішенні питань про затримання підозрюваного, обрання, продовження, зміну і скасування запобіжних заходів, застосуванні інших заходів забезпечення кримінального провадження, повідомлення про підозру, винесення підсумкового процесуального рішення у кримінальному провадженні.

Придатними для здійснення незаконного переправлення осіб через державний кордон України можуть бути чинники, обумовлені недоліками чинного законодавства, структурою диспозиції ст. 332 КК України і змістом предмета доказування у зазначеній категорії кримінальних проваджень. Як свідчить слідча і судова практика, особливу складність при вирішенні питання про внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і в процесі доказування викликають обставини, що підтверджують попередню змову порушників державного кордону на вчинення кримінального правопорушення. За браком показань підозрюваних, інші прямі докази, які достовірно свідчать про наявність попередньої змови співучасників, як правило, відсутні. Істотне значення має й правова позиція слідчого, прокурора, слідчого судді у конкретному кримінальному провадженні. Під впливом зазначених причин у низці випадків органи досудового розслідування змушені повідомляти особі про підозру без відповідної кваліфікуючої ознаки.

Крім цього, з початком повномасштабного військового вторгнення (24 лютого 2022 р.) було введено воєнний стан на території України, а згодом прийнято закони, які змінили КК України, посиливши кримінальну відповідальність за низку кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. Одними з цих законів є Закони України «Про внесення змін до

Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» № 2113-ІХ [128] та «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» №2117-ІХ від 3 березня 2022 року [129]. Так, з 7 березня 2022 року Законом України № 2117-ІХ внесено зміни до КК України щодо посилення відповідальності за кримінальні правопорушення за ст. ст. 185–187, 189, 191, вчинені в умовах воєнного стану. Це основні майнові кримінальні правопорушення, які завжди становили значну частину всієї кримінальної статистики в Україні – крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, а також розтрата і заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. Іншим Законом України № 2113-ІХ, що також набув чинності 7 березня 2022 року, викладено в новій редакції ст. ст. 111 та 113 КК України, які передбачають кримінальну відповідальність, відповідно, за державну зраду та диверсію. Враховуючи, що випадки вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України в умовах воєнного стану лише почастишали (на виїзд з держави осіб призовного віку) й, відповідно, злочинці збільшили суми організації нелегальної міграції та активно почали налагоджувати нові канали та способи незаконного перетину кордону, вважаємо, що законодавчі зміни щодо посилення відповідальності за окремі кримінально-протиправні дії мають також стосуватись і ст. 332 КК України (Незаконне переправлення осіб через державний кордон України). У зв'язку з цим пропонуємо відповідну статтю доповнити новою ч. 4 у наступній редакції: *«Дії, передбачені частиною першою, другою або третьою цієї статті, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану, караються позбавленням волі на строк від восьми до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна.»*

Як вже було зазначено, обстановку, в якій відбуваються незаконні переправлення осіб через державний кордон України, характеризує час їхнього вчинення (певний момент, проміжок тієї чи іншої тривалості, у період якого бере свій початок і кінець подія кримінального характеру). При розгляді часу вчинення організації незаконної міграції доцільно враховувати не тільки час доби, а й пору року, яка має пряме відношення до цього виду кримінальних правопорушень. Відслідкувати це можна за допомогою сталих показників (рік, місяць, година, хвилина тощо), що, своєю чергою, дасть змогу за певним ступенем точності дослідити початок, тривалість і закінчення кримінально-протиправного діяння.

Період підготовки незаконного переправлення осіб через державний кордон України передує безпосередньому його вчиненню і може бути різним за часом початку і закінчення. Слідча і судова практика свідчить про те, що цей період, зазвичай, не перевищує одного–двох місяців, а його тривалість залежить від кількісного та якісного складу групи, властивостей особистості злочинців, вибору способу й місця вчинення кримінального правопорушення.

Якщо незаконний перетин кордону здійснюється в офіційних пунктах пропуску через кордон цей вид кримінального правопорушення може відбуватися в будь-який час доби, частіше тоді, коли на кордоні спостерігається значне скупчення транспортних засобів і громадян, які перетинають кордон, оскільки час на їх перевірку співробітниками ДПС України істотно скорочується, зменшується і увага таких працівників, що пов'язано з перевтомленням та іншими чинниками. При перетині поза пунктами пропуску через державний кордон найчастіше злочинці спеціально обирають для цієї мети важкодоступну для охорони ділянку, заздалегідь вивчають її на мапі або шляхом безпосереднього спостереження (рекогносцировки). Здебільшого перехід здійснюється у нічний час, в умовах поганої видимості. Найбільш небезпечним для таких кримінальних

правопорушень, учинених поза пунктами пропуску, є нічний (з 00 до 5 год.) – 65 %, рідше вечірній (з 18 до 24 год.) – 11 % та ранній час (з 5 до 12 год.) – 16 %. Найменше таких кримінальних правопорушень у зазначений спосіб вчиняється в денний час (з 12 до 18 год.) – 8 %. За порою року такі кримінально-протиправні дії вчиняються влітку – 36 %, взимку – 14 %, а навесні і восени приблизно однаково – 32 % та 28 % (Додаток Б).

Отже, перетин державного кордону поза пунктами пропуску в зимовий час здійснюються рідше, ніж в інші пори року. Поясненням цим обставинам, на наш погляд, є побоювання залишити фіксовані сліди в зоні перетину державного кордону через велику ймовірність їх виявлення на снігу. Водночас встановлено, що злочинці, які обирали цю пору року для вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 332 КК України, керувались більшою ймовірністю бути непоміченими через незадовільні погодні умови. Однак, що стосується організації незаконного переправлення через державний кордон України, то це кримінальне правопорушення має різний часовий проміжок вчинення, проте, як правило, носить тривалий характер (від декількох днів до декількох років). При цьому встановленню і вивченню підлягає весь часовий період, починаючи від організації незаконного переправлення осіб через державний кордон, підготовки до цієї діяльності, закінчуючи безпосереднім перетином державного кордону України. Тобто, можна зробити проміжний висновок, що обстановка вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 332 КК України, у більшості випадків обумовлена способом вчинення. Його певні особливості змушують злочинця вичікувати (56 %), підбирати (33,5 %), або навіть створювати (8 %) обстановку, яка найбільш сприятлива для незаконного переправлення осіб через державний кордон України (Додаток Б).

Таким чином, з аналізу обстановки можна отримати такі відомості:

а) які чинники передували кримінальному правопорушенню, супроводжували його, якими були їх взаємодія, зміст і характер впливу на вчинене діяння;

б) що в обстановці досліджуваної події було спеціально підготовлено злочинцем, а що не залежало від нього;

в) як загалом сформоване до й у момент вчинення діяння фактичне становище було використано зі злочинною метою, зокрема при виборі способу вчинення кримінального правопорушення;

г) що в цій обстановці сприяло і що перешкоджало підготовці, вчиненню й приховуванню кримінального правопорушення і як це використовувалося злочинцем тощо.

Встановлено загальні умови (обставини), які сприяють учиненню кримінальних правопорушень цієї категорії, серед яких:

– значна протяжність державного кордону, а також недостатня кількість інженерно-технічних споруд та інших засобів протидії незаконному перетинанню кордону;

– недоліки в організації пропускового режиму;

– корупція та недосконалість законодавчої бази;

– недостатня діяльність з боку правоохоронних та інших органів з перевірки іноземних громадян на предмет незаконного перетину ними державного кордону України;

– не інформування співробітниками готелів, гуртожитків, приватними особами щодо проживання іноземних громадян, за наявності підозри, що вони перетнули кордон України незаконно.

Наступним елементом криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України є *слідова картина*. Це поняття вперше використав М. В. Салтевський, який зазначив, що «слідова картина» у широкому її розумінні утворюється як наслідок вчинення злочину та є одним з елементів криміналістичної характеристики. Зазначене

поняття дещо умовне, близьке до поняття «слідова обстановка» або «інформаційне середовище», що включає як матеріальні, так і ідеальні відображення [158].

Характеристика слідової картини при незаконному переправленні осіб через державний кордон України залежить від структури обстановки місця події і включає об'єкти:

а) стійкі – ділянка кордону з різноманітними інженерно-технічними спорудами (засобами охорони кордону, прикордонними знаками тощо);

б) змінні – опади, освітлення, хмарність тощо;

в) які мають між собою неповний або розірваний зв'язок – місцезнаходження слідів порушників, залишені ними предмети та ін.

Аналіз практики розслідування кримінальних проваджень цієї категорії дозволяє констатувати, що найбільш типові сліди виявляються у місцях накопичення нелегальних мігрантів (конспіративні квартири), а також у місцях безпосередньої переправки через лінію кордону. До них належать: сліди життєдіяльності у місцях накопичення, сліди транспортних засобів, на яких перевозились мігранти, сліди самих нелегалів під час перетину кордону тощо. Найбільш характерними слідами є сліди транспортних засобів (44 %); сліди людини (71 %); підроблення паспортних документів (5 %) (Додаток Б).

Якщо кримінальне правопорушення було вчинено з використанням підроблених або фальшивих документів, його слідами є відмітки про перетин кордону, що проставляються в них. Крім цих слідів відповідні відомості заносяться до митних декларацій, журналів обліку перетину державного кордону повітряними судами, потягами, водними транспортними засобами. Залишають свої сліди й інші злочинні дії, пов'язані з незаконним переправленням осіб через державний кордон України – різного роду розкрадання, захоплення транспортних засобів, вимагання, контрабанда тощо. Окремі види слідів, які становлять доказову

базу у кримінальних провадженнях щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України, виявляються при проведенні огляду місця події (22,6 % випадків); огляду транспортних засобів, які було використано для незаконного переправлення (у 19,4 % випадків); огляду інших предметів, які використовувалися при незаконному переправленні (у 22,6 % випадків) (Додаток Б).

Відштовхуючись від отриманих емпіричних даних, доцільно констатувати, що слідову картину при незаконному переправленні осіб через державний кордон України та її особливості можна встановити в результаті огляду:

- 1) місця перетинання кордону;
- 2) місця затримання нелегальних мігрантів – порушників кордону;
- 3) транспортних засобів, які пособники використовували (намагалися використати) при незаконному переправленні осіб через кордон;
- 4) ділянки місцевості по маршруту руху нелегальних мігрантів;
- 5) предметів і пристроїв, які було використано для безпосереднього перетинання кордону;
- 6) предметів спорядження та екіпірування, особистих речей і документів.

Сліди, які залишаються на маршруті руху, можуть містити інформацію щодо особи переправника, його намірів, кількості нелегальних мігрантів, напрямку руху, часу порушення кордону, особливостей поведінки порушників, використаних засобів та іншої важливої криміналістичної інформації [114, с. 12].

Наприклад, порушення кордону в лісистій місцевості свідчить про значну кількість мігрантів в групі, а також про можливу наявність у групі жінок і дітей.

Перетинання лінії кордону в гірській місцевості або на водних ділянках свідчить про сміливість, навіть відчайдушність незаконних

мігрантів, а також, можливо, про наявність відповідного спорядження або допомогу пособників, переправників з числа місцевого населення.

На сухопутних ділянках кордону (особливо західному) нелегальні мігранти неминуче особисто або за допомогою спеціальних засобів взаємодіють з об'єктами, які призначені для забезпечення охорони державного кордону. До таких об'єктів відноситься контрольна-слідова смуга – спеціально зорана або з штучно насипаним ґрунтом, яка відображає сліди порушників кордону [58, с. 86].

У зв'язку з тим, що злочинці нерідко застосовують інструменти (предмети заводського або кустарного виготовлення, призначені для використання як ручне знаряддя праці у соціальній діяльності), різного роду пристосування, транспорт і багато інших технічних засобів, виникає велика вірогідність виявлення слідів їх застосування. У таких ситуаціях є також вірогідність знайти сліди самих злочинців (сліди пальців рук, ніг, взуття тощо) [81, с. 67]. Власне через це особливу увагу під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України, учиненого поза пунктами пропуску, варто звернути на одорологічні сліди. Вони можуть залишатися на предметах, речах, які перебували у тривалому контакті з особою злочинця (наприклад, одяг, особисті речі, взуття, головний убір тощо), або у тимчасовому (інструменти, знаряддя подолання перешкод при перетині кордону, сумки тощо), частинки волосся, кров, сеча та інші виділення людини. За допомогою аналізу вказаних носіїв слідової інформації можна встановити насамперед осіб, які незаконно перетнули державний кордон, рідше – пособників та організаторів; тотожність запаху, приналежність особі відібраних з різних місць злочину предметів, виявлених на місці події та в інших місцях; походження запаху від конкретних осіб при комплексному дослідженні речових доказів (наприклад, при дослідженні волосся, предметів одягу, взуття, поту, крові).

Хитрощі, застосовані при подоланні контрольної-слідової смуги або інших інженерних споруд, свідчать про умисність дій переправників (організаторів). Наприклад, на контрольній-слідовій смузі залишаються інсценовані сліди, що їх застосовують переправники або нелегальні мігранти, які виявляються, зокрема, при русі спиною вперед, «слід у слід», у спеціальному взутті, що імітує сліди домашніх або диких тварин тощо. Крім цього, нерідко з метою мінімізації пошкоджень контрольної-слідової смуги злочинцями застосовуються поролонові коврики, які розподіляють вагу тіла нелегального мігранта.

Необхідно звернути увагу на можливості отримання інформації з «цифрових слідів». Використання комп'ютерних технологій відкриває нові можливості для оперативної діяльності та в результаті для виявлення, розслідування і розкриття кримінальних правопорушень. Наприклад, електронна пошта або сторінка в соціальній мережі може розповісти про коло знайомств і виявити потенційних спільників організаторів незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Це повинно враховуватися слідчими та оперативними працівниками при збиранні доказів одночасно з пошуком традиційних слідів [18, с. 67].

Крім цього, «цифрові сліди» незаконного переправлення осіб через державний кордон України зберігаються на стаціонарних камерах відеонагляду та на серверах операторів мобільного зв'язку (ідентифікатор сім-картки (IMSI), міжнародний ідентифікатор кінцевого обладнання (IMEI), типи з'єднання (вхідні та вихідні дзвінки), SMS – короткі текстові повідомлення тощо; дата, час і тривалість з'єднань), які, зокрема, свідчать про перебування осіб у конкретному місці у визначеному часі.

Таким чином, криміналістичну класифікацію слідів незаконного переправлення осіб через державний кордон України можна визначити за:

- 1) змістом – сліди приготування до кримінального правопорушення, його вчинення, приховання і використання результатів переправлення;

2) місцем вияву – сліди, які виявляються на місці кримінального правопорушення (події), зокрема при незаконному переправленні осіб через державний кордон, маршрут руху, в місці їх затримання та в інших місцях;

3) зв'язком з подією кримінального правопорушення – сліди, які безпосередньо вказують на незаконне переправлення осіб через державний кордон, і ознаки, які свідчать про підготовку до незаконного переправлення, або про те, що незаконне переправлення вже відбулося, або ознаки маскуванню незаконного переправлення (наприклад, документи, що посвідчують особу; документи про перетин державного кордону; документи, що легалізували перебування осіб на території України; документи, що свідчать про переміщення на території України; сліди життєдіяльності незаконних мігрантів, сліди на місці перетину державного кордону, тайники для їх перевезення; технічні засоби, в яких може міститися інформація про організаторів незаконного переправлення осіб через державний кордон (ноутбуки, телефони, планшетні комп'ютери та інше), речові носії інформації (записні книжки, блокноти);

4) відношенням до процесу відображення: сліди, які є закономірними і випадковими в побуті, матеріалах інших кримінальних правопорушень (торгівлі людьми, контрабанді та ін.);

5) особою злочинця – сліди, які стосуються організаторів незаконного переправлення осіб через державний кордон України та його спільників, зокрема документи, в яких є відомості про функціонування злочинної групи: документація юридичних осіб, які використовуються для прикриття злочинної діяльності; документи про звернення до державних структур про порядок і правила регулювання міграційних процесів; записи про прихід / витрату грошових коштів та інше; технічні засоби, в яких може міститися інформація про діяльність злочинної групи, спільників і пособників, способи зв'язку з ними (персональні комп'ютери, ноутбуки, телефони, планшетні комп'ютери та інше), електронна пошта членів

організованої групи, речові носії інформації (записні книжки, блокноти тощо) [3].

Доповнюють слідову картину показання, тобто ідеальні сліди, які недоступні для безпосереднього сприйняття слідчим, а тому можуть бути відтворені у ході проведення СРД вербального характеру (допит) [158, с. 124]. Іншими словами – це сліди відображення, які залишилися в пам'яті людини (свідка, підозрюваного тощо), як результат сприйняття, запам'ятовування та відтворення конкретної інформації, пов'язаної з кримінальним правопорушенням [86, с. 76].

Залежно від змісту отриманих даних про кримінальне правопорушення та осіб, які причетні до нього, можна виокремити такі категорії осіб:

- а) які виявили кримінальне правопорушення;
- б) які брали участь у підготовці, вчиненні та приховуванні кримінального правопорушення;
- в) яким відомі обставини, що передували вчиненню кримінального правопорушення;
- г) які безпосередньо спостерігали за процесом підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення.

З матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що типовими носіями ідеальних слідів є співробітники ДПС України (100 %) та інші особи, які випадково стали свідками злочинної діяльності (Додаток Б). Однак, на відміну від інших кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, у більшості випадків прямі свідки (очевидці) незаконного переправлення осіб через державний кордон України відсутні, що і пояснює специфіку досліджуваного антисуспільного діяння.

За результатами проведеного опитування практичних працівників та аналізу спеціальної літератури можна зробити висновок, що у цій категорії

кримінальних проваджень пошук слідів доцільно проводити насамперед на місці вчинення кримінального правопорушення. Надалі процесуальні дії під час проведення тактичної операції із затримання підозрюваного повинні бути проведені сплановано, комплексно, одночасно, з урахуванням фактору раптовості.

Таким чином, джерелом криміналістично значущої інформації у кримінальних провадженнях щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України є слідова картина, яку становлять: матеріальні та ідеальні сліди.

Основними носіями матеріальних слідів є:

1) речові докази;

2) документи, серед яких:

а) протоколи: огляду місця події, речових доказів та обшуку, допитів, що підтверджують факт незаконного переправлення осіб через державний кордон України, а також інші обставини кримінального провадження;

б) документи, які можуть бути використані як доказ фактів чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження: особисті записи затриманої особи, що фіксують ті чи інші обставини, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди (у випадку вчинення кримінального правопорушення у змові зі службовими особами ДПС України);

3) висновки судових експертиз, зокрема криміналістичних, за допомогою яких ідентифіковано підозрюваного.

Заключним елементом криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України є *характеристика особи злочинця*.

У ході кримінального провадження значна частина діяльності працівників правоохоронних органів та суду спрямована на встановлення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, а також проведення низки

слідчих (розшукових) і процесуальних дій, відповідно, з підозрюваним, обвинуваченим, підсудним. Тому зрозуміло, що особа злочинця займає значне місце в системі будь-якої характеристики кримінального правопорушення: кримінально-правової, кримінологічної і, звичайно, криміналістичної. З криміналістичної точки зору вивчення особи злочинця надає органам досудового розслідування низку додаткових можливостей [17; 24; 50; 66; 178]. Зокрема, відомості про неї дають змогу виокремити ті дані, що необхідні для організації найбільш ефективного розшуку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, забезпечують усунення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень та їх рецидивів, а під час проведення СРД – можливість ефективного встановлення психологічного контакту, застосування відповідних тактичних прийомів і методів спілкування.

З наведеного вище вбачається, що дослідження особи злочинця в межах криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України обумовлене потребами як науки, так і практики. Водночас аналіз сучасної криміналістичної літератури показав, що у вичерпному її масиві зустрілися лише поодинокі параграфи, спеціально присвячені дослідженню цього питання. При такому підході особа злочинця фактично залишається поза межами криміналістичного дослідження. І з цим важко погодитися, оскільки діяння не може бути відірваним і незалежним від діяча, особливо коли це стосується недоторканості державних кордонів.

У кримінологічній літературі проблемі визначення поняття «особа злочинця» приділяється значна увага. Пропонуються і наводяться найрізноманітніші визначення [18; 49; 61; 68]. Ми не маємо на меті вступати в теоретичні дискусії з цього приводу, оскільки це виходить за межі нашого дослідження, але щодо розгляду цих питань зазначимо наступне.

Спроби сконструювати якість універсальне, абсолютно істинне, визнане всіма кримінологами і науковцями інших спеціальностей визначення поняття «особистість злочинця» до цього часу не увінчалися успіхом, оскільки кожна людина – явище специфічне й індивідуальне у своїх проявах, кожна людина у напруженій психологічній ситуації, під впливом емоційних реакцій спроможна вчинити будь-яке кримінальне правопорушення, тому виділити окремі риси злочинця, які б принципово відрізняли його від законслухняного громадянина, надзвичайно складно [22, с. 126; 48].

Виходячи з наведених міркувань, під поняттям «особа злочинця» потрібно розуміти сукупність істотних і стійких індивідуалістичної спрямованості морально-психологічних установок, властивостей та ознак, притаманних особам, які вчиняють кримінальні правопорушення. А їх криміналістична характеристика відтворюється у сукупності із соціально-демографічними, морально-психологічними та кримінально-правовими ознаками [4, с. 96].

Ознаки особи можуть бути як позитивними, так і негативними. Останні найбільш характерні для особи злочинців. З огляду на це можна говорити про типові ознаки особи, схильної до вчинення тих чи інших видів кримінальних правопорушень.

Соціально-демографічні ознаки властиві будь-якій особі. Ті, що мають криміналістичне значення, на наш погляд, виглядають таким чином: відомості про стать, вік, освіту, сімейний стан, рід занять, місце проживання, належність до певної соціальної групи та інші відомості демографічного характеру [77, с. 61; 86, с. 224]. Відповідно до зазначених характеристик і було проведене наше дослідження.

Статевий розподіл кількості осіб, які вчиняють незаконне переправлення осіб через державний кордон України, свідчить про

домінування осіб чоловічої статі (64,2 %), з яких переважну більшість становлять українці (72,1 %) (Додаток Б).

Вікова характеристика відзначається зміщенням до більш старших вікових категорій порівняно із загальною злочинністю. За результатами проведеного нами дослідження основну вікову групу становлять особи від 25 років і старше (81,2 %) (Додаток Б).

За даними проведеного дослідження, 78 % засуджених мали середню спеціальну та вищу освіту. Цей показник набагато вищий, ніж у загальній злочинності. Узагальненням кримінальних проваджень встановлено, що вищу освіту мали 48,2 % обвинувачених, середню (загальну і спеціальну) – 100 % (Додаток Б).

Соціальне становище, за даними нашого вибіркового дослідження, характеризується наступним: аналіз статистики показує, що за родом занять найбільшу кількість засуджених становлять особи працездатного віку, які ніде не працювали і не навчалися. Водночас спостерігається дві основні тенденції: стала питома вага серед засуджених приватних підприємців (у середньому 7 % від загальної кількості засуджених), а також поява серед засуджених військовослужбовців. Загалом серед засуджених за вчинення кримінальних правопорушень за вивченими кримінальними провадженнями непрацюючі на момент вчинення кримінального правопорушення становили 34,5 %. Тобто, такі особи не працевлаштовані та прагнуть задовольнити свої інтереси у протизаконний спосіб, зокрема отримати матеріальну вигоду за незаконне переправлення мігрантів через державний кодон, або ж вчинення інших альтернативних діянь, передбачених у ст. 332 КК України. Таким чином, на нашу думку, ці особи розглядають вчинення дій, криміналізованих у ст. 332 КК України, як спосіб заробітку. По вивчених кримінальних провадженнях безперервний трудовий стаж засуджених визначився таким чином: менше одного року –

13,6 %, від 1 до 3 років – 28 %, від 3 до 5 років – 8,6 %, вище 5 років – 33,5 %, не встановлено – 16,3 % (Додаток Б).

Сімейний стан. Переважна більшість засуджених на час вчинення кримінального правопорушення була одружена (66,2 %); розлучені становили 20 %, неодружені й незаміжні – 13,8 % (Додаток Б).

Такий значний відсоток осіб, які перебували у шлюбних відносинах на момент вчинення кримінального правопорушення, пояснюється, по-перше, тим, що велика частина засуджених перебувала вже у достатньо зрілому віці.

У 74,3 % засуджених були діти: у 38,9 % – одна дитина; у 35,8 % – дві дитини; у 3 % – три і більше. Лише 22,3 % не мали дітей (Додаток Б).

Підводячи підсумок з приводу соціально-демографічних ознак, варто зазначити, що вони дають істотну інформацію про особу злочинця. Вона може бути використана як у науці, так і в практичній діяльності, зокрема під час розроблення та реалізації заходів профілактики кримінальних правопорушень, розроблення версій, підготовки та безпосереднього проведення слідчих (розшукових) дій. Поведінка людини багато в чому залежить від її статусу в суспільстві, тому соціальні прояви є необхідними для вивчення особистості злочинця. До того ж соціально-демографічні ознаки містять інформацію, без якої неможлива повна криміналістична характеристика особи.

Морально-психологічна характеристика. Моральність і психологія особистості формують потреби, інтереси та, нарешті, мотивацію, що й породжують злочинну поведінку. Серед моральних властивостей особи злочинця варто виокремити правові, трудові, сімейно-побутові, міжособистісні та самосвідомість. Вади правових властивостей виражаються у злочинній поведінці та ставленні до вчиненого, до правових цінностей – закону, правозастосування та ін. Через специфіку кримінального правопорушення важко окреслити єдиний морально-

психологічний портрет особи злочинця. Людина, як правило, добре знає морально-правові принципи, але дотримується їх вибірково. І ця вибірковість особливо яскраво проявляється при вирішенні питань забезпечення належних умов свого матеріального існування.

У 100 % проваджень злочинець цілком усвідомлює свої дії та керує ними і здатен оцінити суспільну небезпечність свого діяння, тобто є психічно здоровим. За матеріалами вивчених кримінальних проваджень можна констатувати, що основними мотивами вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України є такі: корисливі мотиви (71,3 %); важке матеріальне становище (10,2 %); не встановлено (18,4 %) (Додаток Б).

При цьому, як свідчать результати дослідження, представники органів досудового розслідування та суду достатньо глибоко це питання не аналізують. У матеріалах вивчених кримінальних проваджень міститься досить скупа інформація щодо мотивів і приводів учинення кримінальних правопорушень. Так, якщо на стадії досудового розслідування вони майже не встановлюються, то у судовому рішенні суд, як правило, надає стандартне формулювання «з корисливих мотивів» без розкриття їх основного змісту.

Даючи морально-психологічну характеристику осіб, які вчинили незаконне переправлення осіб через державний кордон України, варто зазначити, що для них притаманне підвищене почуття незалежності від нормативної системи, правовий нігілізм, орієнтація на задоволення своїх власних потреб та інтересів будь-якими засобами, чітке усвідомлення протиправності своїх діянь.

Що стосується ставлення до вчиненого кримінального правопорушення, то за матеріалами кримінальних проваджень, щиро розкаялися у вчиненні кримінального правопорушення 65,3 %, активно сприяли органам досудового розслідування у розкритті кримінального

правопорушення 58,2 %. Крім цього, 40,4 % злочинців характеризувалися позитивно (Додаток Б).

Кримінально-правова характеристика. Вивчення кримінальних проваджень дало змогу встановити, що до одного року злочинна діяльність тривала у 66,1 % засуджених. При цьому один епізод кримінальних правопорушень мав місце у 21,5 % засуджених; два епізоди – у 26,5 %; три і більше – у 52 %. Понад один рік вчиняли кримінальні правопорушення 16,7 % засуджених; два–три роки – 6,1 %; більше трьох – 3,4 %. При цьому 5,6 % засуджених мали лише одну судимість; 0,8 % – дві судимості, а 0,29 % – три і більше судимостей. Тобто, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 332 КК України, вчиняє, як правило, особа, яка раніше не мала судимості. Загалом такі кримінальні правопорушення характеризуються невисоким рівнем рецидиву, але високим рівнем повторюваності (Додаток Б).

Звертає увагу та обставина, що серед засуджених за ст. 332 КК України переважає загальний рецидив. За цією статтею зазвичай засуджувалися особи, які мали судимість за вчинення кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, проти власності, громадського порядку тощо [111].

Водночас варто звернути увагу, що незаконному переправленню осіб через державний кордон України властивий груповий характер злочинної активності. Так, в Україні активізується діяльність організованої злочинності, яка спеціалізується, насамперед, на створенні транснаціональної системи керування нелегальними міграційними потоками. Збільшення неконтрольованої нелегальної міграції призвело до значного посилення криміналізації суспільства у прикордонних районах. Нелегальні мігранти найчастіше використовують місцевих жителів України як провідників, власників житла, перевізників, перекладачів і просто окремих громадян, які отримують прибуток через надання допомоги на

різних етапах пересування мігрантів на Захід. Сформувалася мережа високоприбуткового злочинного бізнесу, що включає як окремих корумпованих представників відповідних державних органів, так і посередницькі групи, які займаються переправленням, виготовленням підроблених документів високої якості та організацією транспортного перевезення тощо [154, с. 25].

Виходячи, з матеріалів кримінальних проваджень, встановлено, що у 69,5 % випадків кримінальне правопорушення було вчинено: групою за попередньою змовою (61,7 %); організованою групою (28,5 %); групою осіб (5 %); злочинною організацією (4,8 %) (Додаток Б).

З точки зору криміналістики, особа злочинця (організатора/керівника незаконного переправлення осіб через державний кордон) – це сукупне поняття, яке включає в себе узагальнення особистісних якостей та характеристик злочинців, які вчиняють цю категорію злочинів. До переліку відомостей, що характеризують особу типового організатора незаконного переправлення осіб через державний кордон, віднесено такі:

1) організаторами є особи чоловічої статі у віці від 25 до 45 років, які не мають постійного місця роботи;

2) зазначені особи в більшості випадків володіють українською або російською мовою, так як є або громадянами України, або вихідцями з пострадянських країн;

3) типовий злочинець володіє знаннями в галузі документознавства, розуміється в міграційному законодавстві, а також законодавстві, що регулює питання створення, функціонування і ліквідації юридичних осіб;

4) організатор, як правило, володіє яскраво вираженими рисами лідера (цілеспрямованість, наполегливість, високий рівень інтелектуального розвитку, оперативність, гнучкість мислення тощо);

5) організатор, як правило, добре розбирається в психології людини, що дозволяє йому підбирати співучасників, управляти їх поведінкою, налагоджувати зв'язки з посадовими особами органів державної влади;

6) організатор обізнаний про методи роботи органів і посадових осіб, контролюючих міграційні процеси і здійснюючих протидію незаконній міграції;

7) найчастіше організатор володіє прийомами конспірації та успішно застосовує їх у злочинній діяльності.

Правоохоронцям необхідно враховувати, що лідер такого угруповання може бути як представником криміналітету, так і особою, яка має цілком легальне або напівлегальне становище. Судово-слідча практика свідчить про те, що організатори незаконного переправлення осіб через державний кордон України можуть діяти під прикриттям офіційно зареєстрованих юридичних фірм, у тому числі оформлених на осіб, які втратили свої документи. Найчастіше такі фірми мають належним чином оформлені документи, причому в більшості випадків номінальним керівником такої юридичної особи є не організатор. Говорячи про володіння прийомами конспірації, необхідно зауважити, що здебільшого при здійсненні своєї діяльності для зв'язку з мігрантами організатор використовує посередників, яким представляється іншими іменами [113, с. 68].

Важливо зауважити, що вивчення емпіричної бази дослідження свідчить про те, що організовані злочинні угруповання, причетні до незаконного переправлення осіб через державний кордон України, характеризуються наявністю притаманних їм ознак: наявність організаційно-управлінської структури, складна ієрархічна градація угруповання з розмежуванням функцій (76,4 %); стійкий, планований, законспірований характер діяльності, згуртованість (68 %); вербування нових членів організованого злочинного угруповання (67 %); тісні

транснаціональні зв'язки (65,7 %); втягування у злочинну діяльність працівників державних та правоохоронних органів шляхом їх підкупу (57,4 %) (Додаток Б).

Щодо питання зв'язків між особами, які входять до злочинної групи необхідно зазначити, що часто члени однієї з підгруп, котрі входять до злочинної групи, можуть і не знати членів іншої підгрупи. Так, досить часто особи, які здійснюють вербування мігрантів, не знають корумпованих співробітників правоохоронних органів, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Зазначені обставини обумовлені, передусім, намірами організатора законспірувати свою діяльність.

Зазвичай організатором незаконного переправлення осіб через державний кордон України є одна особа або ж невелика за чисельністю група осіб, проте якщо говорити про організацію транзиту, то він здебільшого здійснюється транснаціональними організованими злочинними групами, що налічують велику кількість учасників у різних країнах світу.

У злочинні групи зазвичай входять «збирачі документів» – злочинці, які працюють «на вулиці», які мають зв'язки зі скупниками краденого, особами, які беруть їх незаконно в заставу тощо. «Збирачі» – злочинці, що мають широкі зв'язки серед працівників дозвільної системи, в певних колах злочинного світу в Україні й за кордоном, регулярно пересуваються всередині країни, виїжджають за кордон. Для полегшення переїздів з країни в країну, уникнення можливої кримінальної відповідальності, ці особи мають документи громадян іноземних держав, нерідко вони є особами без громадянства. Названі суб'єкти завжди знаходяться в пошуках різного роду «клієнтів», займаються підбором необхідних документів.

В окремих випадках до такої злочинної діяльності залучаються як штатні перекладачі (працюють як в приватному порядку, так і в інтересах юридичних осіб, так чи інакше пов'язані з перетином або організують

перетин державного кордону), так і «псевдоперекладачі», які для досягнення злочинного наміру представляються перекладачами та навіть пред'являють підроблені документи на право займатися такою діяльністю, тим самим ретельно приховуючи свій реальний статус. Такі особи можуть використовуватися злочинцями для здійснення контролю за особами, які незаконно в'їжджають в Україну або незаконно виїжджають за її територію в рамках функціонування загального злочинного механізму незаконного переправлення осіб через державний кордон у пункті пропуску. В силу особливостей виконуваних трудових обов'язків вони володіють істотними знаннями про влаштування й особливості здійснення контрольних дій співробітниками компетентних державних органів у різних пунктах пропуску, знають їх функції та особистісні особливості кожного з них; здатні безпомилково встановити ієрархічну структуру цих служб, що може бути використано для надання різноманітних форм сприяння кримінальним структурам, які здійснюють свою злочинну діяльність у зазначеній сфері. До групи входять також і професіонали підробки документів, які досконало володіють цим «ремеслом» [197, с. 11].

Типовими рисами незаконного переправлення осіб через державний кордон організованою злочинною групою є: організатор, який планує злочинну діяльність, розроблює лінію поведінки, розподіляє ролі між учасниками. На зв'язку з ним знаходяться співучасники, наприклад: особи, котрі займаються пошуком мігрантів, виготовленням підроблених документів, переправленням осіб через кордон, їх поселенням; особи, які забезпечують передачу підроблених документів між членами злочинного співтовариства; особи, які оформляють документи, що свідчать про нібито законне знаходження на території країни; особи, які надають мігрантам тимчасове місце проживання тощо. Також часто організація незаконного переправлення осіб через державний кордон включає в себе налагодження зв'язків злочинної групи з посадовими особами органів державної влади,

які можуть всіляко сприяти вчиненню кримінального правопорушення й тим самим забезпечувати тривалу діяльність злочинного співтовариства [109, с. 101].

При цьому реальне покарання у виді позбавлення волі призначалося судами лише кожному четвертому засудженому. Варто зазначити, що за середніми показниками близько 6 % засудженим за ст. 332 КК України із застосуванням ст. 69 КК України призначалося покарання у виді штрафу, що не передбачено санкцією статті. Зокрема, частка такого покарання у різні роки коливалась від 1,36 % до 11,5 % (Додаток Б).

Таким чином, у структурі особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України виокремлено:

1) фізіологічні ознаки та властивості (стать; вік; фізіологічні особливості й потреби);

2) соціальні ознаки і властивості (освіта; фах; професія; наявність трудових відносин; сімейний стан; наявність осіб, що перебувають на утриманні; побутові відносини; участь у державних і громадських організаціях, об'єднаннях, формуваннях тощо);

3) морально-психологічні ознаки і властивості (спрямованість; світогляд; інтереси; здатності; мотиви поведінки; моральні принципи, цінності та норми життєдіяльності; характер і рівень потреб; особливості інтелектуальних, вольових та емоційних процесів; темперамент; наявність або відсутність психічних аномалій; вікові особливості психіки);

4) ознаки і властивості, які характеризують суспільну небезпеку особи (вчинення кримінального правопорушення вперше, повторно, систематично; вчинення інших правопорушень; наявність інших обтяжуючих або пом'якшуючих відповідальність обставин; зв'язок зі злочинними елементами).

Встановлено, що у соціально-демографічній структурі осіб, які вчиняють незаконне переправлення осіб через державний кордон України, питома вага осіб чоловічої статі. Для вікової характеристики характерними є старші вікові категорії порівняно із загальною злочинністю. Переважна більшість злочинців на момент вчинення кримінальних правопорушень були одружені, мали на утриманні неповнолітніх дітей, не займалися соціально корисною діяльністю. Мотиви злочинної поведінки мали корисливий характер. Для них притаманно підвищене почуття незалежності від правової системи, правовий нігілізм, орієнтація на задоволення своїх власних потреб і чітке усвідомлення протиправності своїх діянь.

Організовані злочинні угруповання, причетні до незаконного переправлення осіб через державний кордон України, характеризуються наявністю притаманних їм ознак: наявність організаційно-управлінської структури, складна ієрархічна градація угруповання з розмежуванням функцій (76,4 %); стійкий, планований, законспірований характер діяльності, згуртованість (68 %); вербування нових членів організованого злочинного угруповання (67 %); тісні транснаціональні зв'язки (65,7 %); втягування у злочинну діяльність працівників державних і правоохоронних органів шляхом їх підкупу (57,4 %).

Висновки до розділу 1

1. Доведено, що методика розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України – це видова методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, структурними елементами якої є: криміналістична характеристика (спосіб підготовки, вчинення й приховування кримінального правопорушення; обстановка вчинення, слідова картина; характеристика особи злочинця); особливості виявлення кримінальних правопорушень; типові слідчі

ситуації й відповідні алгоритми процесуальних дій у кожній з них; взаємодія слідчого з оперативними та іншими підрозділами Національної поліції України, Службою безпеки України, експертними службами МВС України, ДПС України й іншими організаціями та установами, органами влади й місцевого самоврядування; використання спеціальних знань у процесуальній і непроцесуальній формах.

2. Встановлено, що незаконне переправлення осіб через державний кордон України вчиняється такими типовими способами: 1) організація незаконного переправлення осіб через державний кордон (планування діяння, пошук і добір осіб, які переправлятимуться через кордон, об'єднання зусиль і ресурсів, розподіл ролей між учасниками кримінального правопорушення тощо); 2) керівництво незаконним переправленням осіб через державний кордон України (активна діяльність із забезпечення переправлення (розподіл конкретних обов'язків і конкретних дій, віддання певних команд, настанов, інструктаж учасників тощо); 3) сприяння незаконному переправленню осіб через державний кордон України порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод (фактично – пособництво), де: а) сприяння – створення відповідних умов для виконання чого-небудь (зокрема, надання засобів, знарядь чи усунення перешкод); б) порада – пропозиція, як діяти за яких-небудь обставин; в) вказівка – керівна настанова; г) усунення перешкод – ліквідація будь-яких обставин, що заважають вчиненню цього кримінального правопорушення.

3. Підготовчі дії щодо вчинення цього кримінального правопорушення поділено на «інтелектуальні» (планування кримінального правопорушення – визначення засобів і можливостей отримання підроблених або фальшивих документів, складання планів, схем маршрутів; розробка лінії поведінки в прикордонній зоні, на кордоні; складання «легенди» про своє перебування там; опрацювання алібі; вивчення

розмовних навичок на іноземній мові тощо) та «фізичні» (пошук засобів для незаконного придбання документів, їх підробка; вчинення названих злочинних дій; викрадення документів; придбання квитків; оформлення турів, віз і документів, необхідних для прибуття до України й вибуття з неї на підставі підроблених документів; придбання різних матеріалів і речей, необхідних при незаконному перетині кордону, русі до нього: екіпіровки, камуфляжу, засобів зв'язку, географічних карт, компасів, шанцевого інструменту, наймання або придбання транспортних засобів, їх викрадення та інше; дії з проникнення на різні види транспорту, що прямує до кордону або через нього, в тому числі пов'язані з його незаконним заволодінням).

4. Акцентовано, що незаконне переправлення осіб через державний кордон України може «вплітатися» також у низку інших злочинних дій, бути засобом досягнення інших цілей, ніж просто формальне сприяння у перетині кордону, а також бути способом приховування, або підготовки іншого кримінального правопорушення (зокрема, у 32 % випадків такі кримінальні правопорушення, учинені групою осіб, були кваліфіковані за сукупністю з іншими кримінально-протиправними діями, передбаченими ст. 27, ч. 2 ст. 29, ст. ст. 143, 149, 201, 332-1, 358, 365 КК України). Ураховуючи множинність вчинення предикатних кримінальних правопорушень, було виокремлено типові види підробки документів, зокрема переклеювання фотографії (від кількості вивчених нами кримінальних проваджень); зміна початкового змісту тексту документа (підчищення і дописка букв, слів, фраз, цифр); підробка відбитків печаток і штампів паспортно-візових служб і (або) служб прикордонного контролю.

5. Виокремлено типові способи приховування незаконного переправлення осіб через державний кордон України, зокрема: 1) використання сучасних засобів навігації; 2) «безконтактне» керівництво переправленням нелегальних мігрантів з боку організаторів

(переправників); 3) переправлення нелегальних мігрантів без наявності будь-яких офіційних документів; 4) надання нелегальними мігрантами неправдивих показань про себе, обставини переправлення, що суттєво ускладнюватиме їх подальшу ідентифікацію; 5) розширення практики застосування переправниками засобів спеціального маскуванню з метою унеможливлення їх ідентифікації нелегальними мігрантами за ознаками зовнішності, встановлення маршруту переміщення та транспортних засобів, місць проживання й перетинання державного кордону; 6) поширення корупційних зв'язків з представниками владних структур, установ та організацій, забезпечення їх стійкості з метою створення умов безперервності функціонування каналів нелегальної міграції та уникнення відповідальності причетних до злочинної діяльності осіб; 7) знищення слідів кримінального правопорушення: слідів рук і ніг, а також знарядь та засобів учинення кримінального правопорушення; психологічний, фізичний вплив або підкуп свідків події; 8) надання завідомо неправдивих показань, або створення неправдивого алібі; 9) ведення діяльності структур, що займаються організацією нелегальної міграції, під прикриттям туристичних агентств, під приводами надання послуг з працевлаштування за кордоном тощо (для приховування своєї злочинної діяльності вони використовують спеціальні способи в роботі з комп'ютерною інформацією, користуються Інтернетом, вказуючи замість своєї адреси інші фірми або фіктивні реквізити тощо).

6. Наголошено, що активними місцями незаконного переправлення осіб є: українсько-російська та українсько-угорська ділянки державного кордону. Період підготовки до вчинення кримінального правопорушення передуює безпосередньому його вчиненню, кореляційно залежить від обстановки, і може бути різним за часом початку і закінчення (зазвичай, не перевищує одного-двох місяців). У кримінальному провадженні встановленню підлягає весь часовий період, починаючи від організації

незаконного переправлення осіб через державний кордон, підготовки до цієї діяльності, закінчуючи безпосереднім перетином державного кордону нелегальними мігрантами, що змушує злочинця вичікувати, підбирати або створювати обстановку, яка найбільш сприятлива для незаконного переправлення.

7. Акцентовано увагу на важливості виявлення, вилучення і дослідження цифрових слідів (електронних джерел) незаконного переправлення осіб через державний кордон України, які можна отримати зі стаціонарних камер відеонагляду, що розміщені на всіх пунктах пропуску (а також вздовж лінії державного кордону) та на серверах операторів мобільного зв'язку (ідентифікатор сім-картки (IMSI), міжнародний ідентифікатор кінцевого обладнання (IMEI), типи з'єднання (вхідні та вихідні дзвінки), SMS – короткі текстові повідомлення тощо; дата, час і тривалість з'єднань), які свідчать про перебування осіб у конкретному місці й часі.

8. Визначено, що типовими носіями ідеальних слідів є співробітники ДПС України, міграційної служби, Служби безпеки України, які виявили та припинили кримінальне правопорушення, особи, з якими підозрюваного пов'язують особистісні відносини, працівники транспорту закордонного сполучення (100 %), а також особи, які випадково стали свідками злочинної діяльності, проте, на відміну від інших кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, у більшості випадків прямі свідки (очевидці) незаконного переправлення осіб через державний кордон України відсутні, що і пояснює специфіку досліджуваного антисуспільного діяння.

9. Сформовано криміналістичну характеристику особи, яка вчиняє незаконне переправлення осіб через державний кордон, зокрема ним є: чоловік, громадянин України, віком 25–50 років, з базовою вищою освітою,

одружений, має на утриманні одну дитину, без постійного джерела доходу, з вище середнього інтелектом, цілком усвідомлює свої дії, керує ними, здатен оцінити суспільну небезпечність свого діяння, знається на міграційному законодавстві, а також законодавстві, що регулює питання створення, функціонування і ліквідації юридичних осіб, володіє прийомами конспірації, діє з корисливих мотивів, має важке матеріальне становище, раніше не судимий, здатен на групове вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою; організованою групою; злочинною організацією.

РОЗДІЛ 2
ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ
РОЗСЛІДУВАННЯ
НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ
КОРДОН УКРАЇНИ

2.1. Особливості виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон України

Ефективність боротьби зі злочинністю залежить від багатьох чинників, значною мірою – від своєчасного виявлення ознак кримінального правопорушення і початку кримінального провадження. Сучасна слідча та судова практика показує, що саме результативність проведення СРД на початковому етапі кримінального провадження зумовлює успіх усього процесу досудового розслідування та у подальшому судового розгляду матеріалів цих кримінальних проваджень.

Вбачається, що допущення слідчим (прокурором) певних помилок саме на початку кримінального провадження може призвести до втрати важливої доказової інформації, а в деяких випадках зумовлює необхідність повторного проведення СРД та виникнення конфліктних ситуацій у розслідуванні кримінальних правопорушень. Відтак, виявлення ознак незаконного переправлення осіб через державний кордон України та особливості початку кримінального провадження є важливим напрямом удосконалення криміналістичної методики розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Виявлення кримінальних правопорушень спрямовано на отримання фактичних даних, що свідчать про можливу наявність у діянні окремих осіб

ознак певного кримінально-протиправного діяння, встановлення події і складу кримінального правопорушення, а також винних осіб.

Ознаки кримінального правопорушення можна виявити трояким шляхом. По-перше, їх виявляють через проведення ОРЗ. По-друге, їх можуть виявити громадяни, а також представники різних установ, організацій і підприємств при проведенні перевірочних і контрольних заходів тощо. По-третє, ознаки виявляє безпосередньо сам слідчий чи оперативний працівник. У більшості випадків дані щодо ознак кримінального правопорушення входять до складу тієї вихідної інформації, яку має в розпорядженні слідчий до моменту початку кримінального провадження.

При цьому варто зауважити, що у криміналістиці ще немає однозначного розуміння щодо визначення усталеної та загальновизнаної структури криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень [153; 169; 190; 199]. Залишається дискусійним питання виокремлення особливостей виявлення ознак кримінальних правопорушень і початку кримінального провадження як окремого етапу кримінального провадження й, відповідно, самостійного структурного елемента криміналістичної методики.

У цьому контексті варто погодитись з В. В. Тіщенком, що єдиної усталеної структури методики розслідування кримінальних правопорушень не може бути, оскільки з інформаційної точки зору методика є певною сукупністю знань, а з позиції використання являє собою певний алгоритм дій; крім того, на структуру методики впливає її функціональна спрямованість [176].

На думку інших авторів, до криміналістичного забезпечення діяльності з виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон України повинні входити: способи і прийоми виявлення ознак незаконного переправлення осіб через державний кордон; техніко-

криміналістичні засоби діяльності щодо їх виявлення; засоби і прийоми оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) (система гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів) [56; 117; 141; 183; 204] для виявлення ознак незаконного переправлення осіб через державний кордон; основні напрями підвищення ефективності роботи з виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон тощо. Необхідність включення до методики розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон етапу виявлення ознак зумовлена специфікою механізму вчинення вказаного кримінального правопорушення та особливостями одержання первинної інформації, підвищеною латентністю цього кримінально-протиправного делікту і складністю виявлення його ознак [156, с. 68].

У зв'язку з цим слушно зауважує В. А. Журавель, що початок кримінального провадження є самостійним етапом досудового розслідування, доцільність його виокремлення зумовлена специфікою процесуальних дій, із провадження яких розпочинається досудове розслідування, колом суб'єктів, які беруть участь у здійсненні цих дій (слідчий, прокурор та ін.), характером вихідних завдань, що підлягають розв'язанню, потребою у визначенні головних напрямів діяльності слідчого [52, с. 142].

Основою діяльності органів охорони державного кордону ДПС України, Служби безпеки України (далі – СБУ) та інших правоохоронних органів з виявлення правопорушень, пов'язаних з незаконним переправленням осіб через державний кордон, є також досягнення криміналістичних теорій про механізм слідоутворення, ознаки, фіксацію доказової інформації, криміналістичну реєстрацію, пошук, ідентифікацію, прогнозування тощо. Складові криміналістичного забезпечення виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон України, на нашу

думку, повинні охоплювати:

1) ознаки порушення державного кордону та злочинної діяльності, пов'язаної з організацією та керуванням (сприянням) незаконним переправленням осіб через державний кордон;

2) тактику уповноважених правоохоронних та інших державних органів, діяльність яких спеціально спрямована на боротьбу з нелегальною міграцією;

3) способи виявлення ознак незаконного переправлення осіб через державний кордон України органами, які не є правоохоронними, але з огляду на особливості своєї діяльності мають таку можливість (наприклад, Міністерство закордонних справ (далі – МЗС України)).

Сучасна охорона державного кордону є складним комплексом політичних, військових, економічних, санітарних, режимних та інших заходів. Ця система заходів реалізується з урахуванням відносин, які складаються між Україною і сусідніми державами. З огляду на це на органи охорони державного кордону ДПС України та СБУ покладені нові завдання, серед яких – протидія діяльності міжнародних злочинних угруповань, які діють у сфері незаконного обігу зброї, наркотиків, торгівлі людьми і нелегальної міграції [23, с. 27].

Ситуація, що склалася на державному кордоні за останнє десятиліття у зв'язку з активною діяльністю злочинних угруповань, причетних до функціонування каналів нелегальної міграції, та військовими подіями на території України, вимагає постійного вдосконалення наявних і розробки нових підходів до протидії нелегальній міграції.

Аналіз практики боротьби з незаконним переправленням осіб через державний кордон України, на нашу думку, дає можливість виявляти ознаки порушення державного кордону нелегальними мігрантами за територіальною ознакою (місцем їх вияву), розглядаючи їх в кількох аспектах – у вузькому і широкому [38]. Такий підхід сприяє конкретизації

змісту відповідного криміналістичного забезпечення діяльності суб'єктів, які його потребують, а також дозволяє враховувати особливості вияву ознак злочинної діяльності, пов'язаної з нелегальною міграцією [41].

У вузькому розумінні – це виявлення ознак незаконного переправлення осіб через державний кордон України в межах прикордонної смуги (у тому числі безпосередньо на лінії державного кордону). Прикордонна смуга встановлюється вздовж державного кордону України на його сухопутних ділянках або вздовж берегів прикордонних річок, озер та інших водоймищ в межах територій селищних і сільських рад, прилеглих до державного кордону, але вона не може бути меншою ширини смуги місцевості, яка знаходиться в межах від лінії державного кордону до лінії прикордонних інженерних споруд. У прикордонну смугу не включаються населені пункти і місця масового відпочинку населення. Контрольований прикордонний район встановлюється в межах ділянки місцевості, яка визначена в межах території району, міста, прилеглої до державного кордону або до узбережжя моря, що його охороняє ДПС України [145]. У широкому розумінні – це виявлення ознак незаконного переправлення осіб через державний кордон в межах усієї території України.

Інформацію про незаконне переправлення осіб через державний кордон України, діяльність осіб, яких підозрюють у причетності до вчинення такого переправлення, а також про факти виявлення окремих правопорушень може бути отримано як з гласних, так і з негласних джерел. З огляду на специфіку незаконної діяльності в аналізованій сфері, значущу інформацію одержують здебільшого з негласних джерел під час здійснення ОРД.

Відповідно до ст. 2 (Поняття оперативно-розшукової діяльності) Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» завданнями ОРД є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, розвідувально-

підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави.

Відповідно до ст. 5 (Підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність) зазначеного вище Закону України ОРД здійснюється оперативними підрозділами:

1) Національної поліції – підрозділами кримінальної та спеціальної поліції;

2) Державного бюро розслідувань (далі – ДБР) – оперативними, оперативно-технічними, внутрішнього контролю, забезпечення особистої безпеки;

3) СБУ – оперативними підрозділами Центрального управління, регіональних органів та органів військової контррозвідки;

4) Служби зовнішньої розвідки України – агентурної розвідки, оперативно-технічними, власної безпеки;

5) ДПС України – розвідувальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону (агентурної розвідки, оперативно-технічним, власної безпеки), підрозділами забезпечення внутрішньої безпеки та власної безпеки, оперативного документування, оперативно-розшуковими та оперативно-технічними;

6) управління державної охорони – підрозділом оперативного забезпечення охорони виключно з метою забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона;

7) органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України;

8) розвідувального органу Міністерства оборони України – оперативними, оперативно-технічними, власної безпеки;

9) Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) – детективів, оперативно-технічними, внутрішнього контролю;

10) Бюро економічної безпеки України – підрозділами детективів, оперативно-технічними підрозділами.

Проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами зазначених органів, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими, приватними організаціями та особами забороняється [141].

Отже, в ДПС України ОРД щодо виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон України здійснюється розвідувальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону (агентурної розвідки, оперативно-технічним, власної безпеки), підрозділами забезпечення внутрішньої безпеки та власної безпеки, оперативного документування, оперативно-розшуковими та оперативно-технічними; а в СБУ оперативними підрозділами Центрального управління, регіональних органів та органів військової контррозвідки [141; 146; 135].

Однак на діяльність цих та інших правоохоронних органів щодо виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон України впливають різні чинники. Диференціація відповідних чинників з урахуванням особливостей компетенції суб'єктів, які здійснюють виявлення, а також особливостей вияву ознак нелегальної міграції та їх локалізації дозволяє визначити недоліки цього напрямку діяльності правоохоронних органів і окреслити спроби їх мінімізації [47; 119; 161; 201; 202].

На виявлення ознак, які свідчать про незаконне переправлення осіб через державний кордон України, впливає, насамперед, обстановка, яка складається на усьому каналі незаконного переправлення: в країнах – постачальниках нелегальних мігрантів, транзиту і прибуття та, передусім, в

суміжних з Україною державах, з яких прибувають нелегальні мігранти і в які вони вибувають.

Що стосується обстановки в Україні, яка впливає на виявлення ознак незаконного переправлення осіб через державний кордон, то необхідно вести мову про обстановку, що формується:

- 1) в місцях безпосереднього переправлення;
- 2) на каналах транзитного переміщення нелегальних мігрантів територією України.

Чинники, які характеризують цю обстановку, взаємозв'язані та динамічні, на їх особливість у прикордонні та в місцях безпосереднього порушення державного кордону впливають:

- 1) ступінь захищеності державного кордону на конкретній його ділянці;
- 2) стан адміністративних, кримінально-правових та оперативно-розшукових заходів;
- 3) господарсько-виробнича та інша діяльність у прикордонному районі;
- 4) демографічна та етнографічна особливість прикордонного району;
- 5) комунікаційна і географічна особливість прикордонного району;
- 6) військові події;
- 7) фізико-кліматичні умови, які впливають на ступінь прохідності та безпеки перетинання державного кордону з точки зору полегшення або утруднення дій на конкретній його ділянці.

Виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон України:

1. У пунктах пропуску визначає:
 - а) кількість осіб з числа прикордонної служби у складі змін прикордонних нарядів;

б) розподіл представників прикордонної служби за типовими елементами прикордонного контролю;

в) способи виконання завдань (види контролю);

г) засоби посилення;

д) режими роботи технічних засобів прикордонного контролю.

2. Поза пунктами пропуску через державний кордон України обумовлює:

а) кількість і тип джерел інформації;

б) кількість і тип мобільних груп;

в) кількість контрольних постів;

г) способи виконання завдань (дій);

д) райони, пункти (місця) і час несення служби.

Діяльність щодо виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон України як цілеспрямована діяльність уповноважених суб'єктів – правоохоронних органів і громадян, які надають їм допомогу на конфіденційній основі, на нашу думку, тісно пов'язана з діяльністю тих суб'єктів, які об'єктивно можуть сприяти виявленню правопорушень з участю нелегальних мігрантів – це організації, які займаються міжнародною діяльністю; транспортні організації; навчальні заклади; організації сфери послуг тощо. Так, основним оперативно-розшуковим методом виявлення є встановлення конфіденційного співробітництва з громадянами – негласного (таємного), з дотриманням суворої конспірації співробітництва осіб з працівниками оперативних підрозділів на добровільних засадах. З метою виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон України проводять розвідувальні опитування затриманих, що перебувають на оперативному обліку. Успіху таких опитувань сприяє уміння оперативного співробітника переконати особу в тому, що потрібно отримати необхідні відомості, важливі для виявлення кримінальних правопорушень.

Варто зауважити, що чинне кримінальне процесуальне законодавство [125; 131; 143; 144] передбачає необхідність прийняття й подальшої реєстрації в ЄРДР будь-якої інформації про вчинене кримінальне правопорушення з урахуванням таких особливостей:

а) інформація повинна стосуватися саме кримінального, а не адміністративного, дисциплінарного чи іншого правопорушення;

б) до початку досудового розслідування чинне кримінальне процесуальне законодавство не передбачає проведення перевірки інформації про кримінальне правопорушення.

З огляду на це вбачається, що початок розслідування включає в себе такі напрями діяльності:

1) встановлення ознак кримінального правопорушення або їх відсутності;

2) початок кримінального провадження;

3) проведення процесуальних та непроцесуальних дій (заходів) щодо первинного збирання інформації про подію кримінального правопорушення.

Варто додати, що виявленню незаконного переправлення осіб через державний кордон України під час оперативного обслуговування сприяє здійснення перевірки: суб'єктів підприємницької діяльності, які, зокрема, займаються працевлаштуванням осіб закордоном, пригоном автомобілів, а також надають інформаційні послуги щодо перетинання державного кордону, отримання візи, розмитнення транспортних засобів тощо.

Під час документування фактів незаконного переправлення осіб через державний кордон оперативні працівники використовують безліч методів фіксації кримінальних правопорушень для подальшого їх використання в досудовому слідстві. Найбільш надійним є спосіб затримання осіб на «гарячому», зокрема, під час допомоги у незаконному переправленні, або під час безпосередньої передачі неправомірної вигоди за незаконне

переправлення через державний кордон фігурантові. Але в сучасному суспільстві популярними є безготівкові операції. Існує також можливість вдаватися до цілком легальних способів отримання грошей. Усе це теж призводить до об'єктивних труднощів із документуванням, розкриттям і розслідуванням фактів отримання неправомірної вигоди, зокрема службовими особами ДПС України, за безперешкодне перетинання державного кордону.

У контексті цієї проблеми досить ефективним ОРЗ, що протидіє корупції та дає змогу документувати корупційні правопорушення, пов'язані з незаконним переправленням осіб через державний кордон України, є оперативна комбінація. Як свідчить практика, можна виокремити два види проведення оперативних комбінацій.

Перший – відбувається до реєстрації кримінального провадження та в момент проведення ОРЗ і спрямований на виявлення та встановлення осіб, які займаються учиненням корупційних правопорушень. Суть його полягає в моделюванні оперативно-розшукової ситуації, що дає змогу оперативним шляхом виявити протиправні дії службових осіб з метою документування та припинення їх злочинної діяльності. Звідси випливає, що цей вид оперативної комбінації проводять зазвичай для виявлення завуальованих корупційних дій та їх припинення. Учасником оперативної комбінації має бути особа, яка на добровільній основі надає конфіденційне сприяння оперативному підрозділу. Оперативна комбінація може бути правомірною лише за умови, якщо ініціатива надання послуг щодо незаконного перетинання державного кордону України за матеріальну винагороду належить об'єкту ОРЗ, тобто посадовій особі щодо якої надійшла оперативна інформація про отримання неправомірної вигоди.

Проте варто пам'ятати, що під час проведення оперативної комбінації забороняється провокація злочину, тобто схиляння до його учинення осіб, що не виявляють протиправних намірів, а також штучне створення доказів

учинення кримінального правопорушення або обставин, що мають доказове значення у кримінальних провадженнях.

Другий вид оперативної комбінації ми пропонуємо проводити виключно в межах кримінального провадження. Він використовується тільки для документування та затримання осіб, обґрунтовано підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, щодо забезпечення (сприяння) у незаконному перетині кордону. Найчастіше таким видом оперативної комбінації є контроль за вчиненням злочину. Для проведення оперативної комбінації необхідно створити умови, які не викликать сумнівів у фігуранта розробки, що здійснює корупційні правопорушення та які є виправданими з огляду на характер протиправних дій; мати достовірну інформацію про схильність службової особи до вчинення корупційних правопорушень; організаційно забезпечити проведення комплексу заходів з виявлення та фіксації слідів злочину й затримання підозрюваного в момент вчинення ним злочину.

Таким чином, інформація, що надійшла про корупційні діяння, пов'язані з незаконним перетином державного кордону, повинна бути перевірена й підтверджена. Після цього приймають рішення про проведення оперативної комбінації. У разі ведення оперативно-розшукової справи проведення оперативної комбінації доцільно оформлювати постановою, в якій відображати підстави її проведення, організатора проведення, суть наявної інформації, ознаки якого злочину в ній містяться, в яких місцях і щодо кого передбачено здійснення зазначеного оперативно-розшукового заходу.

Матеріали, які отримуються за результатами проведення оперативних комбінацій, розсекреченню не підлягають та залишаються в матеріалах оперативно-розшукової справи як основа для підготовки клопотань на проведення відповідного заходу. Звісно, організація та проведення ОРЗ із застосуванням технічних засобів під час документування корупційних

правопорушень, пов'язаних з незаконним перетином державного кордону, повинна бути такою, щоб матеріали, отримані за результатами проведення ОРЗ або негласних слідчих розшукових дій (далі – НСРД), можна було розсекретувати та долучати до матеріалів кримінального провадження [122].

Отримувані з застосуванням техніки матеріали мають незаперечні переваги – документальність і високу інформативність. Вони надають можливість переглянути та доказати факт отримання неправомірної вигоди фігурантом розробки. Це одна з найважливіших переваг, оскільки отримувати докази про вчинення кримінального правопорушення можна з різних джерел. Водночас тільки достовірність технічних матеріалів можна перевірити за допомогою експертизи.

Проблема використання оперативно-розшукових матеріалів є непростю та нагальною. Головний її аспект – процесуальний. Технічні матеріали можуть залучатися до процесу доказування, по-перше, як матеріали, що супроводжують (або доповнюють) показання осіб, які здійснювали фіксацію; по-друге, як документи, що мають самостійне процесуальне значення та які були одержані під час ведення оперативно-розшукової справи. Під час підготовки оперативних матеріалів, отриманих в межах проведення ОРЗ, де застосовувалися технічні засоби (аудіо- або відеозапис, фото- або кіноматеріали тощо), повинні бути точно вказані технічні характеристики спеціальної техніки. Важливо зазначити, що дані про ці характеристики вкрай необхідні для формування, перевірки та оцінки доказів, отриманих у ході проведення ОРЗ. Це потрібно, передусім, для того, щоб в подальшому під час слідчої дії, оглядаючи (переглядаючи, прослуховуючи) надані матеріали, можна було застосувати апаратуру з належними технічними характеристиками, що дають змогу не тільки відтворити відповідний запис, а й не спотворити його.

Отже, результати документування можуть бути використані в кримінальному провадженні як докази за умови здійснення ОРД згідно з правилами, визначеними КПК України, і лише стосовно кримінальних правопорушень, які готують, або осіб, які їх готують.

Варто додати, що відповідно до нової моделі охорони державного кордону, збирання і обробка даних обстановки на державному кордоні забезпечується шляхом:

- 1) щоденної ОРД;
- 2) діяльності особового складу ДПС України щодо збору інформації про наміри (підготовку) до незаконного переправлення осіб через державний кордон;
- 3) спостереження спеціальними прикордонними нарядами і нарядами від громадських формувань за певними об'єктами;
- 4) накопичення інформаційних баз даних та їх використання при охороні державного кордону.

Дані обстановки на державному кордоні отримують шляхом:

- 1) щоденного патрулювання певних районів;
- 2) періодичної (постійної) служби окремих прикордонних нарядів на напрямках можливого руху осіб, які можуть незаконно перетнути державний кордон;
- 3) періодичного застосування мобільних підрозділів для нарощування щільності в охороні кордону на окремих напрямках.

Система інженерно-технічного контролю реалізується шляхом:

- 1) дистанційного контролю на рубежах (ділянках, об'єктах) із застосуванням сигналізаційних комплексів (систем і приладів);
- 2) радіолокаційного, тепловізійного спостереження в будь-який час доби за умов обмеженої видимості;
- 3) створення мережі пунктів (позицій) візуального і радіотехнічного спостереження;

4) впровадження автоматизованих систем паспортного контролю та місць (позицій) огляду транспортних засобів і вантажів у пунктах пропуску через державний кордон;

5) створення автоматизованих робочих місць керівників і чергових служб прикордонних підрозділів [137].

Одним з головних завдань оцінки обстановки є моделювання можливих дій як самих порушників кордону, так і осіб, які організують, керують чи сприяють незаконному переправленню осіб через державний кордон, і формування на цій основі пошукових ознак. Моделювання дій має ймовірний характер і спрямоване на:

1) перевірку версій та отримання нових даних про діяльність порушників кордону;

2) прогнозування за окремими ознаками ймовірної ситуації загалом;

3) прогнозування тактики дій порушників кордону та їх демаскуючих ознак, за якими ці дії можна виявити;

4) використання отриманих результатів у практичній оперативно-службовій діяльності [116, с. 23–24].

Криміналістичне забезпечення системи протидії незаконному переправленню осіб через державний кордон, на нашу думку, повинно охоплювати послідовно ланцюжок:

а) модель протиправної діяльності функціонування каналу незаконного переправлення;

б) ознаки вияву (об'єктивації) моделі функціонування каналів незаконного переправлення;

в) діяльність суб'єктів протидії незаконному переправленню (залежно від повноважень, якими вони наділені);

г) виявлення конкретних фактів (ознак) функціонування каналів незаконного переправлення осіб через державний кордон України.

Як зазначає Л. Ю. Капітанчук, модель дій порушника кордону – нелегального мігранта та осіб, причетних до його незаконного переправлення, є системою стійких, взаємозв'язаних ознак і дій, які відображають основні властивості їх протиправної діяльності при порушенні державного кордону України [58, с. 113].

Як свідчить практика діяльності правоохоронних органів, найбільш позитивні результати протидії незаконному переправленню осіб через державний кордон України є там, де, відповідно до розробленої моделі функціонування каналу нелегальної міграції, визначено його ознаки (систему ознак) та локалізацію їх вияву, що дає можливість концентрувати зусилля правоохоронних органів відповідно до їх повноважень.

Система ознак вияву нелегальної міграції – категорія змінна, вона залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних чинників, та може проявлятися у різноманітному поєднанні. Серед цих ознак, на нашу думку, необхідно виокремити:

1) протяжність каналу незаконного переправлення осіб від країни його формування до країни призначення та особливості транспортного сполучення між цими країнами;

2) способи незаконного переправлення осіб (організація, керування, сприяння учинене шляхом транзитом; через пункти пропуску на кордоні або між пунктами пропуску; з використанням транспортних засобів або без них; перетинання державного кордону безпосередньо з переправниками або без них; перетинання державного кордону з тими самими переправниками до лінії кордону і після лінії кордону або з різними переправниками; із застосуванням заходів протидії правоохоронним органам (по всьому каналу незаконного переправлення, або на окремих його ділянках), або без застосування цих заходів;

3) особливості складу як злочинної групи, так і самих нелегальних мігрантів (щодо кількості, національного складу, наявності переправника

безпосередньо у складі групи або керівництво нею за допомогою технічних засобів зв'язку, у тому числі навігації) [102];

4) особливості категорії переправників і організаторів (водії, провідники потягів, громадяни України, суміжних держав, іноземці, які проживають в Україні, тощо);

На наш погляд, при розробці моделі порушників державного кордону – нелегальних мігрантів потрібно враховувати:

- 1) місця їх можливої появи;
- 2) ознаки, за якими вони можуть бути виявлені;
- 3) варіанти маршрутів до лінії державного кордону;

Розробка та своєчасне корегування такої моделі сприяє оптимізації застосування сил і засобів щодо виявлення нелегальних мігрантів та осіб, які причетні до їх незаконного переправлення, з урахуванням «людського» і «технічного» факторів.

Наприклад, аналіз матеріалів кримінальних проваджень та інформації із засобів масової інформації (далі – ЗМІ) щодо затримань нелегальних мігрантів і осіб, причетних до їх переправлення, дає можливість визначити певні ознаки, які можуть свідчити про переміщення нелегальних мігрантів транспортними засобами:

- 1) прямування транспортного засобу з державними реєстраційними номерними знаками з іншого регіону;
- 2) безпідставне знаходження транспортного засобу біля автодоріг, або регулярне здійснення руху в конкретних напрямках;
- 3) необґрунтоване перевантаження автомобіля;
- 4) наявність інформації оперативних підрозділів відносно використання автомобіля для незаконного переправлення осіб через державний кордон, або управління ним особою, яка раніше притягувалася до відповідальності за аналогічні кримінальні чи адміністративні правопорушення;

5) синхронний рух декількох автомобілів (наявність супроводу автомобілями «спостерігачами»);

б) невідповідність розмірів (габаритів) окремих частин конструкції транспортного засобу тим, які мають відповідати його технічній характеристиці.

Аналіз наукових досліджень, практика правоохоронних органів, геополітичних (економічних), у тому числі кризових чинників, та реалій повномасштабного військового вторгнення на територію України, які впливають на функціонування каналів незаконного переправлення осіб через державний кордон, свідчить про те, що досить актуальною для протидії цьому негативному явищу є розробка і своєчасне корегування типової моделі діяльності власне самих каналів. Ознаки, які дають можливість виявити порушення державного кордону, можуть свідчити:

а) про певні стадії реалізації злочинного наміру відносно незаконного переправлення осіб через державний кордон;

б) обстановку вчинення (місце, час, спосіб незаконного переправлення, кількість осіб, які переправляють, та осіб, які керують й сприяють їхнім діям, тощо) в пунктах або поза пунктами пропуску [36, с. 123];

в) особливий характер діяльності осіб, які причетні до незаконного переправлення осіб через державний кордон України;

г) ознаки інших кримінальних правопорушень, які вчиняються одночасно із незаконним переправленням осіб через державний кордон України.

Аналізуючи емпіричні дані, отримані в ході дослідження, спеціальну та наукову літературу, можна констатувати, що виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон України здійснюється на основі:

1) дослідження матеріально-фіксованих слідів нелегальних мігрантів і осіб, які причетні до їх переміщення (на ділянці державного кордону, де сталося порушення, поблизу неї, безпосередньо у місці перетинання державного кордону);

2) показань свідків (очевидців), у тому числі самих нелегальних мігрантів відносно учасників кримінального правопорушення;

3) результатів ОРД [123];

4) інтерв'ювання (проведення співбесід) іноземців на каналі в'їзду до України в пунктах пропуску [36, с. 124];

5) даних технічних засобів охорони державного кордону;

6) інформації правоохоронних органів України та інших держав [58, с. 97–98];

7) інформації із ЗМІ та мережі Інтернет;

8) інформації представників підприємств, установ і організацій.

Наприклад, виявлення пошуку осіб – незаконних мігрантів та схиляння їх до перетинання державного кордону можуть бути встановлені через:

– використання зв'язків у діаспорах і місцях компактного проживання національних меншин в Україні;

– аналізу реклами у засобах масової інформації або Інтернеті про надання начебто легальних послуг з оформлення приїзду в Україну та проживання на її території.

Однією з істотних обставин, які впливають на ефективність виявлення ознак незаконного переправлення через державний кордон України і причетних до цього осіб, є впровадження сучасних прикордонних технологій. Варто відмітити, що окремі технічні засоби охорони державного кордону використовуються при здійсненні прикордонного контролю («Спектр-К», «Таран-76», «Гамбіт-21», «Гарт 1П» тощо), прикордонної служби для прикриття сухопутних ділянок кордону

(електросигналізаційні комплекси і системи, переносні сигналізаційні системи і сигналізаційні прилади), для візуального і радіотехнічного прикриття кордону (радіолокаційні та прожекторні станції, спостережні вежі, споруди радіолокаційно-технічних постів) [59].

Необхідно акцентувати увагу на тому, що сучасна модель охорони державного кордону потребує широкого використання принципово нових технічних засобів охорони, до яких, зокрема, відносяться і мобільні тепловізійні комплекси, які дають можливість виявляти потенційних порушників кордону. Водночас значну роль у виявленні незаконного переправлення осіб через державний кордон України відіграють ОРЗ, які спрямовані на отримання інформації (фактичних даних) відносно організації, планування і підготовки до вчинення кримінального правопорушення, безпосереднього порушення кордону, а також діяльності службових осіб ДПС України, які можуть бути причетні до нелегальної міграції.

Аналіз матеріалів затримань підозрюваних осіб і нелегальних мігрантів свідчить про низький рівень використання можливостей ОРЗ, оскільки більшість затримань прикордонні наряди здійснили без випереджувальної інформації про підготовку як до адміністративних, так і кримінальних правопорушень. Своєю чергою, це свідчить і про нескоординованість діяльності підрозділів органів охорони державного кордону ДПС України та її оперативно-розшукових відділів.

Отже, виявлення ознак незаконного переправлення осіб через державний кордон України є діяльністю правоохоронних органів, що передуює початку кримінального провадження і спрямована на встановлення достатньої інформації щодо можливої підготовки, або вчинення кримінального правопорушення та запобігання можливих фактів незаконного перетинання державного кордону нелегальними мігрантами.

Важливою складовою забезпечення оперативними підрозділами доказування в кримінальних провадженнях за фактом учинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 332 КК України, є документування відповідних фактичних даних, яке проводять під час ОРД та виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора на проведення НСРД. Основними оперативно-розшуковими методами виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон України є: встановлення конфіденційного співробітництва; розвідувальне опитування; оперативне спостереження. Результатом документування є створення документів, які після відповідної оцінки та перевірки слідчим, прокурором можуть бути використані як докази в кримінальному провадженні. Результати документування оперативними підрозділами фактів незаконного переправлення осіб через державний кордон України можуть бути використані як для забезпечення доказування в конкретному кримінальному провадженні, так і для інших цілей, встановлених КПК України та Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

2.2. Типові слідчі ситуації та версії розслідування

Вирішення завдань досудового розслідування за допомогою ситуаційного підходу – поширений та виправданий практикою метод аналітичної й практичної роботи, що дозволяє максимально урахувати всі важливі обставини події та прямо застосувати наукові розробки до певних ситуацій та умов. Формування типових слідчих ситуацій відбувається на основі вивчення матеріалів правозастосовної практики і є складовою практично усіх криміналістичних методик.

На думку А. Ф. Волобуєва, розробка типових слідчих ситуацій відіграє ключову роль при формуванні практичних рекомендацій в кожній

методиці досудового розслідування кримінальних правопорушень [31, с. 28–29].

В. Ю. Шепітько пропонує розглядати слідчу ситуацію в широкому та вузькому розумінні. Виходячи з позиції науковця, у широкому розумінні слідча ситуація являє собою сукупність всіх умов, що впливають на досудове розслідування та визначають його особливості, в той час коли у вузькому значенні (більш практично спрямованому) слідча ситуація є характеристикою інформаційних даних, що знаходяться у розпорядженні слідства на конкретному етапі досудового розслідування кримінального правопорушення [193, с. 264–265].

На думку М. В. Салтевського, слідча ситуація – це, з одного боку, об'єктивна реальність (матеріальні та ідеальні джерела), а з іншого – система, що пізнається в процесі досудового розслідування кримінального правопорушення суб'єктом доказування. Відповідно, слідча ситуація в пізнавальному аспекті – це категорія, що оцінюється, а в інформаційному – сукупність матеріальних та ідеальних джерел, які виникають на конкретному етапі досудового розслідування кримінального правопорушення [160, с. 87].

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне сформулювати такі положення щодо слідчих ситуацій під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України, які необхідно враховувати при їх типізації:

1) для вирішення поставленого завдання необхідно взяти за основу вузьке розуміння слідчої ситуації – як положення (обстановку), що характеризує своєрідність певного етапу розслідування і визначається наявністю чи відсутністю значущої для розслідування інформації (при такому підході відповідне поняття наповнюється власне криміналістичним змістом, оскільки відображає тактико-криміналістичні передумови

досягнення істини у кримінальному провадженні без включення положень, які забезпечують організаційну сторону проведення розслідування);

2) інформаційною базою типових слідчих ситуацій є частота ситуацій конкретних, що обумовлює необхідність аналізу та оцінки значного емпіричного матеріалу;

3) одним із істотних критеріїв віднесення конкретної ситуації до розряду типової потрібно вважати ступінь впливу останньої на процес організації і планування розслідування, зокрема визначення послідовності проведення слідчих дій або тактичних операцій.

У криміналістиці відомі різні класифікації слідчих ситуацій, зокрема: 1) сприятливі та несприятливі; 2) безконфліктні й конфліктні; 3) початкові, проміжні та кінцеві; 4) типові й специфічні [82, с. 366].

З огляду на зазначену класифікацію, ми розглядатимемо типові слідчі ситуації, які виникають під час досудового розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України.

За результатами проведеного анкетування працівників органів досудового розслідування встановлено такі чинники, що найбільше впливають на особливості слідчих ситуацій і хід розслідування:

1) джерело одержання первинної інформації про кримінальне правопорушення, що підтвердили 52,8 % опитаних слідчих;

2) ким зібраний первинний матеріал (СБ України, НП України, ДПС України), про що зазначили 28,4 % опитаних;

3) кількісний склад суб'єктів кримінального правопорушення (85 %) (Додаток Б).

Як запевнили нас респонденти, розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії у більшості випадків здійснюється за такою приблизною схемою:

а) перевірка достовірності й уточнення фактичних даних, що стали підставою для внесення відповідних відомостей до ЄРДР;

б) встановлення обставин, що підлягають доказуванню (ст. 91 КПК України);

в) побудова версій про нез'ясовані обставини;

г) побудова версій про винних осіб, мотиви й мету їх дій тощо.

Залежно від варіацій інформаційного наповнення можна виокремити такі типові слідчі ситуації:

1. Особу злочинця, зокрема, організатора або (та) керівника незаконного переправлення осіб через державний кордон України (або особу, яка сприяла незаконному переправленню), затримано на місці події, є свідки та матеріальні сліди кримінального правопорушення (26,2 %).

Зазначена ситуація проста та сприятлива, де слідчий має достатньо корисної інформації, тобто інформації, яка характеризує як кримінальне правопорушення загалом, так і окремі його обставини, зокрема дані про особу злочинця.

Для з'ясування всіх обставин кримінального правопорушення варто висунути обґрунтовані припущення – версії. Зокрема, типовими є версії щодо:

– вчинення кримінального правопорушення організованим угрупованням або групою осіб;

– причетності до кримінального правопорушення службових осіб (працівників) ДПС України або інших правоохоронних органів.

Основне тактичне завдання – зафіксувати сліди кримінально-протиправного діяння. Дії СОГ мають максимально відзначатися оперативністю і спрямованістю на збирання доказової інформації шляхом огляду місця події, особистого обшуку затриманого, оглядом вилучених предметів, документів, а також допитом свідків (у тому числі осіб, які безпосередньо здійснювали затримання, та осіб, яких намагались незаконно переправити через державний кордон), й на основі отриманих даних здійснити у процесуальному відношенні затримання потенційного

підозрюваного (скласти протокол затримання) й протягом наступних 24 годин з моменту затримання здійснити повідомлення про підозру та в максимально стислі строки призначити судові експертизи (наприклад, судово-технічну експертизу вилученого документа, судово-почеркознавчу, дактилоскопічну тощо).

Дії оперативно-розшукового характеру в зазначеній ситуації мають бути насамперед спрямовані на встановлення: особи затриманого, ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 332 КК України, у його діях; місця, умов, часу, мети та мотиву вчинення кримінального правопорушення; організаторів незаконного переправлення осіб через державний кордон та інших причетних осіб, ролі кожного у вчиненні кримінального правопорушення; способів підготовки (підбір і підготовка транспортних засобів, збір інформації про місце перетину державного кордону, підбір співучасників й пособників, спосіб зв'язку між членами групи тощо); способів безпосереднього вчинення кримінального правопорушення; а також на перевірку осіб на причетність до вчинення інших кримінально-протиправних дій, що значною мірою залежатимуть від повноти показань затриманих про обставини вчиненого кримінального правопорушення.

Також тут варто розглядати і дії осіб, яких затримано при спробі такого переправляння, зокрема, особа чи декілька осіб затримані при: а) проходженні прикордонного контролю, або б) незаконній спробі перетину державного кордону поза пунктом пропуску.

Якщо ж свідками у таких кримінальних правопорушеннях є іноземні громадяни, то при проведенні СРД необхідно залучити перекладача та захисника й повідомити про затримання консульство чи представництво тієї держави, громадянином якої він являється [110].

2. Особу (групу осіб) затримано при використанні підроблених паспортів для перетинання державного кордону в пунктах пропуску через державний кордон України (20,7 %).

На етапі початку кримінального провадження найбільш доцільно здійснення таких слідчих дій та заходів:

- затримання особи при спробі незаконного перетинання державного кордону України з підробленим паспортом;
- криміналістичне дослідження паспорта;
- опитування затриманого;
- установлення особи, що організувала незаконне переправлення через державний кордон України, її затримання.

На початковому етапі розслідування, на наш погляд, доцільно проведення наступних слідчих дій та заходів:

- допит особи, затриманої при спробі незаконного перетинання державного кордону України;
- допит підозрюваного;
- обшук у підозрюваного з метою вилучення інших підроблених документів, речових доказів, різної техніки;
- допит між свідком і підозрюваним.

Крім цього, необхідно використовувати весь комплекс заходів, спрямованих не лише на виявлення місць знаходження підозрюваних осіб, але і, по можливості, на закріплення інформації, що надходить про їхню злочинну діяльність. До таких заходів відносяться: контроль поштових і телеграфних відправлень, а також інших повідомлень; прослухування телефонних переговорів, зняття інформації з технічних каналів зв'язку (телефакс, телетайп, комп'ютерні мережі, мобільний телефон) тощо. При отриманні відомостей про місце знаходження розшукуваної особи проводяться заходи щодо реалізації наявної інформації.

Другий варіант пов'язаний зі створенням ситуації з викриття і документування організатора, або пособника у кримінальному правопорушенні. На етапі його встановлення найбільш доцільне здійснення наступних слідчих дій та заходів:

- затримання переправлювача на місці правопорушення при передачі підроблених паспортів і даванні порад із незаконного перетинання державного кордону України;

- опитування затриманого;

- криміналістичне дослідження паспорта;

- опитування особи, для якої виготовлялися підроблені паспорти.

На початковому етапі розслідування, на наш погляд, доцільне проведення таких слідчих дій та заходів:

- допит особи, для якої виготовлялися підроблені паспорти;

- допит підозрюваного;

- обшук у підозрюваного з метою вилучення інших підроблених документів, речових доказів, різної техніки;

- перехресний допит між свідком і підозрюваним.

3. Затримано особу (групу осіб) без відповідних документів під час спроби незаконно перетнути державний кордон України поза пунктами пропуску (31,4 %).

Необхідно зазначити, що з початку повномасштабного військового вторгнення саме ця слідча ситуація переважає серед кримінальних проваджень, розпочатих за фактом вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України.

Алгоритм дій аналогічний першим двом ситуаціям, однак, відмітимо, що на початку кримінального провадження найбільш доцільно здійснити наступні слідчі та інші процесуальні дії:

– затримання осіб і подальше опитування на предмет з'ясування того, хто й коли організував їх незаконне переправлення через державний кордон України;

– огляд місця події з відображенням схеми місцевості району затримання, а також паспортів затриманих у випадку їх наявності;

– опитування свідків.

Акцентуємо увагу, що є два варіанти затримання осіб: 1) затримання безпосередньо після незаконного перетинання державного кордону України; 2) затримання осіб, які незаконно в'їхали в Україну й намагаються незаконно перетнути державний кордон України та були виявлені на території України.

У випадках втечі потенційних підозрюваних чи осіб, яких намагались затримати працівники ДПС України під час незаконного перетину державного кордону, дії СОГ повинні бути спрямовані на дослідження слідів з метою визначення ознак, якими володіє злочинець (сліди ніг, рук, взуття, крові, волосся, мікрОВОлокна тощо); а також, як вже було зазначено, виявлення місця, часу вчинення; встановлення обставин і можливих очевидців кримінального правопорушення; виготовлення і використання суб'єктивних портретів; перевірку інформації за криміналістичними обліками; надання доручень оперативним працівникам про встановлення підозрюваного шляхом ОРЗ. За дорученням слідчого оперативними працівниками проводяться наступні дії:

а) переслідування злочинців за гарячими слідами з використанням службово-розшукового собаки;

б) пошук свідків події, що розслідується;

в) спостереження в районі місця виявлення за поведінкою підозрілих осіб, а також збір інформації серед місцевого населення.

4. Кримінальне провадження розпочато за даними оперативно-розшукових підрозділів, які мають у своєму розпорядженні достовірну, але

неповну інформацію про злочинну групу, діяльність якої пов'язана з незаконним переправленням осіб через державний кордон України (наприклад, коли факт організації незаконного переправлення осіб зафіксовано, але інформація про індивідуальні властивості особи співучасників кримінального правопорушення відсутня, або незначна) (21,7 %).

Відповідна слідча ситуація є найскладнішою та несприятливою, оскільки характеризується дефіцитом інформації, наявністю тільки окремих, часто і недостатньо якісних відомостей про особу злочинця (злочинців), мотиви й цілі їхніх дій. Алгоритм дій слідчого, оперативних підрозділів, а також комплекс слідчих дій та НСРД, які необхідно здійснити в наведеній ситуації, містить широкий перелік тих заходів, які вміщують або комбінують згадані компоненти в різних співвідношеннях, залежить від змісту та обсягу первинної інформації. Усі вони, так чи інакше, спрямовані на встановлення організатора (організаторів), пособників, виконавців такого злочинного угруповання, з'ясування механізму його функціонування, висунення та перевірку версій на причетність до вчинення інших кримінальних правопорушень тощо.

У разі наявності інформації про міжнародні зв'язки у такій злочинній діяльності, важливе, а часом і основне значення в цій слідчій ситуації може мати саме міжнародна співпраця правоохоронних органів держав, що включає у себе, в тому числі комплекс заходів суб'єктів інтегрованого управління кордонами з відповідними компетентними органами суміжних з Україною держав [19, с. 100].

Однак у всіх слідчих ситуаціях після першочергових СРД необхідним є призначення та проведення судових експертиз. Усе виявлене та вилучене на місці події (наприклад, сліди, засоби та інші предмети) підлягає експертному дослідженню, встановленню конкретних діагностичних та ідентифікаційних даних, завдяки яким можна висунути низку версій,

встановити особу злочинця, спланувати розслідування загалом, та проведення подальших СРД, зокрема. Як вже було зазначено, незаконному переправленню осіб через державний кордон України властивий груповий характер. З огляду на це наявні слідчі ситуації, при яких поряд з протидією наслідку одного або декількох співучасників кримінального правопорушення одночасно відбувається активне сприяння слідству з боку інших осіб. Так, слідчі ситуації на наступних етапах розслідування обумовлені позицією (ставленням) підозрюваного стосовно повідомленої йому підозри, зокрема:

1. Підозрюваний визнає себе винуватим повністю, тобто дає показання стосовно всіх обставин злочинної події, що підтверджується наявними у провадженні доказами (18,2 %). У такій ситуації основні напрями розслідування – закріплення і систематизація наявних доказів та одержання нових, проведення СРД, спрямованих на розширення доказової бази. При дачі підозрюваним показань про місцезнаходження предметів, що можуть бути використані як речові докази, необхідно провести їх вилучення. У разі виявлення названих об'єктів їх направляють на експертне дослідження.

2. Підозрюваний визнає себе винуватим частково (20,3 %). Виникає необхідність отримання додаткових доказів винуватості за допомогою судових експертиз, психологічних прийомів і повторних допитів. Необхідно звернути увагу, що найбільш активні члени групи навіть у випадках, коли визнають свою вину, як правило, применшують свою роль, роблячи це шляхом наклепу на інших.

3. Підозрюваний не визнає себе винуватим у вчиненні кримінального правопорушення (заперечує проти підозри) (46,2 %).

Водночас до такого роду ситуацій відносяться також випадки, коли особа була затримана, їй повідомлено про підозру, обрано запобіжний захід не пов'язаний з триманням під вартою й надалі місцезнаходження

останнього стало невідомо (15,3 %). Дії органів досудового розслідування мають бути спрямовані на збір даних, що якнайповніше характеризують особу розшукуваного, виявлення його зв'язків, встановлення можливого місцезнаходження або появи, застосування заходів до затримання розшукуваного. Програма та алгоритм дій слідчого в цій ситуації передбачає складання постанови про оголошення в розшук й надання доручення оперативним підрозділам щодо збору матеріалів з камер відеоспостереження, візуального спостереження в місцях можливої появи, допиту родичів, знайомих підозрюваного тощо. Хоча оперативно-розшукові підрозділи є самостійними у виборі засобів і методів досягнення поставленої мети, слідчому необхідно, не обмежуючись наданням доручення, обговорити можливі перспективи розслідування. Своєю чергою, оперативними працівниками додатково проводиться робота зі складання розшукових орієнтувань із зазначенням прикмет підозрюваних; виявляються можливі зв'язки злочинців; проводиться оперативне перекриття вірогідних шляхів руху (переміщення) злочинця; проводиться спостереження за місцями його найчастішого перебування тощо.

Отже, у кримінальних провадженнях щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України можна висунути такі типові слідчі версії, що стосуються кримінального правопорушення загалом:

– переправлення осіб через державний кордон здійснювалось членами організованого злочинного угруповання, що займається незаконним переправленням осіб через державний кордон України та іншою протиправною діяльністю на державному кордоні;

– переправлення осіб здійснювалось членами організованого злочинного угруповання, що займається незаконним переправленням осіб через державний кордон України із залученням працівників ДПС України на основі фінансової зацікавленості;

– до незаконного переправлення осіб через державний кордон причетні не лише працівники ДПС України, а й інші правоохоронні органи;

– незаконне переправлення осіб через державний кордон здійснювалось особою або особами, уродженцями та мешканцями одного з прикордонних населених пунктів, які зайнялися наданням допомоги в незаконному перетинанні державного кордону;

– до вчинення кримінального правопорушення причетна саме затримана особа.

За результатами аналізу практики, зміст слідчих ситуацій, що виникають на подальшому етапі розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України, пов'язаний здебільшого не зі збором доказів, а з організацією завершення розслідування. Слідчі ситуації на цьому етапі виникають у процесі аналізу зібраних матеріалів і складання обвинувального акта; проведення ознайомлення підозрюваних (обвинувачених) і їхніх захисників з матеріалами кримінального провадження; підготовки матеріалів для їх передачі до суду.

Наприклад, досить часто у досліджуваній категорії виникають ситуації, коли з матеріалами кримінального провадження потрібно ознайомити значну кількість обвинувачених. Для дотримання стислих термінів завершальної стадії слідства в цих випадках варто застосовувати «календарні графіки». У них вказується, в які дні, хто з обвинувачених і з участю якого захисника знайомитиметься з матеріалами, хто із слідчих (у відповідній групі) здійснюватиме цю роботу. Для швидкого складання обвинувального акта бажано передбачити в плані, хто і які розділи готує. Якщо передбачається, що обвинувальний акт буде об'ємним, то краще всього скласти спільний план (схему) документа, який допоможе якісніше і швидко виконати цю роботу [7].

Отже, алгоритм дій слідчого під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України виглядає так: оцінка

вихідної слідчої ситуації; висунення слідчих версій, планування початку досудового розслідування; постановка тактичних завдань; планування та проведення окремих СРД та інших заходів для вирішення поставлених задач.

Нами виокремлено найтипівіші ситуації у слідчій практиці та відповідні версії (напрями розслідування). Безумовно, зазначений перелік не є вичерпним та може змінюватись залежно від обставин кримінального провадження. Так, у випадках, пов'язаних з переправленням осіб через державний кордон України за студентськими візами, поряд із зазначеними вище алгоритмами дій необхідно додатково здійснити:

- опитування іноземця на предмет того, як він одержував студентську візу «Навчається у ВНЗ», тобто з'ясування того, хто, коли, за яких обставин і за скільки грошей поставив її в його національному паспорті, чи дійсно проходив він навчання у ВНЗ, чи перетинав він державний кордон України на підставі зазначеного штампу, у якому пункті пропуску (як правило, аеропорт), залучення до матеріалів допиту оригіналу або ксерокопії національного паспорту іноземця, а також інших наявних у нього підроблених документів;

- запит до ДМС на предмет з'ясування того, на якій підставі іноземцеві була проставлена в національному паспорті студентська віза «Навчається у ВНЗ», з додаванням до відповіді ксерокопій документів, які стали підставою для видачі цієї візи;

- запит до ВНЗ на предмет підтвердження або спростування факту навчання іноземця в період проставлення в національному паспорті студентської візи «Навчається у ВНЗ»;

- опитування інспектора ВНЗ на предмет з'ясування того, хто приносив заявки на реєстрацію іноземця (або на прохання кого він їх виписував й віддавав на підпис керівництву ВНЗ) і квитанції про оплату за навчання на іноземця [115, с. 65].

Водночас у ситуації при застосуванні злочинцями способу «трудова міграція» додатково необхідне здійснення наступних дій:

- одержання відповіді з центру зайнятості населення із вказівкою підстав видання дозволу на працевлаштування іноземцеві в Україні з додаванням пакету всіх завірених копій документів;

- одержання відповіді з ДМС України, на якій підставі проставлявся в національному паспорті іноземця штамп «Має дозвіл на працевлаштування в Україні», на підставі якого іноземці безперешкодно перетинають державний кордон України (багаторазова віза) з додаванням завірених копій відповідних документів;

- одержання відповіді з ДПС України про те, що іноземець у певний час перетинав державний кордон України із зазначенням типу візи;

- опитування іноземців на предмет з'ясування того, яким чином вони одержували дозвіл на працевлаштування в Україні, у якій фірмі, чи працює у ній той, хто оформляв дозвіл на працевлаштування в Україні, а також на підставі чого проставляв у національному паспорті іноземця штамп «Має дозвіл на працевлаштування в Україні», що є багаторазовою візою (у даних ситуаціях велике значення має паспорт іноземця, у якому є відмітка про одержання багаторазової візи й наступні перетинання державного кордону України по ній);

- опитування директора фірми на предмет з'ясування того, чи підписував він документи, що подаються до центру зайнятості населення для оформлення дозволу на працевлаштування;

- за необхідності опитування інших співробітників цієї фірми, які причетні до оформлення іноземцеві дозволу на працевлаштування в Україні [40; 42].

2.3. Взаємодія слідчих з оперативними та іншими підрозділами

За великим тлумачним словником української мови «взаємодія» означає взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджену дію між ким-, чим-небудь; з точки зору фізики – це взаємний вплив тіл та частинок, який зумовлює зміну стану їхнього руху. Взаємодіяти – перебуваючи у зв'язку, взаємно проявляти дію або погоджено взаємно діяти, бути у взаємодії [25, с. 85].

Соціологи розглядають взаємодію як систематичні достатньо регулярні соціальні дії суб'єктів, спрямовані один на одного, які мають на меті викликати певну відповідну реакцію, а вона породжує нову реакцію суб'єкта, що здійснював вплив. З цього випливає, що взаємодія координує усі соціальні процеси [162, с. 244]. Також взаємодію розглядають як управлінську функцію, що спрямована на перетворення системи індивідуальної на спільну, узгоджену за місцем, часом і метою діяльності, а також як процес обміну інформацією [103, с. 184].

Однак, КПК України не містить визначення поняття «взаємодія» слідчого й оперативного підрозділу під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Натомість, цей термін вжито в п. 5 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [141], що зобов'язує підрозділи, які проводять ОРД, здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами, зокрема відповідними органами іноземних держав і міжнародних антитерористичних організацій, з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, а також у Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», у розділі V якого визначено основні положення щодо взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю [142].

При цьому у правоохоронній діяльності багато науковців трактує це поняття по-своєму. Наприклад, О. Я. Черепенко розуміє спеціальним чином організовану, належно регламентовану, узгоджену за метою, завданнями, місцем і часом сумісну діяльність, спрямовану на ефективне та комплексне використання сил, засобів і методів правоохоронців із забезпечення попередження і розкриття кримінальних правопорушень, розшуку злочинців [186, с. 958].

Своєю чергою, В. В. Топчій та В. Я. Горбачевський під взаємодією розуміють як узгоджені, такі, що ґрунтуються на завданнях кримінального провадження, комплексні (процесуальні й оперативно-розшукові) дії суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, метою яких є розкриття, розслідування і запобігання кримінальним правопорушенням, притягнення до відповідальності винних осіб виключно на підставах, визначених нормами кримінального процесуального закону та іншими нормативними актами, що здійснюється при суворому розмежуванні їх компетенції, у межах наданих повноважень, шляхом найбільш ефективного поєднання дозволених для них заходів і відповідного матеріального забезпечення при збереженні таємниці досудового розслідування та джерел отримання конфіденційних відомостей [177, с. 126].

Систематизувавши думки науковців, які досліджували важливі аспекти взаємодії, варто констатувати, що під останньою переважно розуміють спільні дії оперативних та інших підрозділів і служб, як то: 1) спільна комплексна діяльність взаємно непідпорядкованих служб і підрозділів, спрямована на вирішення загальних завдань; 2) спільні погоджені дії на підставі нормативно-правових положень, спрямованих на запобігання та розкриття кримінальних правопорушень, а також розшук злочинців, що втекли або переховуються; 3) спільна діяльність непідпорядкованих по службі оперативних підрозділів для максимальної концентрації спільних сил і засобів з метою найбільш ефективного

вирішення тактичних завдань; 4) спільні комплексні або узгоджені за часом і місцем дії оперативних підрозділів із вирішення спільними зусиллями завдань під час протидії злочинності; 5) спільна концентрація сил, засобів і методів для досягнення поставленої мети та здійснення відповідних спільних заходів.

Проведений аналіз широкого спектру поглядів щодо поняття взаємодії загалом, а також у правоохоронній діяльності зокрема, надає можливість висловити власне бачення щодо визначення цього терміна. Так, під взаємодією слідчих з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України потрібно розуміти *передбачену законодавством та угоджену за часом, місцем і послідовністю проведення систему певних взаємодоповнюючих дій, спрямованих на реалізацію повноважень сторони обвинувачення з використанням можливостей оперативних підрозділів, інших суб'єктів, зокрема підрозділів ДПС України, у тому числі які не є оперативними, інших правоохоронних органів і органів державної влади та окремих громадян.*

Аналізуючи норми КПК України та відомчі нормативно-правові акти, можна виокремити декілька форм взаємодії слідчих та працівників оперативних підрозділів під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: при надходженні заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагуванні на них; при направленні оперативним підрозділом матеріалів за результатами ОРД до органу досудового розслідування; у рамках роботи СОГ для розслідування кримінальних правопорушень; виконання співробітниками оперативного підрозділу письмових доручень слідчого про проведення СРД та НСРД.

Залежно від тривалості взаємодія може бути: а) епізодична – проведення експертизи, виконання працівником оперативного підрозділу доручення слідчого, залучення спеціалістів для проведення окремої

процесуальної дії тощо. Початком виникнення цього виду взаємодії є момент отримання відповідного процесуального рішення (постанови, доручення, клопотання) і закінчується вона після його виконання; б) тривала – виникає при необхідності вирішення низки завдань, що обумовлено характером і складністю конкретного кримінального правопорушення [1, с. 28].

Найбільш раціональною формою координації діяльності є робота у складі СОГ. Така форма взаємодії допускає маневрування силами, дозволяє вести розслідування в різних напрямках і в різних місцях й дає можливість правильно й своєчасно здійснювати намічені СРД.

На наш погляд, перед початком проведення СРД під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України слідчий має: а) проінструктувати усіх членів групи, визначити завдання кожного учасника й кінцеву мету; б) розробити та погодити з учасниками групи план проведення кожної СРД; в) визначити функції та межі повноважень кожного оперативного працівника і члена групи; г) визначити спосіб і характер зв'язку між членами групи у процесі виконання запланованих СРД [200, с. 224].

Оперативні працівники у кримінальному провадженні є, по суті, помічниками слідчого, доручення якого з приводу проведення тих чи інших СРД є для них обов'язковими для виконання (ч. 3 ст. 41 КПК України). З огляду на цей підхід належна співпраця між оперативними працівниками і слідчим у відповідному кримінальному провадженні на початковому його етапі є запорукою успішності кримінального провадження.

На ймовірності розкриття та якісного розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України без взаємодії слідчого з іншими суб'єктами та підрозділами, відомствами вказали лише 10 % опитаних слідчих, співробітників оперативних підрозділів, прокурорів. Взаємодія слідчого, оперативних підрозділів з іншими правоохоронними

відомствами й державними структурами під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК України, на переконання опитаних, потрібна в усіх випадках (42 %), або залежно від особливостей кримінального провадження (39 %). При цьому, зразковою її вважають лише 10 % респондентів (Додаток Б).

З проведеного аналізу кримінальних проваджень і результатів анкетування практичних працівників доцільно констатувати, що під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України взаємодія слідчих з оперативними працівниками, зазвичай, виникає ще до внесення відомостей до ЄРДР, зокрема під час спільного виїзду на місце події та проведення невідкладних СРД (оглядів місця події) та ОРЗ, однак у подальшому частіше проявляється у: проведенні спільної діяльності у межах постійно або тимчасово діючих СОГ (100 %); виявленні кримінальних правопорушень (29 %); проведенні НСРД та ОРЗ, пов'язаних з установленням фактів злочинної діяльності (31 %); виконанні доручень слідчого (100 %); сприянні слідчому в проведенні окремих СРД (85 %); здійсненні взаємного обміну інформацією (93 %) (Додаток Б).

Важливим чинником ефективної взаємодії слідчих та оперативних працівників є швидка, повна й достовірна передача оперативної інформації слідчому. Як свідчать наукові дослідження й практика, нині питання про шляхи надходження цієї інформації, форми її передачі та критерії її відбору ще належним чином не відрегульовано. На наше переконання, неформальний підхід до процесу взаємодії у формі надання / виконання доручень, що полягатиме у взаємному інформуванні, консультаціях, контактах між виконавцем та ініціатором, сприятиме мобільному реагуванню та, за необхідності, коригуванню роботи. Цілком зрозуміло, що в умовах відсутності зв'язку між ініціатором і виконавцем доручення не долатиме, допущені при його складанні, силами виконавця ліквідовані бути не можуть. Опитані нами слідчі підтвердили, що доказову інформацію вони

отримують від оперативних працівників переважно: в усній формі (68 %) або у формі рапорту чи довідки (32 %). Натомість 10 % опитаних слідчих переконані, що оперативно-розшукова інформація, яка має значення для розслідування, до них взагалі не потрапляє, а 47 % вважають, що надходить запізно (Додаток Б).

До того ж ефективним визнається і взаємний контроль суб'єктів взаємодії, а також безпосередній контроль з боку керівника, який організує взаємодію. За дослідженням, підрозділи правоохоронних органів найчастіше використовують тактичні прийоми контролю: перевірка планів проведених заходів (70 %); перевірка якості виконання запланованих заходів (59 %); заслуховування старших груп (90 %); заслуховування відповідальних за виконання окремих заходів (73 %); узагальнення результатів (56 %). Сукупність тактичних прийомів при здійсненні контролю повинна забезпечувати принципи об'єктивності, конкретності, усебічності, системності, компетентності тощо, а також інші вимоги організації і здійснення контролю в діяльності правоохоронних органів (Додаток Б).

На підставі узагальнення практичного досвіду, а також висловлених у наукових публікаціях положень з цієї проблеми нами виокремлено основні вимоги щодо скерування доручень і контролю за їх виконанням. Ця діяльність повинна проводитися у певній послідовності й регламентуватися відповідним чином:

1. У разі створення СОГ під час досудового розслідування слідчий (прокурор) надає письмові доручення конкретним співробітникам оперативного підрозділу, включеним до її складу. Слідчий, здійснюючи керівництво СОГ, визначає порядок її роботи, забезпечує узгоджену діяльність усіх її членів, спрямовану на виявлення, фіксацію і вилучення слідів кримінального правопорушення, формування доказової бази. Не допускається надання слідчим (прокурором) неконкретизованих доручень

оперативному підрозділу (співробітнику оперативного підрозділу – члену СОГ) та без встановленого строку їх виконання.

У рамках аналізу процесуальної взаємодії необхідно звернути особливу увагу практичних працівників на ширшу систему взаємодії, суб'єктами якої є не тільки слідчий, оперативні працівники, спеціаліст, експерт, а й співробітники суду, інших правоохоронних органів України, а в окремих випадках – й правоохоронні органи інших країн.

2. Співробітники оперативних підрозділів не мають права проводити процесуальні дії щодо протидії незаконному переправленню осіб через державний кордон України за власною ініціативою або звертатися з клопотанням до слідчого судді чи прокурора. Протоколи СРД і НСРД, проведені співробітниками оперативних підрозділів за дорученням слідчого, мають таке ж доказове значення як і протоколи, складені слідчим.

Варто акцентувати увагу на тому, що при налагодженні взаємодії із службовими особами ДПС України органи досудового розслідування повинні врахувати те, що:

- такі суб'єкти є першою лінією сигнальної системи сповіщення про можливу підготовку вчинення кримінальних правопорушень і конкретну злочинну діяльність;

- взаємодія повинна сприяти максимальному використанню можливостей обох сторін при вирішенні завдань, використанні засобів і методів;

- СБ України, ДПС України, НП України – головні правоохоронні органи у протидії незаконному переправленню осіб через державний кордон України, оскільки мають відповідні повноваження, доступ до певних інформаційних баз, джерел інформації про стан криміногенної обстановки, сприяють у матеріально-технічному та іншому забезпеченні;

– при визначенні форм і способів взаємодії необхідно враховувати компетенцію, форми і методи функціонування суб'єктів, зокрема як службових осіб ДПС України так і інших суб'єктів;

– взаємодія може бути короткочасною і тривалою (із систематичним, спільно запланованим, узгодженим використанням сил і засобів співпраці), пов'язана з виконанням конкретного поточного завдання;

– необхідність дотримуватися принципів взаємодії (законність; самостійність (не перебувають в адміністративному взаємопідпорядкуванні, вирішують свої завдання за допомогою індивідуальних методів і засобів); розмежування компетенції (суб'єкт взаємодії не повинен виконувати невласиві йому функції).

Ураховуючи особливості транснаціонального характеру нелегальної міграції, на нашу думку, потрібно підвищити рівень взаємодії органів ДПС України з іншими правоохоронними органами України, діяльність яких поширюється за межами території України. У зв'язку з цим, тимчасово, зокрема, на період воєнного стану, з метою концентрації та оптимального використання сил і засобів для нейтралізації каналів незаконного переправлення осіб через державний кордон, на наше переконання, доцільно створити єдиний центр координації діяльності правоохоронних органів України, який здійснював би координацію, узагальнення та розробку напрямів ОРД у сфері боротьби з нелегальною міграцією із залученням Служби зовнішньої розвідки України, яка б протидіяла організації каналів нелегальної міграції за межами України [55].

Взаємодія відповідних суб'єктів у протидії нелегальній міграції, на нашу думку, має бути на інформаційному і практичному рівнях. Інформаційний рівень – це обмін інформацією при виявленні, припиненні й розслідуванні кримінальних правопорушень, у тому числі по лінії НЦБ Інтерполу в Україні.

Як свідчать дані опитування слідчих, співробітників оперативних підрозділів, прокурорів, під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК України, виникала необхідність звернення по допомогу до інших правоохоронних відомств і державних структур з таких питань: проведення окремих СРД (18 %); проведення спільних заходів (41 %); виконання доручень (33 %); одержання необхідної інформації (53 %); пошук і виявлення підозрюваного, який переховується, речових доказів, документів, цінностей та ін. (60 %) (Додаток Б).

Одним з аспектів успішного та ефективного виявлення і припинення протиправної діяльності на державному кордоні є створення спільно з іншими правоохоронними органами України єдиної інформаційної бази з метою забезпечення своєчасного обміну інформацією між правоохоронними органами України і суміжних держав.

Як наголошує з цього приводу Ю. М. Чорноус, сучасна злочинність стає все більше організованою, озброєною, корумпованою, інтелектуальною, оперативно використовує досягнення науки і техніки для реалізації своїх цілей, що вимагає об'єднання дій держав, їх уповноважених органів для досягнення спеціальних завдань [188, с. 581].

Варто наголосити на численних проблемах, пов'язаних з налагодженням ефективної взаємодії, що стосуються спільної роботи слідчих та оперативних підрозділів різних відомств, які беруть участь у процесі розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Взаємодія на цих напрямках послаблюється через мізерність методів, що використовуються його учасниками, відмінності внутрішньовідомчої нормативної бази, відсутність належних спільних тактичних напрацювань, процесуальні помилки тощо.

На думку опитаних слідчих, співробітників оперативних підрозділів, прокурорів, повноцінному здійсненню взаємодії під час діяльності з розкриття, розслідування незаконного переправлення осіб через державний

кордон України перешкоджає: недосконалість нормативного регулювання взаємодії різних відомств (17 %); складність організації такої взаємодії (14 %); нерозуміння завдань і можливостей взаємодії (21 %); відсутність зацікавленості залучуваної до взаємодії сторони (15 %); низький рівень матеріально-технічного забезпечення діяльності (22 %) (Додаток Б).

Вищою формою організації взаємодії компетентних органів держав при розслідуванні злочинів міжнародного характеру є створення і діяльність спільних слідчих груп [69, с. 554–606].

Відповідно до ч. 1 ст. 571 КПК України, створення і діяльність спільних слідчих груп має на меті проведення досудового розслідування обставин кримінальних правопорушень, учинених на територіях декількох держав, або якщо порушуються інтереси цих держав [93].

Кількісний і персональний склад спільної слідчої групи визначається складністю розслідуваного злочину, кількістю епізодів злочинної діяльності, територіальним розташуванням місць учинених злочинних дій (у т. ч. місць організації незаконного переправлення осіб, переховування мігрантів тощо), кількості осіб, причетних до злочину, необхідності їх встановлення і розшуку, обсягу доказової та орієнтуючої інформації та ін. [18, с. 131].

Члени спільної слідчої групи безпосередньо взаємодіють між собою, узгоджують основні напрями досудового розслідування, проведення процесуальних дій, обмінюються отриманою інформацією. Координацію їхньої діяльності на території України здійснює Офіс Генерального прокурора [133] як ініціатор створення спільної слідчої групи. Слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії виконуються членами спільної слідчої групи тієї держави, на території якої вони проводяться (ч. 4 ст. 571 КПК України) [93]. Також окрім представників правоохоронних органів держав-членів Європейського Союзу, які входять до складу

спільних слідчих груп, у межах ЄС передбачена можливість залучення службовців Європолу та Євроюсту [198, с. 110–122].

Крім цього, працівники органів досудового розслідування у протидії таким кримінальним правопорушенням повинні ефективно взаємодіяти також з:

- 1) Державною міграційною службою України;
- 2) Міністерством закордонних справ України (бере участь у формуванні та реалізації державної політики з візових і міграційних питань та розробляє правила оформлення іноземцям та особам без громадянства віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію);
- 3) Міністерством інфраструктури України (проводить роботи, пов'язані з обладнанням, утриманням і ремонтом у пунктах пропуску через державний кордон приміщень для виконання усіх видів прикордонного контролю та службових приміщень для розміщення відповідних прикордонних підрозділів, митних та інших установ, що здійснюють контроль на державному кордоні (крім облаштування інженерними, технічними засобами для здійснення прикордонного, митного та інших видів контролю));
- 4) Національною поліцією України, зокрема в частині здійснення профілактики правопорушень і боротьби зі злочинністю в сфері міграції та щодо дотримання прикордонних режимів;
- 5) Національною гвардією України (у випадках здійснення заходів, пов'язаних з припиненням збройних конфліктів та інших провокацій на державному кордоні, а також заходів щодо недопущення масового переходу державного кордону з території суміжних держав) [12; 140; 150].
- 6) Бюро економічної безпеки України (здійснює контроль за дотриманням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та громадянами встановленого законодавством порядку переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України та за дотриманням

правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України; вживає заходів щодо спорудження, облаштування, утримання і проведення ремонту пунктів пропуску через державний кордон України для автомобільного сполучення; сприяє транзиту, збільшенню товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України) [11; 127].

7) Державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування (здійснюють заходи щодо створення належних умов для функціонування пунктів пропуску через державний кордон України та сприяють ДПС України у підтриманні відповідного режиму на державному кордоні) [138; 139];

8) суб'єктами недержавного сектору (громадські організації, ЗМІ тощо).

Взаємодія зазначених органів, їх структурних підрозділів з органами досудового розслідування забезпечується за такими напрямками:

- розроблення та здійснення спільних заходів щодо виявлення і розкриття порушень законодавства з прикордонних і митних питань;
- виявлення та розкриття кримінальних правопорушень, у тому числі у сфері зовнішньоекономічної діяльності, розшук і затримання злочинців;
- протидія нелегальній міграції;
- запобігання контрабандному переміщенню через державний кордон товарів та інших предметів;
- організація та безпека руху транспортних засобів міжнародного сполучення.

Під час діяльності з розкриття, розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК України, найчастіше доводилося звертатися до інших відомств за такими напрямками роботи: виявлення кримінальних правопорушень (60 %); встановлення злочинців (52 %); запобігання або припинення кримінальних правопорушень (44 %);

збирання і дослідження доказів (38 %); розшук злочинців (70 %) (Додаток Б).

У більшості випадків процесуальна форма взаємодії з представниками цих інституцій полягає у залученні фахівців до участі в СРД та проведенні судових експертиз, а непроцесуальна – у довідково-консультативній допомозі у кримінальному провадженні. Крім того, в оперативному порядку зазначеними органами здійснюється обмін інформацією про:

- будь-які наміри і спроби порушити державний кордон та про затримання його порушників;

- ознаки підготовки до порушення державного кордону;

- місця зосередження та маршрути пересування нелегальних мігрантів;

- виявлення осіб, стосовно яких є відповідні доручення правоохоронних органів;

- спроби переміщення через державний кордон злочинців, які перебувають у розшуку, в тому числі з міжнародних злочинних угруповань;

- диверсії, терористичні акти, провокаційні дії та конфліктні ситуації в пунктах пропуску через державний кордон, у прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі;

- факти і канали незаконного переміщення через державний кордон товарів та інших предметів, валюти, сировини, небезпечних речовин і відходів, культурних та історичних цінностей, викрадених транспортних засобів;

- будь-які спроби незаконного ввезення та вивезення наркотичних засобів;

- надзвичайні ситуації, що виникли внаслідок порушення техногенної та екологічної безпеки у прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі, й заходи щодо їх ліквідації;

- неможливість пропуску через державний кордон транспортних засобів, зумовлену обставинами організаційного або технічного характеру;

факти і причини затримання транспортних засобів у пунктах пропуску через державний кордон, порушення розкладу руху транспортних засобів міжнародного сполучення;

– осіб, в яких виявлено ознаки небезпечних інфекційних захворювань під час переміщення через державний кордон [115, с. 52].

З метою удосконалення взаємодії між зазначеними суб'єктами вважаємо за доцільне запропонувати проводити щоквартально спільні наради з метою напрацювання, затвердження та проведення спільних заходів за призначенням.

Зауважимо, що ефективність узгодженої діяльності слідчого з вказаними органами, установами та організаціями значною мірою визначається тривалістю об'єднання спільних зусиль. Така діяльність може мати разовий характер, короткостроковий або здійснюватися на постійній основі протягом значного проміжку часу (всієї роботи з розслідування конкретного кримінального правопорушення). Передумовою якісної взаємодії є вивчення особами, уповноваженими на здійснення досудового розслідування, міграційного законодавства, нормативно-правових актів міністерств, відомств стосовно охорони та правил перетинання державного кордону.

Необхідно додати, що організація і проведення розслідування у кримінальних провадженнях щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України нерідко відбувається за участі іноземних громадян, що відображається на організаційному й тактичному рівнях проведення слідчих та інших процесуальних дій. Так, якщо в ході розслідування було встановлено причетність до вчинення кримінального правопорушення іноземного громадянина та він був затриманий, необхідно негайно повідомити про це консульство або представництво тієї держави, громадянином якої є затриманий громадянин. Крім цього, має бути дотримана обов'язкова вимога щодо залучення перекладача. Оскільки,

показання нелегальних мігрантів є суттєвим елементом доказової бази у кримінальному провадженні, а тому проведення повного і своєчасного допиту є вкрай важливим, з участю перекладача, як однією з умов проведення цієї слідчої дії. Практика діяльності правоохоронних органів України свідчить про недостатність перекладачів і недосконалість правового регулювання щодо оплати їхніх послуг. Одним із шляхів вирішення цього питання може стати створення регіональних (міжрегіональних) інформаційних банків перекладачів, зокрема рідкісних мов.

На нашу думку, однією з ефективних і водночас непроцесуальних форм взаємодії у виявленні та розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України є взаємодія органів досудового розслідування з громадськістю та ЗМІ.

Участь громадськості у кримінальному провадженні не пов'язана з підготовкою та виконанням СРД, а головним чином зводиться до: повідомлення органів досудового розслідування про вчинені кримінальні правопорушення (або про такі, що готуються); для виконання окремих технічних прийомів, необхідних для проведення СРД, пошукових дій для виявлення та вилучення речових доказів; здійснення перевірок, рейдів вздовж прикордонної зони та біля пунктів пропуску перетину державного кордону з метою виявлення кримінальних правопорушень; виступів у пресі з викриваючими матеріалами про факти, що містять ознаки кримінальних правопорушень; допомозі слідчому (оперативним співробітникам) у виявленні нових епізодів злочинної діяльності, установлення пособників, інформаторів, перевізників, підробників документів для перетину державного кордону; повідомлення правоохоронним органам про місце знаходження злочинців, що переховуються; допомозі у виявленні місць можливого переховування незаконних мігрантів; здійснення організаційних заходів з профілактики.

Участь громадськості в переслідуванні та затриманні злочинців, як форма допомоги органам розслідування та оперативним підрозділам правоохоронних органів, носить досить поширений характер, але є однією з найбільш складних. У таких випадках завдання уповноважених органів полягає насамперед у тому, щоб при першому ж повідомленні про факт незаконного переправлення осіб через державний кордон, або про місця можливого утримання незаконних мігрантів та інше невідкладно надати допомогу представникам громадськості, здійснити затримання своїми силами.

Якщо говорити про сприяння окремих фізичних осіб у проведенні невідкладних СРД, то слідчий при вирішенні питання про те, кого варто запросити для надання допомоги при її проведенні, повинен враховувати складність або, навпаки, простоту дій, які потрібно виконати, а також їх етичні та моральні аспекти [18, с. 139].

Під час проведення СРД за участю громадськості важливо враховувати і тактичні міркування: необхідно виявляти певну обережність, щоб до помічників слідчого не потрапила особа, заінтересована в результатах кримінального провадження або навіть причетна до кримінального правопорушення.

На окрему увагу заслуговує питання взаємодії правоохоронних органів із ЗМІ, оскільки вони є найшвидшим і найпотужнішим комунікаційним каналом й можуть бути ефективно використані у питаннях:

- а) формування суспільної думки щодо питань боротьби зі злочинністю;
- б) поглиблення правової поінформованості населення;
- в) інформування про діяльність правоохоронних органів;
- г) профілактики кримінальних правопорушень.

Поряд з цим, використання ЗМІ у розшуковій діяльності працівниками органів досудового розслідування дозволяє:

- а) зекономити час, зусилля й засоби;

б) оперативно здійснювати ініціувальний вплив на населення.

Необхідно відмітити, що публікації журналістів у мережі Інтернет (наприклад, публікації програми «Схеми: корупція в деталях», «Bihus.Info» тощо) все частіше стають підставами для внесення відомостей до ЄРДР, і саме за їх матеріалами слідство ще на початковому етапі володіє інформацією про типові схеми незаконного переправлення осіб через державний кордон України та фігурантів кримінального провадження (всебічний аналіз і ретельна перевірка розміщених у ЗМІ повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення дозволяє відокремити релевантну інформацію від помилкової з метою успішного використання корисних відомостей під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК України).

Отже, взаємодія органів досудового розслідування з іншими підрозділами правоохоронних органів, державними й громадськими інституціями є дієвим інструментарієм підвищення ефективності протидії незаконному переправленню осіб через державний кордон України. Зважаючи на характер і суспільну небезпечність кримінальних правопорушень, визначених ст. 332 КК України, не підлягає сумніву те, що їх швидке і повне розслідування та розкриття досягається шляхом поєднання зусиль усіх підрозділів правоохоронних органів та органів охорони державного кордону, забезпечення їх узгодженої спільної діяльності відповідно до вимог законодавства щодо отримання, збирання та використання інформації про осіб, які вчинили незаконне переправлення осіб через державний кордон України, а також про події і факти, які можуть сприяти їх розслідуванню і розкриттю. Така взаємодія повинна відбуватись на відомчому, міжвідомчому та міждержавному рівнях.

При цьому результативність діяльності взаємодіючих суб'єктів може бути досягнута лише при обов'язковому дотриманні певних умов. Передусім повинні бути визначені взаємодіючі ланки, їх завдання та обсяг

взаємодії, чітко розподілені функціональні обов'язки, обрані форми взаємодії та визначені конкретні виконавці, яким мають бути детально роз'яснені поставлені завдання. Надалі належить забезпечити обмін взаємною інформацією, визначити способи та засоби зв'язку (наради, робоче обговорення конкретних ситуацій, контакти тощо) між взаємодіючими ланками. Крім того, має бути забезпеченим чітке маневрування силами та засобами відповідно до обстановки, а також постійне керівництво та контроль за виконанням узгоджених спільних заходів.

Висновки до розділу 2

1. Аргументовано, що криміналістичне забезпечення системи протидії незаконному переправленню осіб через державний кордон повинно охоплювати послідовно ланцюжок: а) прогнозування моделі протиправної діяльності функціонування каналу незаконного переправлення; б) ознаки вияву (об'єктивації) моделі функціонування каналів незаконного переправлення; в) діяльність суб'єктів протидії незаконному переправленню (залежно від повноважень, якими вони наділені); г) виявлення конкретних фактів (ознак) функціонування каналів незаконного переправлення осіб через державний кордон України. З технічного боку, система інженерного контролю має функціонувати шляхом: 1) дистанційного контролю на рубежах (ділянках, об'єктах) із застосуванням сигналізаційних комплексів (систем і приладів); 2) радіолокаційного, тепловізійного спостереження в будь-який час доби за умов обмеженої видимості; 3) створення мережі пунктів (позицій) візуального і радіотехнічного спостереження; 4) впровадження автоматизованих систем паспортного контролю та місць (позицій) огляду

транспортних засобів і вантажів у пунктах пропуску через державний кордон; 5) створення автоматизованих робочих місць керівників і чергових служб прикордонних підрозділів.

2. Виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон України здійснюється на основі: 1) дослідження матеріально-фіксованих слідів нелегальних мігрантів і осіб, які причетні до їх переміщення (на ділянці державного кордону, де сталося порушення, поблизу неї, безпосередньо у місці перетинання державного кордону); 2) показань свідків (очевидців), у тому числі самих мігрантів відносно учасників кримінального правопорушення; 3) результатів оперативно-розшукової діяльності; 4) інтерв'ювання (проведення співбесід) іноземців на каналі в'їзду до України в пунктах пропуску; 5) даних технічних засобів охорони державного кордону; 6) інформації правоохоронних органів України та інших держав; 7) інформації зі ЗМІ та мережі Інтернет; 8) інформації представників підприємств, установ і організацій.

3. Виокремлено типові слідчі ситуації за участі підозрюваного, а саме: 1) підозрюваний визнає себе винуватим повністю, тобто дає показання стосовно всіх обставин злочинної події, що підтверджується наявними у провадженні доказами; 2) підозрюваний визнає себе винуватим частково; 3) підозрюваний не визнає себе винуватим у вчиненні кримінального правопорушення (заперечує проти підозри); 4) особу затримано, повідомлено про підозру, обрано запобіжний захід, не пов'язаний з триманням під вартою, й надалі місцезнаходження підозрюваного стало невідомо (наголошено, що у цій ситуації комплекс процесуальних дій для слідчого набагато більший, аніж у попередніх й полягає, зокрема, у складанні постанови про оголошення в розшук підозрюваного, зверненні з клопотанням про дозвіл на затримання й зміну запобіжного заходу та надання доручення оперативним підрозділам щодо збору матеріалів про місцезнаходження останнього).

4. Для кожної слідчої ситуації розроблено слідчі версії та алгоритми дій з їх перевірки. З числа розроблених версій виокремлено типові, які є загальними для кожної слідчої ситуації на початковому етапі розслідування, а саме: 1) переправлення осіб через державний кордон здійснювалось членами організованого злочинного угруповання, що займається незаконним переправленням осіб через державний кордон України та іншою протиправною діяльністю на державному кордоні; 2) переправлення осіб здійснювалось членами організованого злочинного угруповання, що займається незаконним переправленням осіб через державний кордон України із залученням працівників ДПС України на основі фінансової зацікавленості; 3) до незаконного переправлення осіб через державний кордон причетні не лише працівники ДПС України, а й інші правоохоронні органи; 4) незаконне переправлення осіб через державний кордон здійснювалось особою або особами, уродженцями та мешканцями одного з прикордонних населених пунктів, які зайнялися наданням допомоги в незаконному перетинанні державного кордону.

5. Сформовано поняття взаємодії слідчих з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України, під яким запропоновано розуміти передбачену законодавством та угодженою за часом, місцем і послідовністю проведення систему певних взаємодоповнюючих дій, спрямованих на реалізацію повноважень сторони обвинувачення з використанням можливостей оперативних підрозділів, інших суб'єктів, зокрема підрозділів ДПС України, у тому числі які не є оперативними, інших правоохоронних органів і органів державної влади та окремих громадян.

6. Розглянуто особливості взаємодії органів досудового розслідування з працівниками ДПС України та міграційної служби (на ефективність цієї взаємодії вказали 54 % респондентів). Специфіка

такої взаємодії полягає у тому, що такі особи, з одного боку, мають службові обов'язки та повноваження й, відповідно, можливості щодо виявлення кримінальних правопорушень ще на стадії формування злочинного задуму (або перших дій по підготовці до кримінального правопорушення), а з іншого – саме у зв'язку з цими можливостями самі можуть брати пряму, або опосередковану участь у вчиненні кримінального правопорушення й приховувати це під час співпраці з органами досудового розслідування.

7. Аргументовано, що одним з аспектів успішного та ефективного виявлення і припинення протиправної діяльності на державному кордоні є створення спільно з іншими правоохоронними органами України єдиної інформаційної бази з метою забезпечення своєчасного обміну інформацією між правоохоронними органами України і суміжних держав про: 1) будь-які наміри і спроби порушити державний кордон та про затримання його порушників; 2) ознаки підготовки до порушення державного кордону; 3) місця зосередження та маршрути пересування нелегальних мігрантів; 4) спроби переміщення через державний кордон злочинців, які перебувають у розшуку, в тому числі з міжнародних злочинних угруповань; 5) диверсії, терористичні акти, провокаційні дії та конфліктні ситуації в пунктах пропуску через державний кордон, у прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі; 6) факти і канали незаконного переміщення через державний кордон товарів та інших предметів, валюти, сировини, небезпечних речовин і відходів, культурних та історичних цінностей, викрадених транспортних засобів; 7) будь-які спроби незаконного ввезення та вивезення наркотичних засобів; 8) надзвичайні ситуації, що виникли внаслідок порушення техногенної та екологічної безпеки у прикордонній смузі та контрольованому прикордонному районі, та заходи щодо їх ліквідації; 9) неможливість пропуску через державний кордон транспортних засобів, зумовлену обставинами організаційного або

технічного характеру; факти і причини затримання транспортних засобів у пунктах пропуску через державний кордон, порушення розкладу руху транспортних засобів міжнародного сполучення; 10) осіб, у яких виявлено ознаки небезпечних інфекційних захворювань під час переміщення через державний кордон.

РОЗДІЛ 3
ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД
ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ
ЧЕРЕЗ
ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ

3.1. Огляд

Після початку кримінального провадження особи, уповноважені на проведення досудового розслідування, проводять низку процесуальних дій, зокрема СРД, за допомогою яких збирають і перевіряють наявні докази. Перелік цих дій закріплено у КПК України. Проте не є обов'язковим, щоб у процесі розслідування у кожному провадженні усі вони виконувалися. Залежно від конкретних обставин, тобто від сформованої слідчої ситуації, особа, яка провадить розслідування, самостійно вирішує, які саме дії, коли і в якій послідовності необхідно проводити [151, с. 12].

Загальні вимоги до проведення СРД зазначено в ст. 223 КПК України, а саме: це встановлені законом найбільш суттєві правила проведення СРД, дотримання яких покликано забезпечити законність та обґрунтованість їх проведення, досягнення їх мети та вирішення завдань кримінального провадження [91, с. 368].

Підставами для проведення СРД є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети (ч. 2. ст. 223 КПК України). Слідчі (розшукові) дії проводяться лише після внесення відповідних відомостей до ЄРДР (ч. 2 ст. 214 КПК України) і лише в межах строків, передбачених ст. 219 КПК України, крім випадків їх ініціювання судом згідно ч. 3 ст. 333 КПК України. Будь-які СРД, проведені з порушенням

цього правила, є недійсними, а встановлені внаслідок них докази – недопустимими [93].

Огляд – це СРД, що полягає в безпосередньому сприйнятті зовнішніх ознак матеріальних об'єктів з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 237 КПК України). Кожний з видів слідчого огляду має свої специфічні особливості, що визначають порядок його проведення.

Об'єктами огляду, типовими для розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України, є:

- ділянки місцевості та приміщення, де припинена кримінальна діяльність, пов'язана з безпосереднім незаконним переправленням осіб через державний кордон: ділянки кордону у пунктах пропуску і поза ними, ділянки автодоріг, залізничні, повітряні й водні вузли сполучення – вокзали;

- ділянки місцевості та приміщення, де здійснювалась кримінальна діяльність організаторів, керівників та осіб, які сприяли незаконному переправленню осіб через державний кодон України;

- ділянки місцевості, де знаходиться той чи інший об'єкт тимчасового перебування, проживання та утримання незаконних мігрантів і сам об'єкт.

Огляд місцевості полягає в дослідженні певної території (ділянок земної поверхні чи водного простору), на якій можуть бути, наприклад, предмети злочинного посягання, а також результати дій, спрямованих на приховання слідів кримінального правопорушення. Такий огляд місцевості проводиться й з метою виявлення суб'єкта його вчинення, місць його перебування як до, так і після протиправних дій [93].

Огляд приміщень може проводитися з метою виявлення речових доказів, слідів кримінального правопорушення, місця перебування винної особи тощо [93].

Сутність огляду речей полягає в огляді різних предметів. Якщо вони причинно пов'язані з подією кримінального правопорушення, мова йде про огляд речових доказів (ст. ст. 98–100 КПК України) [93].

Огляд документів – це СРД, яка полягає в їх вивченні та дослідженні з метою виявлення і фіксації ознак, що надають документам значення речових доказів. Згідно зі ст. 99 КПК України, документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [93].

Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно зі ст. 233 КПК України, якою встановлено, що проникнення до житла чи іншого володіння особи може бути здійснено лише: 1) за добровільною згодою особи, яка ним володіє (ч. 1 ст. 233 КПК України); 2) на підставі ухвали слідчого судді, крім невідкладних випадків, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України, – пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення [94].

Огляд місця події (місце переміщення або ділянка місцевості, де здійснювалося переміщення або затримання мігрантів, чи проведено тактико-спеціальну операцію із затримання злочинців – організаторів переміщення), згідно з ч. 3 ст. 214 КПК України у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду [93].

Огляд проводиться за загальними правилами та принципами, що детально викладені в криміналістичній літературі [118; 163], до яких належать:

- 1) своєчасність огляду, що полягає в проведенні цієї СРД відразу за першої необхідності;

2) об'єктивність огляду полягає насамперед у дослідженні і фіксації всього виявленого в тому вигляді, в якому це було в дійсності (у протоколі, не повинно бути припущень слідчого;

3) повнота – виявлення, фіксація і дослідження всіх фактичних даних, що мають доказове значення;

4) активність огляду полягає, по-перше, в тому, що слідчий робить його в силу свого службового становища, незалежно від бажань зацікавлених осіб, і, по-друге, в тому, що не діє, приймаючи всі заходи до виявлення слідів кримінального правопорушення, проявляє творчу ініціативу;

5) методичність і послідовність полягають у правильній організації і планомірному проведенні огляду [85].

При цьому є низка положень процесуального, організаційного й тактичного характеру, притаманних не для всіх видів оглядів. Зокрема, огляду місця події, зазвичай, передують службовий огляд місця порушення державного кордону чи затримання порушників, який проводиться службовими особами ДПС України, що виконують завдання з охорони державного кордону, у зв'язку з чим є необхідність залучення учасників службового огляду для уточнення первинної обстановки, внесених до неї змін. Таким чином, слідчий безпосередньо сприймає обстановку на кордоні, який є предметом злочинного посягання, він має можливість вивчити та дослідити матеріальні джерела доказової інформації.

Загалом виокремлюють три етапи огляду місця події: підготовчий, робочий і заключний. Підготовчий етап передбачає ретельну підготовку до проведення огляду. Тому необхідні науково-технічні засоби, спеціалісти, яких передбачається залучити до огляду, по можливості повинні бути визначені в найкоротший термін. Конкретний план огляду складається з урахуванням обстановки на місці події, кількості залучених спеціалістів і наявних технічних засобів. Будь-якої конкретної форми плану, звичайно ж,

не існує, оскільки це не передбачено кримінально-процесуальним законом. У розглядуваному нами випадку це може бути: перелік спеціалістів, яких необхідно залучити до огляду; перелік спеціальних засобів, необхідних для виявлення, фіксації і вилучення слідів кримінального правопорушення тощо. Коло спеціалістів, які залучаються до огляду, диференціюється залежно від слідчої ситуації, що склалася на момент огляду місця події [170, с. 115].

Окрім цього, на це впливають: особливості території, де проводиться огляд місця події, у тому числі наявність на окремих ділянках державного кордону специфічних об'єктів огляду – контрольно-слідова смуга, інженерно-технічні засоби охорони кордону тощо; особливий правовий режим території на кордоні, що оглядається. Крім того, як правило: місце події є досить обмеженою за площею ділянкою, але при порушеннях державного кордону у 70 % випадків воно охоплювало значну територію або включало огляд декількох ділянок (місця перетинання кордону, маршрут руху нелегальних мігрантів, місце їх затримання тощо); в окремих малонаселених прикордонних районах, гірській місцевості відсутня можливість щодо залучення до огляду місця події понять з числа місцевого населення або відповідних спеціалістів взагалі або своєчасно, а залучення як понять будь-яких сторонніх осіб може призвести до розголошення системи заходів з охорони державного кордону [60].

На підготовчому етапі до виїзду на огляд місця події у розпорядженні слідчого окрім фото-, відеоапаратури та засобів зв'язку мають бути наступні техніко-криміналістичні засоби:

- засоби для огороження території: канат, мотузка, прапорці тощо;
- засоби для виконання робіт в умовах обмеженої освітленості: пересувна електростанція, переносні освітлювачі, прожектори, ліхтарі тощо;

– канцелярське та креслярське приладдя: кнопки, скріпки, клей, звичайний та міліметровий папір, лінійка, циркуль, транспорир, олівці для складання планів і схем;

– засоби пакування: спеціальні пакети та конверти, скляні бюкси та банки, поліетиленові пакети, картонні коробки, дерев'яні ящики тощо, для пакування, зберігання й транспортування вилучених об'єктів і слідів;

– інші науково-технічні (техніко-криміналістичні) засоби.

При опитуванні нами працівників органів досудового розслідування було з'ясовано, що причинами недостатнього використання науково-технічних (техніко-криміналістичних) засобів є: 1) відсутність таких засобів (80 %); 2) низька ефективність наявних технічних засобів (13 %); 3) застарілість устаткування, комплектів технічних засобів (15 %); 4) складність їх використання (4 %); 5) складність процесуального оформлення отриманих результатів (3 %) (Додаток Б).

Водночас респонденти вказали, що більшість слідчих (61 %) підготовку до огляду перед виїздом на місце події по цій категорії кримінальних проваджень взагалі не проводять. Одночасно були названі такі причини: а) відсутність необхідності у таких заходах (44 %); б) наявність достатнього досвіду, який не потребує підготовки (26 %); в) відсутність вичерпної інформації про подію (18 %); г) брак часу (63 %); д) відсутність ефективної організації виїзду на місце події чергової СОГ (20 %); е) відсутність контролю з боку керівництва стосовно організаційно-підготовчих заходів (33 %) (Додаток Б).

Після прибуття на місце події до початку огляду слідчому необхідно виконати наступні дії:

– перевірити, чи охороняється місце події та видалити з нього всіх сторонніх осіб;

– з'ясувати, чи внесені будь-які зміни до обстановки місця події, які саме і ким;

– запросити не менше двох понятих до участі в огляді; варто додати, що відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, в умовах воєнного стану при проведенні обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, якщо залучення понятих є об’єктивно неможливим або пов’язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров’я, відповідні СРД проводяться без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в обов’язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису [93];

– організувати роботу з виявлення очевидців події та інших свідків (надати відповідне доручення співробітникам оперативного підрозділу);

– допитати (опитати) осіб, які першими виявили подію (очевидців), а також працівників ДПС України (поліції), які першими прибули на місце та забезпечували його охорону.

Після цього переходимо до робочого етапу. Необхідно звернути увагу, що при огляді місця події – ділянки державного кордону поза пунктами пропуску, важливе значення має фіксація у протоколі огляду інженерно-технічних споруд, які визначають:

- 1) місце проходження лінії державного кордону;
- 2) доріжки слідів нелегальних мігрантів, їх напрям;
- 3) інші ознаки, які вказують на перебування осіб на лінії державного кордону тощо.

Для огляду території місця події можна обрати один з наступних методів: по координатній сітці, по спіралі, по смугах, по зонах (секторах), радіальний. Наприклад, при концентричному методі огляд ведеться по спіралі від периферії до центра місця події, під яким, зазвичай, розуміється найважливіший об’єкт, або умовне місце. Ексцентричний метод полягає в тому, що огляд ведеться по спіралі від центра місця події до його периферії. Фронтальний метод являє собою лінійний огляд площ від одного з

кордонів, прийнятого за вихідний, до іншого. Зазначені способи обираються слідчим безпосередньо на місці події виходячи з конкретної обстановки. Огляд приміщення рекомендується проводити концентричним методом; огляд відкритої місцевості звичайно проводять від центра до периферії, тому що іноді важко на початку огляду визначити кордони місця події, або методом фронтального огляду, коли територія велика і її можна розбити на смуги [104, с. 36; 112, с. 34].

Основне завдання детального огляду полягає у виявленні та фіксації слідів кримінального правопорушення, кожен з яких повинен бути відображений у протоколі огляду. Ця стадія огляду передбачає послідовне й всебічне дослідження обставин події, виявлення та огляд усіх предметів і слідів, що можуть мати відношення до розслідуваної події, з використанням усього арсеналу криміналістичних засобів, методів і прийомів.

Протокол огляду складається з трьох частин:

- 1) вступної;
- 2) описової;
- 3) заключної.

Значну складність представляє складення описової частини протоколу огляду місця події. Типовими порушеннями при складанні цієї частини протоколу є такі: а) неправильні заміри площі (18 %); б) під час огляду не здійснено розподіл між місцем події та прилеглою територією, на якій не відбувалось події кримінального правопорушення (31 %), в) інші порушення (24 %), які допускаються переважно у зв'язку з недостатністю досвіду розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії (27 %) (Додаток Б).

Задля уникнення типових помилок при складанні протоколу огляду місця події необхідно дотримуватись наступних тактичних правил:

– конкретний об'єкт повинен мати в протоколі одне і те саме найменування;

– окремі частини протоколу огляду можуть бути виділені абзацами, підзаголовками чи підкреслені;

– у протоколі припустимий запис про те, що при проведенні попереднього дослідження визначеного об'єкта слідів знайдено не було. Але якщо такі сліди виявлені, то неприпустимо відзначати їхню придатність чи непридатність для дослідження й ідентифікації, тому що це компетенція судового експерта;

– у протоколі фіксуються заяви і зауваження присутніх і осіб, які беруть участь в огляді, у тому випадку, якщо ці заяви пояснюють хід і напрям огляду;

– усе вилучене при огляді доцільно вказувати в заключній частині протоколу, перелічивши за списком. Це полегшить надалі облік вилученого;

– предмети, що характеризуються родовими ознаками, потрібно опечатувати;

– вид печатки і текст відбитка обов'язково вказується в протоколі;

– особлива увага повинна бути приділена питанням щодо фіксації в протоколі огляду техніко-криміналістичних засобів, які використовувалися при проведенні огляду;

– точність протоколу забезпечується загальноживаною термінологією, простим, ясным, коротким грамотним текстом, що не вимагає додаткових роз'яснень і таким, що виключає можливість його різного тлумачення) [85, с. 326–328].

У рамках динамічної стадії огляду всі виявлені на попередніх етапах предмети вилучаються, фотографуються за правилами масштабної фотографії та упаковуються відповідним чином. Речові докази, що вилучаються з місця події для проведення в подальшому криміналістичних експертиз, повинні бути відповідним чином упаковані. При цьому кожний об'єкт експертного дослідження упаковується окремо. Варто пам'ятати, що

повнота експертного дослідження багато в чому визначається якістю їх вилучення та фіксації на місці події. Для правильної оцінки істотних ознак речових доказів у протоколі огляду повинні бути відображені: умови огляду і попереднього дослідження, що зробили можливим знаходження чи виявлення недоступних при звичайному сприйнятті ознак; умови, що впливають на повноту і правильність відображення істотних ознак. Для правильного відображення доказового факту в протоколі, крім опису самого, наприклад, сліду чи предмета, повинно бути відзначено його точне місцезнаходження, розташування щодо інших слідів чи предметів, які є речовими доказами, а також відносно не менш як двох постійних (фундаментальних) орієнтирів (якщо вони є).

Відповідно до класифікації типових слідчих ситуацій, визначених В. Ю. Шепітьком [196, с. 20], та аналізу практики органів досудового розслідування, констатуємо, що подія кримінального правопорушення – незаконне переправлення осіб через державний кордон України:

1) мало справжнє відображення – не було сумнівів щодо події кримінального правопорушення та осіб, які причетні до нього – у 12 %;

2) мало неповне відображення – подія кримінального правопорушення не повністю відобразилася на місці порушення державного кордону – у 70 %;

3) не мало свого явного відображення – знищені сліди незаконного переправлення осіб, або переправлення відбулося в іншому місці – у 10 %;

4) мало фальшиве відображення події – вчинено не переправлення нелегальних мігрантів, а – контрабанду, порушення державного кордону з необережності (умисно з побутових мотивів) тощо чи інсценування – у 8 % (Додаток Б).

Зауважимо, що огляд місця події при затриманні правопорушників у пунктах пропуску практично не має вагомого значення в подальшому під час досудового розслідування. Так як у більшості випадків у пунктах

пропуску правопорушники пред'являють підроблені документи, то процедура зводиться до огляду документа та його вилучення.

Огляд предметів і документів дає змогу правильно організувати та планувати досудове розслідування [2; 164; 174]. Негайний огляд предметів і документів за місцем виявлення гарантує своєчасну фіксацію їх якостей, ознак та стану. Із цього загального правила допустимі лише винятки, коли відсутні належні умови для огляду, а також коли проведення огляду місця безпосереднього затримання мігрантів члени СОГ намагаються не афішувати з метою виключення витоку інформації про інформованість правоохоронних органів про цю кримінальну подію.

Виявлені нами кількісні показники свідчать, що в переважній більшості випадків розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон оглядають різні види предметів і документів, які підтверджують обставини вчинення кримінальних правопорушень.

У разі виявлення незаконного переправлення осіб через державний кордон України у транспортних засобах:

- ретельному огляду підлягає безпосередньо транспортний засіб (автомобіль, потяг, окреме купе вагона, приміщення морського, повітряного судна) та місце, де переховувалась особа;

- у протоколі та за допомогою фото-, відеотехніки, схем здійснюється фіксація місця знаходження та конструктивних особливостей сховища (тайника), його призначення, способу виготовлення (приспосовування) тощо;

- фіксується кількість бензину в баку, показники кілометражу спідометра, вилучаються зразки ґрунту з коліс (що дає можливість встановити відстань пробігу транспортного засобу після затримання мігрантів, можливе місце останньої заправки та місця стоянок);

- при огляді сховищ (тайників) особливу увагу приділяють місцю можливої локалізації слідів пальців рук, ніг, взуття, продуктів життєдіяльності;

Своєю чергою, типовий перелік документів, що підлягають огляду та вилученню у кримінальних провадженнях, щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України можна представити у вигляді таких груп:

- документи, що є засобом вчинення кримінального правопорушення;
- документи, що мають законне походження, але були використані для вчинення кримінального правопорушення;
- ті, що мають значення для кримінального провадження.

Тактика проведення огляду предметів і документів, якими найчастіше у рамках проведення оперативно-тактичної операції з виявлення злочинців та встановлення місця утримання мігрантів бувають фінансово-господарська документація, різноманітні договори або боргові розписки, аудіо- чи відеозаписи має певні особливості. Так, при огляді цінних паперів, установчих договорів, статутів комерційних організацій та інших цивільно-правових документів метою слідчої дії є встановлення факту внесення до них змін на вимогу злочинців, їх часу, способу тощо. Крім того, ці документи можуть надати відомості, які необхідні для уточнення зв'язків мігрантів з організаторами переміщення у період, що передував учиненню правопорушення. При огляді вказаних документів слідчий повинен звертати увагу не тільки на назву, дату їх складання, ким підписані, ким та коли засвідчені чи зареєстровані та інші традиційно досліджувані реквізити, але й на ті права та обов'язки, якими наділяються особи, перераховані у цих документах, з обов'язковим відображенням цих відомостей у протоколі [115, с. 75–76].

Отже, робота з документами здійснюється за двома напрямками: 1) встановлення та аналіз зовнішніх ознак і реквізитів документа; 2) аналіз його змісту.

Під час огляду доцільно проводити криміналістичний аналіз документа в такому порядку: а) формальна оцінка документа – чи має

документ усі необхідні реквізити й формальні ознаки (бланки встановленого зразка; реєстраційні дані; підписи відповідальних осіб; відбитки печаток і штампів тощо); б) під час огляду варто звертати увагу на ознаки матеріального підроблення, для чого потрібно знати відповідні способи їх виявлення. Першочерговим завданням слідчого є їх своєчасне виявлення, вилучення та приєднання до матеріалів кримінального провадження.

Огляд документів, які надають право на перетинання державного кордону, проводиться з метою:

- встановлення приналежності документа особі-пред'явника;
- перевірки наявності реквізитів, без яких документ не є дійсним;
- виявлення явних ознак внесення змін у документ.

Для виявлення явних ознак внесення у документ змін необхідно у рукавичках із застосуванням технічних засобів (лупа, освітлювач тощо) вивчити:

- 1) розмір сторінок документа, місця кріплення сторінок у документі для виявлення їх повної чи часткової заміни;
- 2) відбитки печаток і штампів на документі щодо: відповідності форми, змісту їх тексту виду документа тощо;
- 3) місця перегинів і складок для виявлення дописок та імітації старіння;
- 4) рукописні, машинописні записи у прохідному освітленні для виявлення підчистки, дописки, додруковування, травлення і вклеювання;
- 5) місце фотокартки для виявлення ознак її повного або часткового переклеювання;
- б) документи із засобами захисту в ультрафіолетових променях для встановлення наявності чи відсутності засобів захисту від підробки;

7) текст документа для визначення логічної послідовності викладу змісту, наявності орфографічних помилок, вивчення та порівняння частин тексту між собою за змістом, кольором барвників тощо [154, с. 33].

При цьому важливо додати, що огляд записів на магнітних носіях необхідно супроводжувати їх відтворенням. При відтворенні записів на магнітних носіях на записах відбувається накладення додаткових слідів через вплив відтворюючої апаратури, що може ускладнити або навіть виключити можливість у подальшому проведення фоноскопичної експертизи для встановлення апаратури, на якій був проведений запис [115, с. 76].

Отже, аналіз протоколів оглядів у досліджуваних кримінальних провадженнях дозволив визначити такі особливості цієї СРД: 1) огляд місця події здійснюється за послідовністю загальний (29 %) та детальний (58 %); 2) за характером дослідження проводять статичний огляд (69 %); 3) за обсягом дослідження вибірковий (42 %) та суцільний (78 %); 4) за напрямком руху – фронтальний (19 %) та секторний (31 %). При проведенні огляду місця події використовуються засоби фотографування (97 %) та вимірювання (69 %) (Додаток Б). Під час проведення інших видів оглядів слідчий зобов'язаний відобразити в протоколі всі ознаки підробки, які можуть бути виявлені візуально. Для виявлення ознак підробки необхідне залучення спеціаліста, оскільки це потребує застосування світлофільтрів (ультрафіолетових ламп). Проте штатною структурою в міських (районних) підрозділах поліції, територія обслуговування яких межує з кордоном у секторах техніко-криміналістичного забезпечення СРД, недостатньо інспекторів-криміналістів (техніків-криміналістів), які б цілодобово могли залучатися до огляду місця події. У таких малочислених підрозділах поліції може бути всього один-два інспектори-криміналісти, які не в змозі цілодобово забезпечувати техніко-криміналістичне супроводження розкриття кримінальних правопорушень.

Результати анкетування слідчих показали, що огляд документів проводився у 68 % випадках. Однак вивчення кримінальних проваджень свідчить, що до цієї процесуальної дії слідчі ставляться формально, складаючи протокол огляду документів через деякий час після його фактичного проведення та з процесуальними порушеннями.

Важливо, що законодавчо визначеними є додатки до протоколів (ст. 105 КПК України). Додатками до протоколу оглядів можуть бути: 1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів; 2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії; 3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії. Додатки до протоколів повинні бути належним чином виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

3.2. Обшук

Проведення обшуку під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України є засобом: а) підтвердження факту вчинення кримінального правопорушення; б) встановлення групового характеру вчиненого кримінального правопорушення; в) отримання інформації про незаконне переправлення осіб через державний кордон; г) встановлення наявності у діях підозрюваного ознак, що вказують на його причетність до вчиненого кримінального правопорушення; г) викриття злочинної діяльності.

Водночас на початковому етапі розслідування у слідчого відсутній достатній час для ретельної підготовки до обшуку. При цьому, зазвичай, є неможливим проведення слідчих (розшукових) та організаційних дій з

метою вивчення особи обшукуваного, детального ознайомлення з приміщеннями та ділянками місцевості, що підлягають обшуку, залучення спеціалістів тощо. Так, при отриманні повідомлення про затримання нелегальних мігрантів поблизу кордону, в автомобілі чи місцях їх переховування, слідчий практично не має ніяких відомостей про вчинене кримінальне правопорушення та причетних до нього осіб. А підготувати клопотання, погодити його з прокурором та ухвалити проведення обшуку у слідчого судді на даному етапі у нього немає можливості. Тому, як свідчить аналіз кримінальних проваджень, у 42 % з них обшук взагалі не проводився, а виявлення та вилучення речових доказів здійснювалось за допомогою іншої СРД – огляду місця події (Додаток Б).

У цьому контексті необхідно відмітити, що виходячи з особливостей кримінального правопорушення, передбаченого ст. 332 КК України, при проведенні обшуку, зазвичай, залучають в якості спеціалістів тих самих фахівців, що і при огляді. Дії спеціаліста з виявлення, фіксації, вилучення слідів кримінального правопорушення під час проведення обшуку, у більшості випадків, мають однаковий характер з його діями при огляді.

К. О. Чаплинський відмічає, що фахівці (спеціалісти) надають керівнику операції та керівникам окремих пошукових груп консультації і рекомендації науково-технічного характеру (наприклад, як краще підготувати процесуальну дію; які прийоми, методи і засоби доцільно використовувати для виявлення, збирання, фіксації та попереднього дослідження доказів) і допомогу щодо застосування криміналістичної техніки та пошукових приладів. Разом з тим фахівці можуть надавати допомогу у складанні планів, схем і креслень [185, с. 85].

При цьому варто зазначити, що попередня оцінка об'єктів полягає в їх дослідженні без складення письмового акта чи висновку. Слушно зауважують Б. Б. Теплицький, О. М. Шрамко та В. В. Юсупов, що під час

обшуку допомога обізнаної особи, яка виступає в якості спеціаліста, полягає в наступному:

- використання наукових та технічних засобів з метою пошуку, фіксації, вилучення криміналістично значущої інформації;
- обстеженні технічно складних об'єктів;
- попередній оцінці об'єктів;
- консультативній допомозі з питань, що вимагають спеціальних знань [180, с. 48].

А. В. Кофанов теж вказує, що допомога спеціаліста в ході обшуку слідчому зводиться до виявлення, вилучення шуканих об'єктів та інших речових доказів. Вона здійснюється і полягає у:

- пошуку об'єктів обшуку;
- збиранні інформації, що забезпечує подальше доведення приналежності знайдених об'єктів конкретній особі;
- виявленні, фіксації і вилученні слідів, предметів, речовин, матеріалів, що будуть у подальшому піддаватися експертному дослідженню, а також зразків для порівняльного дослідження;
- проведенні попередніх досліджень об'єктів у ході обшуку з метою визначення їх приналежності до розслідуваної події і підозрюваної особи;
- кваліфікованому застосуванні науково-технічних засобів у зазначених вище цілях [89, с. 370].

Ми погоджуємось з думкою науковців і до завдань спеціаліста при участі в обшуку відносимо: застосування ним науково-технічних засобів, зокрема пошукових приладів для виявлення прихованих об'єктів і схованок; розпізнання дійсної сутності тих чи інших предметів; проведення попереднього дослідження виявлених об'єктів; одержання консультацій з питань дотримання правил безпеки, способи та методи виявлення та вилучення знайдених предметів, їхнє упакування і транспортування тощо [180, с. 50].

Результати вивчення кримінальних справ й проваджень показали, що у більшості випадках об'єктами пошуку виступають:

а) речі затриманих осіб на предмет виявлення підроблених документів;

б) речі затриманих, їх помешкання або робочі місця на предмет виявлення документів, що вказують на зв'язок підозрюваного з іншими учасниками кримінального правопорушення (записні книжки з адресами і номерами телефонів, фотографії співучасників, листи, телеграми, чорнові записи, що мають інформацію про заплановану операцію незаконного переправлення осіб через державний кордон України);

в) проїзні документи (квитки);

г) географічні карти та схеми руху по місцевості; які використовувались злочинцями під час переправлення;

г) обшуку також підлягають транспортні засоби та виготовлені в них тайники з метою приховування та переправлення осіб, а також ділянки місцевості;

д) інші предмети та документи, що можуть мати значення у кримінальному провадженні, зокрема відбитки печаток і штампів для виготовлення документів, службової документації; різного виду відомості про платежі, книги розрахунків і документи, що відносяться до щоденної організації трудової діяльності мігрантів (наприклад, з обліку робочого часу, виконану роботу та оплату праці); документи, що мають відношення до оренди приміщень, в яких проживали мігранти; різне обладнання та предмети, призначені для виготовлення документів (системний блок комп'ютера, принтери, засоби для друку, зйомні жорсткі диски, видатковий матеріал (папір, фарба тощо).

При вилученні комп'ютерів та іншої цифрової апаратури в обов'язковому порядку необхідно залучати фахівців у галузі комп'ютерної техніки. Їх участь дозволить вилучити різноманітне обладнання, яке може

містити важливі відомості щодо організації незаконного переправлення через державний кордон. Водночас вони допоможуть уникнути вилучення апаратури, яка не містить інформації, що стосується розслідування. Зазначені фахівці можуть віднайти дані, що містяться в архівах електронної пошти, на жорстких дисках, дискетах, інших дисках і запобігти знищенню інформації після вимкнення комп'ютера або іншого цифрового приладу [154, с. 35].

Більшість програмістів вважають, що на сучасному рівні розвитку обчислювальної техніки без участі професіонала знайти «заховану» в комп'ютері інформацію без ризику її знищення складно. Саме тому необхідно відразу після входу в приміщення організувати охорону комп'ютерної техніки, не дозволяти нікому вимикати напругу, торкатися клавіатури, змінювати положення комп'ютера та іншого обладнання. Вимикання електроживлення з метою вилучення обладнання призведе до втрати часової пам'яті комп'ютера (RAM), а також може викликати ускладнення із запуском системи в майбутньому, тому що вона може бути захищена пароллями на програмно-математичному чи електротехнічному рівні [68]. Якщо на момент проникнення до приміщення комп'ютер був увімкнений, то він має залишатися у такому стані до обстеження його спеціалістом. Усі спроби особи, яка обшукується, здійснити будь-які маніпуляції з комп'ютером необхідно розглядати як спробу знищення інформації в ЕОМ, і це бажано відтворити в протоколі обшуку. Відповідно до цього власника приміщення або оператора ЕОМ не варто допускати до комп'ютера і клавіатури навіть у випадках згоди особи, яка обшукується добровільно видати інформацію. Усю роботу на комп'ютері повинен виконувати спеціаліст.

Однак не варто обмежуватися пошуком інформації тільки в комп'ютері. Необхідно оглянути наявну в приміщенні документацію. Це потрібно зробити через те, що програмісти часто залишають записи про

паролі, електронні ключі, зміни конфігурації системи, особливості побудови інформаційної бази комп'ютера тощо. Багато користувачів зберігають копії своїх файлів на дискетах для запобігання втрати їх при виході комп'ютера з ладу. Тому виявлення будь-яких носіїв інформації повинно спонукати слідчого до їх вилучення, вивчення та використання.

Найбільший інтерес завжди викликає системний блок [85, с. 29–40]. Він має певну конструкцію, специфіка якої надає можливість утворювати схованки. По-перше, всередині системного блока достатньо вільного місця. Комп'ютери побудовано за модульним принципом, тобто їх складено з окремих плат, а кожну окрему конфігурацію зібрано залежно від певного користувача. Усередині корпусу зарезервовано місце для розширення і нарощення можливостей комп'ютера шляхом установки на материнській платі додаткових плат.

При обшуку в автомобілі потрібно звертати увагу на вилучення паспортів чи інших документів, що посвідчують особу (бланки посвідок на тимчасове проживання, посвідки на постійне проживання іноземцям та особам без громадянства, дозволу на імміграцію тощо), мобільні телефони, радіостанції, смартфони, планшети, GPS-навігатори, відеореєстратори, документи на право перевезення вантажів чи пасажирів, документи, що свідчать про належність автомобіля (юридичній, фізичній особі), речі в тайниках, інші предмети та документи, які можуть мати істотне значення для кримінального провадження (зразки підроблених паспортних та інших документів, цінності, здобуті злочинним шляхом тощо) [17, с. 199].

Крім того, під час обшуку підлягають вилученню предмети, що не мають безпосереднього відношення до вчинення кримінального правопорушення, але характеризують особу підозрюваних і їх діяльність. Це можуть бути предмети, вилучені з цивільного обороту, або ті, що зберігаються без належного дозволу (зброя, наркотичні речовини тощо).

Основним інструментом для виявлення схованок під час обшуку є пошукове дзеркало. Наразі є маленькі, портативні рентгенівські прилади, які можна використати для виявлення зброї. Портативні телевізійні системи використовуються для швидкого пошуку вибухових речовин, зброї, наркотиків, огляду транспортних засобів, контейнерів, вагонів. Оптичні прилади та дзеркала доповнюють можливість ендоскопічного і телевізійного обладнання, крім того, мають деяке самостійне застосування.

Науковці цілком слушно пропонують для виконання пошукових робіт використовувати собак, які в основному виконують три типи пошуку – людей, наркотиків і вибухових речовин [37, с. 61–62]. Окрему групу техніко-криміналістичних засобів обшуку, яку науковці несправедливо забувають виокремлювати, становлять засоби одержання примусового доступу до приміщень, сховищ, речей, про які йдеться в абз. 1 ч. 6 ст. 236 КПК України.

Такими засобами є лом, кувалда, електрична або бензинова кутова шліфувальна машина, газовий різак, спеціальний засіб «Ключ», електронні пристрої з криптографічним програмним забезпеченням зламу систем логічного захисту. Про факт і результати їх застосування обов'язкового повідомляється учасників обшуку та зазначається у протоколі обшуку.

Для пошуку схованих металевих виробів та інструментів, зокрема закопаних у землю або сніг, утоплених у воду (на глибину до метра), зазвичай використовується металошукач.

Успіх розслідування багато в чому залежить від правильної фіксації та вилучення виявлених слідів злочинної діяльності в процесуальному та криміналістичному плані. Оскільки процесуальний закон основним засобом фіксації визначає протокол слідчої дії, слідчий повинен описати основні фізичні характеристики вилучених пристроїв, магнітних та інших постійних носіїв інформації, серійні номери апаратури, їх видимі індивідуальні ознаки.

Якщо присутні при проведенні СРД особи (підозрюваний) наполягає на відтворенні в протоколі конкретних характеристик вилучених апаратних засобів та інформаційної бази, «ці відомості можуть бути записані лише як окремі заяви, тому що фактичні параметри можуть виявитися іншими».

На заключному етапі обшуку потрібно скласти протокол, опис до нього, плани та схеми приміщень, а також провести додаткове фотографування та відеозапис.

Опитуванням практичних співробітників було встановлено, що під час проведення обшуку вони зазнають труднощів під час відеозйомки (42 %); вилученні необхідних предметів (41 %); пакуванні (24 %); їх описі в протоколі (18 %); інше (9 %) (Додаток Б). Усі ці негативні фактори впливають на якість обшуку та отриманий результат.

Необхідно відмітити, що після затримання особи також проводять її особистий обшук з дотриманням правил, передбачених ч. 3 ст. 208, ч. 7 ст. 223 та ч. 5 ст. 236 КПК України [93].

У процесі проведення відповідного обшуку необхідно виявити і вилучити такі предмети і документи:

- бланки міграційних документів (посвідки на тимчасове проживання, посвідки на постійне проживання іноземцям та особам без громадянства, дозволу на імміграцію тощо), паспортів та інших документів, що посвідчують особу;

- проїзні документи і квитки, посадочні талони, квитанції, багажні бирки, купони, туристичні тури, придбані на ім'я мігрантів;

- флешкарти, диски, факси, персональні органайзери, мобільні телефони, радіостанції, смартфони, планшети;

- кредитні картки, готівкові гроші, квитанції про грошові перекази.

Проводячи обшук особи, слідчий та залучений спеціаліст оглядають відповідний об'єкт, що був знайдений в обшукуваного (наприклад, грошові кошти або інший предмет), з метою виявлення слідів і ознак, що вказують

на його приналежність конкретній особі. Предмети, які виявляються під час обшуку, спеціаліст піддає обробці для виявлення слідів рук з метою виключення заяв з боку обшукуваного, що дані предмети були йому підкинуті. При огляді одягу, взуття, доцільно шукати сліди ґрунту, фарби, мікрочастинки біологічного походження, текстильних волокон, за якими можна встановити факт контактної взаємодії або зберігання предмета в конкретному місці.

Відповідно до ч. 1 ст. 107 КПК України, виконання ухвали слідчого судді, суду про проведення обшуку в обов'язковому порядку фіксується за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Усі об'єкти-слідносії, інші предмети та сліди (їх відбитки і зліпки) запаковуються та опечатуються згідно з встановленими вимогами і долучаються до протоколу обшуку [93].

3.3. Допит

Допит є одним з найважливіших джерел отримання інформації при розслідуванні будь-яких кримінальних правопорушень, що регламентований кримінально-процесуальними нормами й спрямований на отримання відомостей про відомі допитуваному факти, які мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні [191, с. 77].

Дослідженням цієї СРД займалась низка вітчизняних науковців, зокрема В. К. Весельський [13; 27], А. Ф. Волобуєв [32], М. В. Салтевський [159], В. Ю. Шепітько [192], Ю. М. Чорноус [83] та інші. Пильна увага вчених пояснюється тим, що допит є однією з найпоширеніших слідчих дій, що проводяться під час досудового розслідування. Взагалі досудове розслідування будь-якого кримінального правопорушення не обходиться без допиту тих чи інших категорій осіб. Так, відмітимо, що у досліджуваних

кримінальних провадженнях у 100 % випадків було проведено не менше 5 допитів різної категорії осіб (Додаток Б).

Показання відповідно до ст. 95 КПК України – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [93].

Підготовка до допиту відбувається у чотири етапи: 1) збирання вихідних даних; 2) тактичне забезпечення; 3) вибір часу та місця, визначення способу виклику на допит; 4) технічне забезпечення. За загальним правилом не рекомендується допитувати осіб, які перебувають у стані сильного хвилювання, розгубленості, пригніченості, окрім виняткових випадків, у яких не можна зволікати [114, с. 11].

Безконфліктна ситуація характеризується повним або частковим збігом інтересів учасників допиту, відсутністю протиріч у цілях, на досягнення яких спрямовані їхні зусилля на цьому етапі розслідування. У безконфліктній ситуації основне тактичне завдання слідчого полягає в детальному й вичерпному з'ясуванні та фіксації в протоколі показань допитуваного. Тактичні прийоми, що застосовуються в безконфліктних ситуаціях допиту, включають [13, с. 53; 32, с. 15– 17; 152]:

1) створення доброзичливої обстановки під час допиту, що сприяє даванню повних і правдивих показань;

2) нагадування в загальних рисах про подію, що відбулася, уточнення емоційного стану допитуваного, обстановки, умов, за яких формувалися його показання;

3) оживлення асоціативних зв'язків з метою відновлення в пам'яті сприйнятих ним факторів тощо;

4) постановка уточнюючих запитань з метою не допустити у показаннях прогалин;

5) заохочування допитуваного до роздумів і давання показань: постановка запитань, котрі дозволяють уточнити, яка саме інформація відома допитуваному.

У конфліктній ситуації сторони прагнуть до протилежних цілей і при плануванні своїх дій враховують можливі дії протилежної сторони, взаємно створюють труднощі й перешкоди, щоб забезпечити собі вигреш. Тактичні прийоми, що використовуються в конфліктних ситуаціях допиту, такі [121]:

– створення психологічного дискомфорту для допитуваного, який активно протидіє слідству, з метою його відмови від протидії та введення слідства в оману, створення уяви про безнадійність таких спроб, використання сумнівів допитуваного в спроможності дотримуватися до кінця обраної ним неконструктивної позиції, раптове пред'явлення найбільш важливих доказів тощо;

– створення на допиті суворої робочої обстановки, котра була б несприятливою для вираження неприязні до слідчого, а навпаки, викликала б повагу до нього;

– подолання неконструктивної позиції, створення враження про повну поінформованість слідчого про обставини справи; переконання допитуваного в безперспективності конфлікту, суперечок і приховування відомих йому фактів [5, с. 168–169].

Залежно від процесуального становища допитуваного розрізняють допит: свідка; потерпілого; підозрюваного; обвинуваченого; експерта (на стадії судового розгляду) [83, с. 441]. Відповідно, вибір тактики допиту залежить від таких чинників:

а) ситуації допиту;

б) процесуального статусу допитуваного і рівня його зацікавленості в результатах розслідування;

в) особливостей допитуваної особи (вік, характер, рівень правової поінформованості, наявність злочинного досвіду та ін.);

г) характер інформації та доказів, які є у слідства, тощо [15, с. 32].

Допитувані особи відрізняються, передусім, характером участі в тому, що відбулося, та відомостями, якими вони володіють або можуть володіти [5, с. 168; 107, с. 263–264]. Як показує практика, під час допиту свідків: роз'яснюється процесуальний статус допитуваного, його права та обов'язки (90 %); мета та завдання допиту (73 %); важливість надання правдивих показань (100 %); проводиться попередня бесіда на сторонню тему (32,1 %); використовуються позитивні якості допитуваного (10 %); здійснюється переконання щодо необхідності надання допомоги слідчому (64 %) (Додаток Б). Допит по суті розпочинається з пропозиції свідку розповісти все, що йому відомо про обставини події, у зв'язку з якою він викликаний на допит. Вільна розповідь при цьому є органічною частиною допиту і від неї не можна відмовлятися, якою б короткою або довгою вона не була [66].

Умовно свідків незаконного переправлення осіб через державний кордон України можна поділити на групи залежно від джерела їх встановлення, а також відомостей, які вони можуть повідомити органам досудового розслідування:

- 1) особи, які незаконно перетинали державний кордон (мігранти);
- 2) очевидці події: наприклад, співробітники ДПС України, які виявили кримінальне правопорушення та організували затримання підозрюваного, учасники затримання;
 - 2) очевидці вчинення кримінально-протиправної діяльності підозрюваного до його затримання правоохоронними органами;
- 3) особи, які проживають неподалік від місця, де перебували (утримувались) нелегальні мігранти, або відбувались зустрічі з організаторами незаконного переправлення осіб через державний кордон України;
- 4) свідки, які встановлюються з показань підозрюваного – родичі,

знайомі, інші особи, які можуть підтвердити чи спростувати показання, надані підозрюваним;

5) водії транспортних засобів, що перевозили мігрантів територією України;

б) свідки, що характеризують особу підозрюваного (сусіди, родичі, співробітники за місцем роботи, навчання тощо).

Під час допиту необхідно з'ясувати, якою інформацією володіє свідок, чи був він очевидцем кримінального правопорушення, чи дізнався про подію від інших осіб. Питання, що з'ясовуються під час допиту свідка, мають бути спрямовані на отримання відомостей про подію кримінального правопорушення, дії підозрюваного, що передували його вчиненню, та про способи його приховування. Доцільно допитати родичів, знайомих, сусідів підозрюваних осіб – вони найбільш поінформована категорія свідків, оскільки знають їхній спосіб життя, коло знайомих, можливі поїздки [57].

Водночас досить часто основними джерелами інформації зазвичай є іноземні громадяни та особи без громадянства, які були незаконно переправлені через державний кордон або готувались чи були затримані при спробі такого переправлення. У зв'язку з чим отримання їхніх показань щодо організаторів має одне з ключових значень в ході розслідування кримінального правопорушення. Оскільки такі особи не можуть перебувати тривалий час на території України, повторне проведення з ними слідчих дій досить часто є неможливим, тому допити та інші слідчі дії за їх участю потрібно проводити якнайшвидше та найповніше. Також у випадку, коли свідками є іноземні громадяни, при проведенні слідчих дій необхідно враховувати їх менталітет, національні та психологічні особливості, а також процесуальні аспекти щодо участі іноземців у кримінальному провадженні.

Загалом, у осіб, які мали на меті перетнути державний кордон України, потрібно з'ясувати:

– яка причина незаконного перетину державного кордону?

– скільки осіб брало участь у незаконному перетині державного кордону?

– у якому місці, коли і скільки часу перетинався державний кордон?

– у який спосіб здійснювалося перетинання державного кордону?

– які документи оформлювалися (підроблювалися) для в'їзду в Україну або транзиту через її територію?

– до кого він звертався з проханням виготовити документи?

– чи були раніше спроби незаконного перетинання державного кордону?

– що йому відомо про осіб, які організовували (здійснювали керівництво чи будь-яким чином сприяли) незаконне переправлення осіб через державний кордон України?

– яку суму й кому він заплатив за незаконне перетинання державного кордону?

– як відбувався контакт між ним та організаторами незаконного переправлення осіб через державний кордон: листування, звичайний телефон, мобільний телефон, електронна пошта?

– чи укладав будь-які договори, наприклад, про наймання на роботу, про надання послуг, на оренду приміщення, якщо так, то коли, з ким і на яких умовах? [45].

Співробітники правоохоронних органів, які брали участь у затриманні, підозрюваного у незаконному переправленні осіб через державний кордон України, допитуються з таких питань:

– коли, де, і хто безпосередньо брав участь у здійсненні затримання?

– які були дії підозрюваного та інших учасників під час затримання?

– як здійснювалось затримання, поверхнева перевірка, невідкладний обшук (огляд речей) підозрюваного, що було знайдено, де, у якій кількості?

– чи надходили від кого-небудь зауваження, доповнення, заперечення під час затримання, отримання пояснень, поверхневої перевірки? тощо.

Варто додати, що слідчим можуть викликатися на допит в якості свідків працівники оперативних підрозділів про обставини проведення ними НСРД, таких як контроль за вчиненням злочину, обстеження публічно недоступних місць, житла особи та інші [67]. Вони повинні бути допитані з наступних питань:

- які підстави були для здійснення перевірочних, оперативно-розшукових чи інших заходів або дій на тих чи інших об'єктах, щодо тих чи інших осіб?

- які результати отримані в ході проведення цих заходів або дій, що конкретно було виявлено (при цьому детально відбивається в протоколі допиту місце проведення такого заходу (дії), час початку і закінчення перевірки, відомості про задіяних учасників і виконаних ними конкретних діях. Крім того, вказується вся інформація, отримана від осіб, виявлених на місці події, і від осіб, які перебували біля місця події тощо) [154, с. 40];

- які документи складені в ході проведеної перевірки (рапорти, пояснення, доповідні записки, протоколи та інші) [44].

Крім цього, залежно від обставин події, що розслідується, особами, які можуть дати показання, також є особи, які перебувають у родинних, робочих, службових, дружніх та інших стосунках з підозрюваним. Наприклад, у таких осіб з'ясовують:

- біографію підозрюваного, його характер, коло знайомств;

- чи є відхилення в психічному та фізичному стані, чи вживає наркотичні або інші психотропні речовини, алкоголь, якщо так, то з якого часу;

- чи працює, чи має постійне джерело доходів, основні його витрати (придбання) за останній час;

- чи надавав грошову допомогу сім'ї, чи розказував про новий спосіб заробляння грошей і що це за спосіб, що він про нього розповідав [43].

Свідків, які проживають по сусідству з підозрюваним, варто допитати

з таких питань:

- чи знає він затриманого, де і з ким він проживає, з якого часу; працює чи ні, як давно, на які засоби живе, рівень життя тощо;
- чи є у нього, членів сім'ї (у тому числі й у користуванні) автомобіль, гараж, сарай, квартири, інші приміщення;
- чи часто відлучається з місця постійного проживання, на який період часу;
- чи часто до підозрюваного хтось приходять в гості; хто, коли, у який час доби тощо [39].

Водночас при допиті цієї категорії осіб важливо враховувати, що вони можуть бути зацікавлені в результатах досудового розслідування, або бути співучасниками кримінального правопорушення, або особами, залежними від підозрюваного [84; 86; 184; 185].

Отже, під час проведення допиту свідків повнота та правдивість показань залежить від вирішення низки тактичних завдань, зокрема правильного визначення кола осіб, які володіють інформацією, що має значення для розслідування; визначення можливої зацікавленості свідків у результатах провадження чи залежності від осіб, які можливо причетні до кримінального правопорушення; урахування соціальних і психологічних особливостей допитуваного для нейтралізації чинників, які негативно впливають (можуть впливати) на його поведінку під час допиту; ужиття заходів, спрямованих на упередження відмови від надання правдивих (повних) показань.

Необхідно констатувати, що слідчий стикається з різними типовими ситуаціями, що складаються при проведенні допиту свідків. Застосування спеціальних тактичних прийомів, спрямованих на подолання труднощів і можливих протиріч, сприяє встановленню події кримінального характеру [75]. Допитувана особа з числа свідків, залежно від співпраці з органами досудового розслідування і знання відомостей щодо обставин учиненого

кримінального правопорушення, зазвичай, створює такі слідчі ситуації допиту: 1) дає повні показання щодо обставин провадження (83 %); 2) дає неповні та неточні показання за обставинами провадження, у зв'язку з неповнотою таких знань (10 %); 3) посиляється на непричетність до обставин кримінального правопорушення або на їх невідомість, а так само дає неправдиві показання (7 %) (Додаток Б).

В останніх двох випадках конфлікт може бути явним і прихованим. Для допиту свідка, який не бажає давати правдиві показання, найчастіше характерний прихований конфлікт, що і визначає тактику його наступного допиту. Тому при допиті таких осіб, коли необхідно перебороти їхній стан замкнутості, побоювання або нерішучості, можуть бути використані тактичні прийоми, засновані на негативному ставленні громадян до цих суспільно небезпечних подій [71, с. 76].

Для активізації репродуктивної і розповідної діяльності свідка допускається використання такого прийому, як пропозиція описати подію в хронологічному порядку. Як свідчить практика проведення цієї слідчої дії, свідок у багатьох випадках потребує певної психологічної допомоги, зокрема пред'явленням йому схем, зображень, карт, а також надання можливості графічно зобразити об'єкти, які він спостерігав при переправленні через державний кордон тощо.

Поряд з цим при допиті свідків повинна бути врахована можлива конфліктна обстановка розслідування загалом, прийнято до уваги відсутність попередніх даних про ступінь сумлінності свідка, про характер відомостей, які він може повідомити. Все це вимагає ретельної підготовки до майбутнього допиту, правильного способу виклику на допит, місця й часу його проведення, вироблення лінії поведінки, спрямованої на забезпечення повноти, ефективності та вірогідності відомостей [73, с. 45].

Своєю чергою, допит підозрюваного – це СРД підвищеного тактичного ризику, оскільки неможливо передбачити наслідки її

проведення. Тому слідчому необхідно враховувати конкретну ситуацію, в результаті якої виникла необхідність її проведення [10; 34; 72; 84; 165; 175; 179].

Виходячи з обставин затримання і характеру зібраних доказів, слідчий повинен визначити момент допиту, зміст питань, які необхідно поставити підозрюваному, їх послідовність. На початку допиту відповідно до предмета доказування підозрюваному спочатку варто ставити питання про конкретні факти, що відносяться до об'єктивної сторони вчиненого кримінального правопорушення, а потім – питання про мету і мотиви.

Шляхом опитування працівників слідчих підрозділів і прокурорів було з'ясовано, що допити підозрюваних у кримінальних провадженнях щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України характеризуються такими ситуаціями: а) безконфліктною, коли підозрюваний визнає свою вину повністю і бажає давати показання (48 %); б) конфліктною, в яких допитувані не мають наміру сприяти досудовому слідству, категорично заперечують свою причетність до кримінального правопорушення (52 %), зокрема, підозрюваний може: а) категорично заперечувати свою причетність до кримінального правопорушення й, відповідно, давати неправдиві показання (47 %); б) визнавати свою провину частково (22 %); в) відмовлятися від показань (на підставі ст. 63 Конституції України (31 %)) (Додаток Б).

Слідчий повинен бути готовий до замовчування, недомовки, спроб виправдатися і навіть до брехні з боку допитуваного [13]. Використовуючи такі прийоми, зазначена категорія осіб навмисно обирає цю лінію поведінки, сподіваючись, що уникне заслуженого покарання, або вважають, що не в їхніх інтересах говорити правду [85]. Але з іншого боку, ця позиція може і змінитися в процесі розслідування, до чого слідчий повинен бути також готовий, при цьому планомірний його вплив на цей процес призведе до розташування до спілкування допитуваної особи та отримання

правдивих показань останнього.

Слідча практика правоохоронних органів показує, що найбільш ефективним тактичним прийомом при проведенні допиту є переконання, яке необхідно застосовувати у разі дачі неправдивих показань, у випадках обмови або самообмови. Для виявлення неправдивих показань також доцільно застосовувати такий прийом, як повторний допит підозрюваного. У 46 % випадків повторний допит давав позитивний результат.

У випадках, коли у кримінальному провадженні допитано свідків та є результати інших слідчих дій, для викриття неправдивих показань, у тому числі й неправдивого алібі, слідчий може застосовувати прийоми логічного впливу. Це може бути пред'явлення доказів з подальшим проханням дачі детальних показів відносно них, логічний аналіз протиріч у показах підозрюваного, інших осіб. Проте у будь-якому випадку допит в умовах конфліктної ситуації повинен проводитися при дотриманні закону, без будь-якої тенденційності, але водночас активно, наступально, з установкою на отримання правдивих показань [26].

Дослідження протоколів допитів, що містяться у матеріалах кримінальних проваджень, дозволило скласти зразковий перелік запитань, що ставляться особі, яка підозрюється у вчиненні незаконного переправлення осіб через державний кордон України:

1) загальні:

– питання, що стосуються особи підозрюваного (паспортні дані, місце проживання, роботи, домашній і мобільний телефони, відомості про освіту, наявність судимості), є «стандартними» та передбачені бланками протоколів, що зазвичай використовують органи досудового розслідування;

– питання про обставини його затримання;

– чи знає він, які предмети у нього вилучені;

2) у ситуації при незаконному перетині державного кордону з України:

– коли, де, з ким, з чієї ініціативи і за яких обставин було досягнуто домовленість про незаконне переправлення осіб через державний кордон України, які щодо цього умови було узгоджено і яким чином їх було виконано, яким чином підтримувався зв'язок з нелегальними мігрантами та як здійснювалася плата за їх переправлення;

– коли, де, ким і яким чином здійснювався підбір групи осіб для незаконного переправлення через державний кордон;

– як здійснювалося переміщення нелегальних мігрантів по території України (час, транспорт, маршрут руху, чію допомогу використано, місця зупинок, пересадок тощо);

– яким чином здійснювалося (планувалося) безпосереднє незаконне переправлення осіб через державний кордон України (час, місце, спосіб, за яких обставин, з чією допомогою тощо);

– яким чином здійснювався зв'язок з переправниками з суміжної сторони (у який час, з ким, через яких мобільних операторів, номери телефонів, імена співучасників);

3) у ситуації при перетині державного кордону в напрямку України:

– коли, де, з ким, за чією ініціативою і за яких обставин було досягнуто домовленість про незаконне переправлення осіб до України через державний кордон; які щодо цього умови було узгоджено і яким чином їх було виконано, яким чином підтримувався зв'язок між співучасниками та особами, які незаконно переправлялись;

– як здійснювався розрахунок за незаконне переправлення через державний кордон;

– коли, де, ким та за яких обставин був встановлений контакт з групою нелегальних мігрантів;

– які транспортні засоби використовувалися при переправленні групи в контрольованому прикордонному районі та за його межами – по території України;

- яким чином здійснювалось маскування нелегальних мігрантів;
- коли, де, ким, в який час доби здійснювалася зміна транспортних засобів;
- чи брали участь у переправленні особи, уповноважені на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування;
- яким чином підтримувався зв'язок з переправниками суміжної держави щодо прибуття нелегальних мігрантів (у який час, з ким, через яких мобільних операторів, номери телефонів, імена співучасників);

Функціонування каналів незаконного переправлення осіб через державний кордон України пов'язане з діяльністю організованих злочинних груп, а тому, загальними питаннями в обох випадках будуть наступні:

- як утворилася група, хто її очолює, способи конспірації, сповіщення, зв'язки;
- епізоди;
- чи знайомі йому інші учасники злочинної групи, якщо так, то в чому полягала роль кожного з них;
- яка структура злочинної групи, засоби конспірації, засоби й способи зв'язку, матеріально-технічна оснащеність;
- чи мають місце корумповані зв'язки в державних та інших структурах;
- які злочинні доходи були отримані, де вони знаходяться, на що були витрачені тощо;
- як він (допитуваний) увійшов до злочинної групи.

Варто зауважити, що після виявлення та арешту організатора злочинної групи бажано ізолювати його від усіх співучасників, позбавити можливості спілкуватися з іншими членами групи. При вирішенні питання, кого першим з групи допитувати, необхідно орієнтуватися на тих співучасників, які швидше за все дадуть більш правдиві показання про дії

інших осіб або злочинної групи загалом. Волночас варто мати на увазі, що в злочинній групі може бути відпрацьовано варіант на випадок провалу. Так, у деяких випадках один з членів злочинної групи може взяти всю вину на себе, аби вигородити інших [166].

На наш погляд, допит затриманих порушників кордону доцільно проводити двома групами слідчих: одна – для допиту осіб, які незаконно перетинали державний кордон України; друга – допиту організаторів, керівників, пособників (підозрюваних). Такий підхід пояснюється, передусім, тим, що розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України є складним для одного слідчого, оскільки це трудомісткий процес. Дві групи, які працюють одночасно в тісному взаємозв'язку, можуть оперативно і невідкладно використовувати кожен доказ, отриманий при допитах кожної групи осіб.

За результатами дослідження констатуємо, що, на жаль, на практиці низка питань до підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення не з'ясувалися, або з'ясувалися поверхнево. Загалом перелік питань, які необхідно з'ясувати при допиті підозрюваного, визначається конкретною слідчою ситуацією, що склалася на початковому етапі досудового розслідування, та обставинами, що підлягають встановленню. Для спростування заяв підозрюваного (сторони захисту), які можуть надійти пізніше, зокрема, під час судового розгляду, на наш погляд, доцільно:

1. Відзначати в протоколі допиту факт добровільної дачі показань, без примусу. Це речення наприкінці протоколу варто запропонувати виконати допитуваному власноручно й засвідчити його підписом.

2. Запропонувати допитуваному власноручно скласти плани (схеми), що пояснюють його участь у злочинній діяльності, зокрема схему незаконного переправлення осіб через державний кордон України, тощо.

3. Зробити аудіо- або краще відеозапис показань, у яких допитуваний

вільно й докладно розповідає про свою злочинну діяльність. Крім досягнення зазначеної мети, аудіо-, відеофіксація проведення допиту дозволяє: повно й інформаційно насичено скласти підсумковий протокол; проаналізувати під час повторного прослуховування (перегляду) аудіо-, відеозапису, встановити суперечності в показаннях і вжити заходів щодо їх усунення; спланувати тактичні прийоми проведення наступних допитів у випадку виникнення конфліктної слідчої ситуації; за наявності пауз (або суто часових, або заповнених набором нічого незначущих слів) відзначити запитання, відповіді на які є для допитуваного найбільш складними, і зосередити на них увагу під час наступних допитів; як правило, з більшим ефектом (особливо психологічним) використовувати отриманий аудіо-, відеозапис або його фрагменти під час допиту осіб, які дають неправдиві показання у тому ж кримінальному провадженні, з метою їх викриття [64].

Зазвичай, при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України на момент допиту підозрюваних осіб органи досудового розслідування вже мають певні докази, які викривають злочинця, про що необхідно вказати підозрюваному. Крім того, підозрюваному доцільно дати зрозуміти, що незалежно від рішення щодо дачі показань чи відмови від них, або протидії розслідуванню шляхом дачі неправдивих показань, висновок про наявність в його діях ознак складу кримінального правопорушення зроблено. У такій ситуації ефективним тактичним прийомом буде пред'явлення доказів, які викривають протиправну діяльність підозрюваного.

Отже, допит без належної підготовки повністю виключений, оскільки він неминуче буде поверхневим та не дасть змоги отримати належну інформацію; перевірити наявні оперативні відомості, з'ясувати роль і значення виявлених речових доказів; отримати фактичні дані про злочинну діяльність як організатора (керівника), так і всіх його учасників тощо, що найчастіше визначає перспективи й хід подальшого розслідування.

Підготовку до допиту можна поділити на три основні рівні: пізнавальний, прогностичний та синтезуючий. Пізнавальний рівень містить у собі вивчення матеріалів кримінального провадження, ознайомлення з оперативно-розшуковими даними, збір відомостей про особу, яку допитують, вивчення спеціальних питань, зокрема, щодо порядку перетину державного кордону України. Інформація, отримана на цьому рівні, дозволяє прогнозувати різні ситуації допиту, визначати можливості виникнення у допитуваного реакції на застосування того чи іншого тактичного прийому або небажаних психічних станів, обирати найбільш ефективні прийоми встановлення психологічного контакту. Підготовка до допиту закінчується на синтезуючому рівні та охоплює складання плану допиту, а також вирішення питань, пов'язаних з визначенням найбільш прийнятних місць, часом і режимом його проведення. У жодному разі не варто зневажати письмовим планом допиту. Найкращих результатів можна досягти застосовуючи під час допиту відеозапис. Відеофонограми можуть стати об'єктами комплексної фонетико-психологічної експертизи, що в подальшому дозволить ефективніше вирішувати питання про емоційний стан допитуваного, використовуючи як мовні, так і зовнішні прояви психічного стану.

Відповідно до ч. 3 ст. 42 КПК України підозрюваний має право на першу вимогу мати захисника та побачення з ним до першого допиту, а також на участь захисника в проведенні допиту (п. 3) [93]. Тактика допиту підозрюваного за участю захисника визначається позицією, якої дотримується сторона захисту. Трапляються ситуації, коли захисник використовує неправомірні (неетичні) способи викривлення обставин кримінального правопорушення, зокрема підказує підозрюваному «потрібну» відповідь на певне запитання слідчого, намагається особисто відповідати на запитання. У цих випадках слідчому бажано зафіксувати в протоколі допиту конкретну форму відповіді допитуваного та підказки

захисника (за можливості процитувавши всю фразу або основні слова).

Важливу роль під час допиту відіграє адекватна інтерпретація невербальних сигналів (міміка, жести, поза та ін.), які розкривають емоційно-вольовий стан підозрюваного. Психологічно найскладніша ситуація при допиті підозрюваного складається при його відмові від надання показань.

Закритість при допиті має різні мотиви: страх перед покаранням або помстою співучасників; сором, докори сумління; антипатія, неприязнь до слідчого; самоствердження. Проте, незважаючи на мотиви відмови від надання показань, завдання слідчого – пояснити підозрюваному, що такою поведінкою він втрачає можливість самозахисту і, як наслідок, – слідчий зазнає труднощів у з'ясуванні пом'якшуючих обставин (у випадках їх наявності). З огляду на це необхідно прагнути до встановлення з допитуваною особою психологічного контакту. Це може бути досягнуто шляхом такої психологічної дії, як питання–відповідь, коли слідчий, фіксуючи показання в протоколі, починає ставити питання допитуваній особі, зокрема: 1) доповнюючі, тобто ті питання, які спрямовані на з'ясування обставин, що невисвітлені у ході вільної розповіді (яким чином стало можливим вчинити саме таке кримінальне правопорушення; як відбувалося приховування тощо). При цьому можливо пред'явлення одного з доказів, який вказує на існування того факту, який з будь-яких причин було втрачено; 2) уточнюючі, завданням яких є уточнення окремих фактів чи подій, що цікавлять слідчого і спрямовані на конкретизацію тих чи інших обставин; 3) деталізуючі (конкретизуючі), метою яких є деталізація відомостей, що згодом полегшить їх перевірку та оцінку (встановлення свідків); 4) нагадуючі, до завдань яких входить з'ясування фактів або подій, з тієї чи іншої причини забутих або втрачених. Крім того, слідчому необхідно прагнути до того, щоб «не втратити» таку безконфліктну ситуацію.

Запропоновані питання, які необхідно з'ясувати у тих чи інших допитуваних осіб (свідок, підозрюваний), мають орієнтовний характер і залежать від ситуації, що склалася під час досудового розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України, і, відповідно, підлягають індивідуальному корегуванню.

3.4. Призначення судових експертиз

Використання спеціальних знань у змагальному кримінальному процесі має забезпечувати сторони кримінального провадження належним інструментарієм, науковим апаратом, техніко-криміналістичними засобами та інформаційними технологіями, передбачає недопущення або усунення судових та інших помилок й досягнення справедливості. Сучасний судовий процес має відбуватися на наукових засадах, з використанням новітніх криміналістичних методів, прийомів і технологій (інформаційних, інтерактивних, комунікативних).

Використання спеціальних знань ґрунтується на таких об'єктивних передумовах: правовій – передбачає використання технічних або інших засобів у певній процесуальній формі; науковій – відображає рівень розвитку наукових знань, що дає змогу використовувати нові засоби, прийоми і методи встановлення певних обставин; логічній – наявність зв'язку між можливим предметом експертизи (іншої форми використання спеціальних знань) та обставинами, що мають правове значення в кримінальному провадженні [195, с. 9].

У КПК України фактично не розкривається поняття «спеціальні знання», а лише згадується про них. Про спеціальні знання йдеться у ст. 69 КПК України «Експерт»: «Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими *спеціальними*

знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань» [93].

Крім цього, термін «спеціальні знання» використовується в ст. 71 КПК України «Спеціаліст» і зазначається наступне: «Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє *спеціальними знаннями* та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок» [93]. Відповідно до ст. 242 КПК України «Підстави проведення експертизи» зазначено, що експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні *спеціальні знання* [93].

У кримінальному провадженні щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України використовуються спеціальні знання у двох основних формах: 1) процесуальна, що полягає в участі суб'єктів спеціальних знань у СРД; 2) непроцесуальна, що передбачає отримання слідчим консультацій, роз'яснень тощо [54].

За результатами вивчення слідчої практики з'ясовано, що спеціальні знання частіше застосовують під час: 1) проведення експертиз (67 %) (експерти можуть надати висновок стосовно визначеного кола питань для планування розслідування, формулювання версій тощо); 2) отримання письмових висновків спеціалістів (17 %) (спеціаліст може надати

консультації з приводу процедури перетину державного кордону, постановки запитань на допиті, підбору документів, необхідних для пред'явлення) (Додаток Б).

Так, однією з найпоширеніших форм застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України є залучення експерта та проведення експертизи. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» *судова експертиза* – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [101; 148].

За послідовністю проведення судові експертизи поділяються на *первинні* та *повторні*. Повторною називається експертиза, яка призначається у випадку необґрунтованості або сумніву у правильності висновку, отриманого при проведенні первинної експертизи. Така експертиза проводиться іншим експертом або кількома експертами [35, с. 121].

Розрізняють також експертизи за об'ємом дослідження: *основні* та *додаткові*. Основною є експертиза, предметом якої виступає об'єкт, що досліджується вперше. Додаткова судова експертиза призначається у випадках, коли висновок експерта не викликає сумнівів щодо правильності по суті, але ґрунтується на дослідженні не всіх об'єктів, або не містить достатньо обґрунтованих, ясних і повних відповідей на всі питання, поставлені перед експертом [155, с. 127].

Виходячи з обставин кримінального провадження, перед експертом, який проводить додаткову експертизу, можуть ставитися і додаткові питання. Додаткові питання можуть бути поставлені у тих випадках, коли з'явилася нова версія у кримінальному провадженні, нові об'єкти, або опис дослідження останніх та обґрунтування пізнаного не дозволяють правильно оцінити висновок експерта [35, с. 118–119].

Як вже було зазначено у попередніх підрозділах, матеріальні сліди незаконного переправлення осіб через державний кордон варто шукати у місцях накопичення нелегальних мігрантів (конспіративні квартири), а також у місцях безпосереднього перетинання кордону. До них належать:

- сліди життєдіяльності осіб, яких незаконно переправляють через державний кордон у місцях їх попереднього перебування чи у місцях перетину державного кордону;

- сліди транспортних засобів, на яких їх перевозять;

- сліди осіб, яких незаконно переправляють, виявленні під час перетину;

- сліди осіб, які незаконно переправляють інших осіб через державний кордон;

- сліди підробки паспортних та інших документів тощо [154, с. 45–46].

Проведення експертизи за відповідними слідами включає в себе: залучення експерта; проведення експертних досліджень; підготовку висновку експертом з питань, які поставлені перед ним сторонами кримінального провадження, слідчим суддею чи судом. Завдяки здобуткам багатьох науковців, загальні питання призначення та проведення судових експертиз досить повно регламентуються нормативно-правовими актами [93; 124; 126; 134; 147–149]. Утім, практика досудового розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України показує, що поруч із загальними правилами та прийомами, що поширюються на всі види судових експертиз, призначення та проведення експертиз у кримінальних провадженнях цієї категорії має свою специфіку відповідно до характеру об'єктів і завдань дослідження, що, своєю чергою, потребує розробки новітніх науково-практичних рекомендацій.

Як показує аналіз правозастосовної практики, одними з предикатних дій, що сприяють незаконному переправленню осіб через державний

кордон України, є підробка документів шляхом внесення змін до документів чи проставлення підроблених підписів. У разі наявності підстав вважати, що мала місце підробка документів слідчий вправі призначити проведення *почеркознавчої* (у разі необхідності встановлення ідентифікації виконавця підпису) чи *технічної експертизи* документів. Об'єктом дослідження в такому разі можуть слугувати паспорт чи інший документ, в які вносились технічні зміни.

Результати опитування судових експертів свідчать, що дослідження печаток і штампів ускладнюється через: недостатню інформованість щодо технології виготовлення (55 %); непостійність відображення на папері (21 %); некомпетентність експерта (1 %); інше (5 %) (Додаток Б).

До основних питань, які ставляться на вирішення судово-технічної експертизи документів, належать:

1) для встановлення особливостей виготовлення друкарських засобів та їх відбитків:

– яким способом виготовлена надана на дослідження друкарська форма?

– чи з одного набору (одним кліше) надруковані надані на дослідження документи?

– чи відповідає паспорт чинним нормативам на його виготовлення?

– яким способом і з використанням яких технічних засобів виготовлений документ? тощо;

2) для встановлення факту і способу внесення змін до документа:

– чи вносились у записи документа зміни?

– якщо вносилися, то яким способом і який зміст первинних?

– чи переклеювалась у документі фотокартка?

– чи замінювались у документі аркуші? тощо;

3) для виявлення слабо видимих або невидимих текстів:

– який зміст залитого чорнилом (зафарбованого, забрудненого тощо) тексту або відбитку печатки та штампу на сторінці наданого паспорта?

– який зміст тексту, що відобразився у слідах тиску на сторінці бланку наданого паспорта? тощо;

4) для вирішення ідентифікаційних завдань:

– на одній чи на різних друкарських машинах надруковані окремі фрагменти тексту документа на першій та другій сторінках?

– чи нанесено відбиток печатки (штампу) в наданому документі відбитком печатки (штампу) представленого в якості порівняльних зразків? тощо [116, с. 134–135].

Особливу групу завдань ідентифікаційного дослідження становить встановлення факту виконання однією особою різних текстів, окремих фрагментів у тексті. Ідентифікаційна почеркознавча експертиза призначається у випадку, якщо підозрюваний визнає, що рукописний текст в одному з документів, який підтверджує факт будь-якої дії, виконаний ним, а в іншому документі він заперечує таке виконання, при цьому у слідчого є підстави вважати, що показання підозрюваного не відповідають дійсності. У цьому випадку саме експерт повинен вирішити, чи однією особою виконані обидва тексти у документах, причому перший документ використовується в якості зразка почерку підозрюваного.

Опитуванням судових експертів було встановлено, що на повноту проведення почеркознавчого експертного дослідження впливають: неналежним чином зібраний матеріал (67 %); недостатня кількість зразків (18 %); порушення правил пакування (11 %); інше (4 %) (Додаток Б).

Найпоширенішими питаннями можна визначити наступні:

– чи виконано рукопис певною особою?

– чи виконані декілька рукописів однією особою?

– чи не виконано рукопис навмисно зміненим почерком?

– чи не виконано рукопис в незвичних умовах?

– чи не знаходилась особа, яка виконала рукопис, в незвичайному стані?

– чи не володіє особа, яка виконала рукопис, навиками написання спеціальними шрифтами?

Експертиза матеріалів, речовин та виробів (зокрема, спеціальної хімічної речовини, у тому числі грошових коштів, вилучених під час тактичної операції фіксації факту їх передачі, зокрема, за сприяння у незаконному переправленню через державний кордон України) тощо.

Наприклад, для здобуття доказової інформації у кримінальному провадженні слідчому необхідно провести ототожнення спеціальної хімічної речовини, виявленої на грошових купюрах (або інших матеріальних об'єктах – предметах неправомірної вигоди), з речовиною, вилученою з рук або інших частин тіла чи одягу затриманої особи.

До основних запитань, які можуть бути поставлені на її вирішення, відносять:

– яка природа речовини, наданої на дослідження?

– чи є нашарування спеціальних хімічних речовин на предметах-носіях (грошових купюрах, змивах з рук тощо)?

– чи мають надані речовини спільну родову належність та ін. [49].

Лінгвістична експертиза мовлення, яка поділяється на лінгвістичну експертизу писемного мовлення та лінгвістичну експертизу усного мовлення.

Відповідно, об'єктом дослідження даних експертиз є продукт мовленнєвої діяльності людини, відображений у писемній та усній формі. Окрім лінгвістичної експертизи усного мовлення, за наявності відеофонограми (фонограми) розмов осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, для їх ототожнення може також призначатись і *експертиза відео-, звукозапису*, у межах якої, на відміну від лінгвістичної експертизи усного мовлення, вивчається не продукт

мовленнєвої діяльності людини, а фізичні параметри її голосу. На її вирішення можуть бути поставлені такі питання:

– чи брали перелічені особи участь у зафіксованій на фонограмі розмові та які конкретно слова і фрази ними промовлені?

– скільки осіб брало участь у зафіксованій на фонограмі розмові?

Комп'ютерно-технічна, може призначатись для виявлення інформації, що міститься на комп'ютерних носіях, які вилучені в організаторів, керівників, інших співучасників кримінального правопорушення, або самих осіб, які намагались незаконно перетнути державний кордон України.

Об'єктами комп'ютерно-технічної експертизи є:

– комп'ютерна техніка (системні блоки комп'ютерів, ноутбуки, сервери тощо та їх комплектуючі);

– периферійні пристрої (принтери, сканери, дисководи, модеми, тощо), комунікаційні пристрої комп'ютерів і обчислювальних мереж;

– носії інформації (накопичувачі на жорстких магнітних дисках, комп'ютерні дискети, оптичні компакт-диски, флеш-картки пам'яті тощо);

– електронні записні книжки, планшети, смартфони, мобільні телефони та інші електронні носії текстової або цифрової інформації [172, с. 25].

На вирішення цієї експертизи можуть бути поставлені такі питання:

– чи міститься на наданому носії інформація стосовно (зазначити, яка інформація цікавить) і у якому вигляді?

– чи містить носій досліджуваного комп'ютера інформацію про певні (зазначити, які саме) дії користувача?

– чи піддавався досліджуваний накопичувач певним процедурам з метою знищення інформації?

– чи могла бути створена зазначена інформація на цьому комп'ютері чи вона перенесена з іншого носія?

– яким чином інформація (зазначити, яка саме) перенесена до досліджуваного комп'ютера (носія)?

– яка технологія та хронологія створення електронного документа (зазначити електронний документ та певний зміст)?

– які атрибути (час друку, редагування, створення, видалення тощо) файлів, що містять інформацію стосовно...(зазначити зміст)?

До об'єктів, які направляються на комп'ютерно-технічну експертизу, встановлено такі вимоги:

– для збереження наданих на дослідження носіїв інформації в робочому стані вони надаються в окремих пакуваннях;

– системний блок комп'ютера та інші пристрої мають бути упаковані й опечатані в такий спосіб, що унеможливорює їхнє пошкодження, безпосередній доступ до носіїв інформації та підключення системного блока до мережі електроживлення;

– у постанові про призначення експертизи повинні бути точно вказані місце, час вилучення, а також зовнішній вигляд пристроїв та програмних продуктів, які направляються на експертизу;

– при вилученні комп'ютерів та електронних носіїв інформації їх варто упаковувати в поліетиленовий (або полотняний) пакет, який опечатують.

Носії інформації можна упаковати в картонну чи пластмасову коробку та опечатати її. Варто зробити на окремому аркуші паперу докладний опис упакованих носіїв (тип кожного з них, їхня кількість). Коробку з носіями та опис поміщають до поліетиленового пакету, який заклеюють;

– під час перевезення комп'ютерних засобів вживають заходів щодо запобігання їх механічного пошкодження і взаємодії з хімічно активними речовинами [172].

За результатами аналізу судово-експертної практики можливо

виокремити низку типових помилок, що допускають ініціатори проведення експертиз комп'ютерної техніки, що, як наслідок, ускладнює або унеможлиблює її проведення. Зокрема:

1) в ході СРД оглядаються та вилучаються не всі об'єкти, які містять інформаційні сліди кримінальних правопорушень (20 % опитаних респондентів);

2) об'єкти вилучаються, зберігаються чи транспортуються без дотримання відповідних правил (15 %);

3) на експертизу надаються об'єкти, які апріорі не можуть містити інформації, що має значення для розслідування, або які з об'єктивних причин неможливо належно дослідити (9 %);

4) на вирішення експертизи ставляться питання, які не відносяться до обставин справи або ж є некоректними (31 %);

5) однією постановою призначають експертизи за різними видами об'єктів або ж за їх надмірною кількістю (12 %) (Додаток Б).

Щодо збору та дослідження комп'ютерних слідів у «польових умовах», тобто на місці проведення СРД, система ILOOK забезпечує зняття і стиснення копії (образу) змісту досліджуваного носія даних для подальшого компактного зберігання і прямий доступ до даних досліджуваного носія (на фізичному рівні). Програмне забезпечення Vogen International дозволяє створити точні дублікати або образи жорстких дисків (або інших носіїв) відповідно до прийнятих процесуальних процедур (Vogen DataImager) і проводити складні контекстні пошуки і вивчення графічних та інших об'єктів (модуль GenTree). Найбільш же підходить для вирішення завдань, що виникають під час проведення СРД, комплекс EnCase, який здійснює «дзеркальне» копіювання фізичного образу досліджуваного диска на інший (стендовий) жорсткий диск для подальшого його вивчення в системі Windows і попередній перегляд змісту жорсткого диска досліджуваного комп'ютера через паралельний порт або мережну

карту з метою прискореного виявлення криміналістично значущої інформації без внесення в неї змін [173, с. 27].

Портретна експертиза, необхідність у призначенні якої може виникнути якщо потрібно встановити відповідність особи, зображеної на фотокартці паспортного документа, і зовнішності наявної особи.

Дослідження полягає в роздільному та порівняльному аналізі зовнішніх прикмет особи, які відобразились на фотографічних знімках, із застосуванням спеціальних методик зіставлення, суміщення, графічного моделювання і розрахунків взаєморозташування ознак обличчя. Це можуть бути фотознімки особи в документах (у паспорті, посвідченні водія тощо), аматорські та професійні художні знімки, представлені свідками чи вилучені при проведенні слідчих дій. Останнім часом на експертизу все частіше надходять зображення осіб, отримані з відеосистем контролю приміщень, територій, технічних засобів тощо. Разом з фотопортретами, що підлягають дослідженню, на експертизу надаються порівняльні зразки. Для ототожнення особи в якості порівняльних зразків найбільш придатними є фотознімки, виготовлені з додержанням правил сигналетичної (розпізнавальної) фотографії, а також поширені в побуті аматорські чорно-білі та кольорові знімки, виготовлені за допомогою як цифрових, так і аналогових фотоапаратів та відеокамер [49].

На вирішення портретної експертизи ставляться такі питання:

- чи зображена на представленому фотознімку певна особа?
- чи є серед осіб на груповому фотознімку певна особа, зображена на пред'явлених порівняльних фотознімках-зразках?
- чи зображена на пред'явлених фотознімках, виготовлених у різні періоди, одна й та сама особа?
- чи зображено на досліджуваному фотознімку кого-небудь з осіб, чії фотокартки-зразки надані на дослідження? тощо.

Дактилоскопічна експертиза вивчає сліди долонної поверхні рук і стоп ніг з метою їх діагностики та ідентифікації. Об'єкти дактилоскопічної експертизи мають надсилатися експерту в якомога коротші строки. До кола осіб, які перевіряються, необхідно включати і тих, котрі непричетні до вчинення кримінального правопорушення, якщо вони могли залишити сліди на місці події. Установлення того факту, що слід залишила певна особа, виключить пошук нових підозрюваних і призначення зайвих експертиз. Якщо в процесі слідчого огляду не було встановлено, якою частиною руки залишено слід, слідчий направляє експерту як порівняльні зразки відбитки всіх трьох фаланг пальців рук підозрюваної особи, а також відбитки долонь. Якщо сліди рук після проведення дактилоскопічної експертизи мають бути направлені на судово-медичну експертизу (для встановлення групи крові тощо), слідчий зазначає про це в постанові про призначення дактилоскопічної експертизи з метою забезпечення збереження біологічної ідентичності слідів.

На вирішення дактилоскопічної експертизи можуть бути поставлені такі питання:

- чи є на предметах, вилучених на місці події, сліди рук?
- чи придатні ці сліди для ідентифікації особи?
- якою рукою і якими пальцями залишено сліди?
- якими ділянками долонної поверхні залишено сліди?
- у результаті якої дії (торкання, захоплення тощо) залишено сліди рук?
- чи відобразилися в слідах особливості рук особи, яка залишила сліди (відсутність пальців, наявність шрамів тощо), і які саме?
- який приблизний зріст особи, котра залишила сліди рук?
- до якої вікової групи належить особа, котра залишила сліди рук на місці події?

– протягом якого часу могли зберігатися сліди на даному об'єкті в конкретних умовах місця події?

– якій послідовності утворені сліди рук, виявлені на місці події?

– чи залишені сліди рук, вилучені в різних місцях, однією особою?

– чи залишені сліди рук, вилучені на місці події, даною особою?

Поряд з цим на вирішення судово-трасологічної експертизи слідів ніг (взуття) людини можуть бути поставлені такі питання:

– чи є на об'єктах, виявлених на місці події, латентні сліди ніг (взуття)?

– чи придатні сліди ніг (взуття), виявлені на місці події, для ідентифікації?

– взуттям якого типу (чоловіче, жіноче, фасон, модель) залишено сліди?

– скільки осіб, судячи зі слідів взуття, знаходилися на місці події?

– взуттям якого розміру залишено сліди?

– який орієнтовний зріст особи (осіб), сліди взуття якої (яких) виявлені на місці події?

– чи відобразилися в слідах взуття його характерні риси (характер зносу, сліди ремонту тощо), і які саме?

– який механізм утворення цих слідів (чи залишені вони при ходьбі, бігу тощо)?

– чи відобразилися в доріжці слідів ніг (взуття) особливості опорно-рухового апарату особи, яка їх залишила, і які саме (особливості постановки стоп, кульгавість тощо)?

– у якому напрямку переміщалися особи, сліди ніг (взуття) котрих виявлені на місці події?

– чи залишені виявлені на місці події сліди босих ніг особами, підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення?

– одним чи різним взуттям залишені сліди, виявлені на місці події?

– чи однакові елементи доріжки слідів ніг, виявленої на місці події, та елементи експериментальної доріжки слідів, які залишила особа, підозрювана у вчиненні кримінального правопорушення?

– чи залишені виявлені на місці події сліди взуттям, вилученим у підозрюваного, чи його ногами, одягненими в шкарпетки (панчохи)?

Ґрунтознавчою експертизою можуть бути вирішені такі питання:

– чи є нашарування ґрунту (об'єктів ґрунтово-мінерального походження) на наданому предметі-носії?

– чи мають порівнювані об'єкти (нашарування на предметі-носії та ґрунт з місця події) спільну родову (групову) належність?

– чи походять дані нашарування з певної ділянки місцевості?

– який механізм утворення нашарувань ґрунту?

– яка характеристика місцевості, з якої походять нашарування ґрунту на об'єктах-носіях?

На тілі підозрюваного чи на його одязі, оточуючих предметах можна виявити різноманітні сліди біологічного походження, такі, як кров, слина, волосся, частини епітеліальної чи інших тканин тіла та інші біологічні виділення людини, тому виникає необхідність у призначенні *судово-біологічної експертизи*. Отримані висновки судово-біологічної експертизи можуть бути досить вагомими при розкритті кримінального правопорушення та доказуванні вини підозрюваного, оскільки виявлення біологічних слідів підозрюваного на місці кримінального правопорушення переконливо свідчить про причетність цієї особи до події, що розслідується.

Для якісного проведення судово-біологічного дослідження слідчому необхідно направляти якісний матеріал і в належній кількості, це, як правило, одяг підозрюваного, предмети, вилучені з місця події зі слідами біологічного походження, зіскрібки та змиви з речовинами та інші порівняльні зразки для дослідження. Для відібрання зразків для порівняльного дослідження потрібно звертатися до спеціаліста, зокрема до

судових медиків, а отримані та вилучені сліди та зразки варто просушувати при кімнатній температурі для запобігання їх псування.

У результаті судово-біологічного дослідження можна встановити: чи є сліди біологічного походження (кров, слина, волосся, потожирові виділення та інше) на предметі, який представлений на дослідження; чи належить кров (слина, виділення тощо) людині або тварині; яка групова та статева належність речовини, що виявлена на місці події; давність і механізм утворення сліду біологічного походження; чи могли представлені на дослідження сліди біологічного походження (кров, слина тощо) походити від певної особи; чи однорідна речовина виявлена на місці події та вилучена у підозрюваного.

Крім зазначених досліджень, у межах біологічної експертизи можуть бути проведені імунологічні, одорологічні дослідження та дослідження волосся. А призначивши молекулярно-генетичну експертизу майже зі стовідсотковою ймовірністю можливо ідентифікувати особу за наявності порівняльного матеріалу. Необхідно додати, що залежно від конкретної ситуації можуть призначатись й комплексні судові експертизи, наприклад трасологічна й біологічна експертиза та/або експертиза матеріалів, речовин і виробів, або технічна експертиза документів та комп'ютерно-технічна експертиза.

Важливим елементом діяльності слідчого є оцінка висновку експерта. Аналіз оцінки критеріїв повноти висновку експерта і результати проведеного нами анкетування, дозволили зробити висновок про те, що особи, які проводять досудове розслідування, і суд мають реальну можливість оцінити лише повноту відповідей на поставлені питання. Повнота ж опису виконаної експертом роботи залежить від складності дослідження і застосованих методів, які в кожному конкретному випадку визначаються експертом. Багатопрофільність існуючих експертиз вимагає використання різноманітних галузей знань, і ще більше утруднює процес їх

оцінки, а часом робить її практично неможливою. Лише 2,5 % опитаних слідчих, у деяких випадках, намагалися використати для оцінки висновку судової експертизи спеціальну літературу. Сам процес оцінки висновку експерта складається з таких стадій:

1) перевірка дотримання вимог закону під час призначення та проведення експертизи, що полягає у з'ясуванні відповідей на наступні питання: чи дотримана процесуальна форма висновку експерта і наявні належні реквізити (відсутність будь-якої з частин висновку експерта ускладнює чи унеможлиблює його оцінку);

2) аналіз достовірності та достатності речових доказів і зразків, що досліджувалися, з точки зору використовуваних методик експертного дослідження;

3) оцінка наукової обґрунтованості експертної методики і правомірності її використання;

4) встановлення повноти та всебічності висновку дозволяє визначити, чи були: досліджені всі надані на експертизу об'єкти і виявлені всі необхідні та достатні для формулювання відповідей на поставлені питання діагностичні й ідентифікаційні ознаки; використані рекомендовані сучасною наукою і судово-експертною практикою методи і методики; надані експертом аргументовані відповіді на всі поставлені перед ним питання або обґрунтована відмова дати відповідь на якісь з питань;

5) оцінка логічної обґрунтованості перебігу і результатів експертного дослідження, що здійснюється шляхом аналізу послідовності стадій дослідження, логічної обумовленості цієї послідовності, обґрунтованості висновків проміжними результатами;

б) перевірка належності результатів експертного дослідження до кримінального провадження (тобто, їх доказового значення), під якою розуміють зв'язок з предметом доказування та іншими обставинами, встановлення яких потрібне для досягнення мети судочинства;

7) перевірка відповідності висновку експерта наявним у кримінальному провадженні доказам.

Процесуальні порушення, виявлені під час оцінки висновку, є суттєвими, якщо вони фактично відобразилися на повноті, всебічності експертного дослідження, об'єктивності та обґрунтованості висновків. До них, на нашу думку, доцільно віднести й ті, що не вплинули на обґрунтованість висновків експерта, але відносяться до найважливіших моментів, пов'язаних з призначенням і проведенням судової експертизи.

Таким чином, за результатами оцінки висновку експерта слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд можуть прийняти такі рішення:

– визнати висновок експерта достатньо повним, належним, допустимим і достовірним (при цьому виклик і допит експерта непотрібні);

– визнати висновок експерта з судової експертизи недостатньо повним (для його роз'яснення можливий допит експерта в порядку ч. 3 ст. 95 та ст. 356 КПК України);

– визнати, що виник сумнів в обґрунтованості висновку експерта і призначити повторну судову експертизу.

Отже, отримані результати дослідження показали, що серед іншого ефективним засобом перевірки правильності кваліфікації кримінально-караного діяння й встановлення об'єктивної істини під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України є вміння слідчого (прокурора) використовувати спеціальні знання судових експертів.

У досліджуваній категорії кримінальних проваджень найчастіше проводять наступні види судових експертиз: почеркознавчу, технічну експертизу документів, матеріалів, речовин та виробів, лінгвістичну експертизу мовлення, комп'ютерно-технічну, портретну, дактилоскопічну та ґрунтознавчу. До числа основних недоліків, пов'язаних з призначенням і проведенням судових експертиз у цій категорії кримінальних проваджень

віднесено: а) незрозумілість предмета експертизи; б) постановку перед експертом запитань, які не враховують складність слідчої ситуацій та призводять до збільшення термінів розслідування й призначення додаткових експертиз; в) непризначення експертиз, коли їх проведення обов'язкове.

Висновки до розділу 3

1. Виокремлено тактико-криміналістичні та процесуальні особливості проведення оглядів (місця події, предметів та документів) за фактом вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України. У цьому контексті запропоновано послідовність опису слідів незаконного переправлення осіб у транспортних засобах, зокрема: 1) ретельному огляду підлягає безпосередньо транспортний засіб (автомобіль, потяг, окреме купе вагона, приміщення морського, повітряного судна) та місце, де переховувалась особа; 2) у протоколі та за допомогою фото-, відеотехніки, схем здійснюється фіксація місця знаходження та конструктивних особливостей сховища (тайника), його призначення, способу виготовлення (пристосування) тощо; 3) фіксується кількість бензину в баку, показники кілометражу спідометра, вилучаються зразки ґрунту з коліс (що дає можливість встановити відстань пробігу транспортного засобу після затримання мігрантів, можливе місце останньої заправки та місця стоянок); 4) при огляді сховищ (тайників) особливу увагу необхідно приділити місцю можливої локалізації слідів пальців рук, ніг і взуття.

2. Наведено типовий перелік документів, що підлягають огляду та вилученню у досліджуваній категорії кримінальних проваджень, а саме: а) документи, що є засобом вчинення кримінального правопорушення;

б) документи, що мають законне походження, але були використані для вчинення кримінального правопорушення; в) ті, що мають значення для кримінального провадження.

Для виявлення явних ознак внесення у відповідні документи змін запропоновано у рукавичках із застосуванням технічних засобів (лупа, освітлювач тощо) вивчити: 1) розмір сторінок документа, місця кріплення сторінок у документі для виявлення їх повної чи часткової заміни; 2) відбитки печаток і штампів на документі щодо: відповідності форми, змісту їх тексту виду документа тощо; 3) місця перегинів і складок для виявлення дописок та імітації старіння; 4) рукописні, машинописні записи у прохідному освітленні для виявлення підчистки, дописки, додруковування, травлення і вклеювання; 5) місце фотокартки для виявлення ознак її повного або часткового переклеювання; 6) документи із засобами захисту в ультрафіолетових променях для встановлення наявності чи відсутності засобів захисту від підробки; 7) текст документа для визначення логічної послідовності викладу змісту, наявності орфографічних помилок, вивчення та порівняння частин тексту між собою за змістом, кольором барвників тощо.

3. Запропоновано алгоритм проведення обшуку, в рамках якого окрему увагу приділено технічному документуванню, вжиттю належних заходів для забезпечення присутності осіб, права та законні інтереси яких можуть бути обмежені або порушені, а також понятих і спеціалістів-криміналістів. Аналіз практики засвідчив, що обшук по цій категорії кримінальних проваджень давав позитивні результати, якщо був проведений: за місцем проживання підозрюваних; у транспортному засобі та особисто у підозрюваного в момент його затримання. При проведенні зазначених обшуків зазвичай виявляли: засоби вчинення кримінально-протиправних дій, предмети маскування; взуття та інші об'єкти, що

вказували на вчинення іншого кримінального правопорушення (наркотичні речовини, зброя, вибухові пристрої).

4. З урахуванням специфіки дослідження і рекомендацій, що наразі існують щодо тактики проведення обшуку, нами було запропоновано такі тактичні прийоми: а) використовувати чинник раптовості, тобто проводити невідкладно обшук після отримання відповідної інформації, а також заздалегідь відпрацювати спосіб проникнення в приміщення, що підлягає обшуку; б) передбачити дії СОГ при відмові власника відкрити приміщення; в) за наявності декількох підозрюваних найкращий результат дає одночасне проведення обшуку в усіх співучасників.

7. Встановлено, що допитувана особа з числа свідків, залежно від співпраці з органами досудового розслідування і знаннями відомостей щодо обставин учиненого кримінального правопорушення зазвичай створює такі слідчі ситуації: 1) дає повні показання щодо обставин провадження; 2) дає неповні та неточні показання за обставинами провадження через неповноту таких знань; 3) навмисно посилається на невідомість щодо обставин кримінального правопорушення, а так само дає неправдиві показання.

8. Визначено, що допити підозрюваних у кримінальних провадженнях щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України характеризуються такими ситуаціями: а) безконфліктною, коли підозрюваний визнає свою вину повністю і бажає давати показання; б) конфліктною, в яких допитувані не мають наміру сприяти досудовому слідству, категорично заперечують свою причетність до кримінального правопорушення, зокрема підозрюваний може: – категорично заперечувати свою причетність до кримінального правопорушення й, відповідно, давати неправдиві показання; – визнавати свою провину частково; – відмовлятися від показань (на підставі ст. 63 Конституції України).

9. Встановлено, що важливою формою застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом незаконного

переправлення осіб через державний кордон України, є залучення експерта та проведення експертизи. Головне місце належить почеркознавчій, технічній експертизі документів, матеріалів, речовин та виробів, портретній, лінгвістичній, відео-, звукозапису, комп'ютерно-технічній, біологічній, а також дактилоскопічній, ґрунтознавчій та іншим видам трасологічних експертиз, оскільки за допомогою них можна вирішити найважливіші діагностичні завдання, які мають на меті встановити ідентифікацію осіб, причетних до кримінального правопорушення, та скласти перспективно-прогностичну оцінку досудового розслідування.

До основних недоліків, пов'язаних з призначенням і проведенням судових експертиз у цій категорії кримінальних проваджень, віднесено: а) постановку перед експертом запитань, які не входять до кола його компетенції, а також неправильне формулювання питань експертові, або упущення суттєвих питань, у тому числі «шаблонність» питань з довідників слідчого; б) непризначення експертизи, коли її проведення обов'язкове, зокрема відмова від призначення експертного дослідження документів, що мають явні ознаки підробки, а також засобів пакування і маскуванню та інших пов'язаних об'єктів; в) затягування строків призначення та проведення судових експертиз; неправильне визначення послідовності в разі призначення декількох судових експертиз; г) направлення на судові експертизи речових доказів з порушенням цілісності їхньої упаковки; г) невідображення в постанові про призначення судової експертизи обставин кримінального провадження.

ВИСНОВКИ

У дисертації на підставі дослідження комплексу питань, що виникають під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України, сформульовано наукові положення та одержано результати, що в сукупності спрямовані на виконання наукового завдання в галузі криміналістичної методики й містять практичні рекомендації щодо збирання доказів у кримінальних провадженнях зазначеної категорії, зокрема:

1. Методика розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України – це видова методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, структурними елементами якої є: криміналістична характеристика (спосіб підготовки, вчинення, й приховування кримінального правопорушення; обстановка вчинення, слідова картина; характеристика особи злочинця) як узагальнені дані про найбільш типові ознаки незаконного переправлення осіб через державний кордон України, організацію, керівництво такими діями, закономірний взаємозв'язок яких слугує основою наукового і практичного вирішення завдань досудового розслідування; організація і тактика початкового етапу розслідування (особливості виявлення кримінальних правопорушень; типові слідчі ситуації й відповідні алгоритми процесуальних дій у кожній з них; взаємодія слідчого з оперативними та іншими підрозділами Національної поліції України, Службою безпеки України, експертними службами МВС України, Державною прикордонною службою України й іншими організаціями та установами, органами влади та місцевого самоврядування; використання спеціальних знань у процесуальній і непроцесуальній формах), а також проведення слідчих (розшукових) дій (огляд, обшук, допит, призначення

експертиз).

2. Способи вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України є повноструктурним елементом, що включають в себе весь комплекс дій злочинців по підготовці, вчиненню та приховуванню слідів злочинного діяння: 1) організація незаконного переправлення осіб через державний кордон (планування діяння, пошук і добір осіб, які переправлятимуться через кордон, об'єднання зусиль та ресурсів, розподіл ролей між учасниками кримінального правопорушення тощо) (39 %); 2) керівництво незаконним переправленням осіб через державний кордон України (активна діяльність із забезпечення переправлення (розподіл конкретних обов'язків і конкретних дій, віддання певних команд, настанов, інструктаж учасників тощо) (33 %); 3) сприяння незаконному переправленню осіб через державний кордон України порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод (фактично – пособництво) (28 %).

3. Головними місцями незаконного переправлення осіб є: українсько-російська, українсько-молдовська та українсько-угорська ділянки державного кордону. Період підготовки до вчинення кримінального правопорушення передуює безпосередньому його вчиненню, кореляційно залежить від обстановки, і може бути різним за часом початку й закінчення (зазвичай, не перевищує одного-двох місяців). У кримінальному провадженні встановленню підлягає весь часовий період, починаючи від організації незаконного переправлення осіб через державний кордон, підготовки до цієї діяльності, закінчуючи безпосереднім перетином державного кордону нелегальними мігрантами, що змушує злочинця вичікувати (56 %); підбирати (33,5 %), або створювати (8 %) обстановку, яка найбільш сприятлива для незаконного переправлення. Просторова характеристика свідчить, що у 40 % випадків незаконне переправлення здійснювалось у пунктах пропуску, зокрема в автомобільних (29 %), а

також в обхід установлених пунктів пропуску на сухопутних і річкових ділянках (57 %); влітку – 36 %; взимку – 14 %; навесні – 32 % і восени – 28 %; в умовах недостатньої видимості у вечірній (з 18 до 24 год.) – 11 %, нічний (з 00 до 5 год.) – 65 % та ранній (з 5 до 12 год.) час – 16 %.

У більшості випадках організовані угруповання, причетні до незаконного переправлення осіб через державний кордон України, характеризуються притаманними їм ознаками, а саме: наявністю організаційно-управлінської структури, складною ієрархічною градацією угруповання з розмежуванням функцій (76,4 %), зокрема лідер (організатор); особи, які спостерігають за обстановкою під час незаконного переправлення; особи, що надають приміщення для нелегальних мігрантів тощо (з числа цих осіб відсоток мешканців містечок і сіл, прилеглих до державного кордону, становить 21,7 %, іногородніх – 42,3 %); стійкий, планований, законспірований характер діяльності, згуртованість (68,1 %); вербування нових членів організованого злочинного угруповання (67,0 %); тісні транснаціональні зв'язки (65,7 %); втягування у злочинну діяльність працівників державних і правоохоронних органів шляхом їх підкупу (57,4 %).

4. Акцентовано увагу, що з початком повномасштабного військового вторгнення (24 лютого 2022 р.) різко збільшилася кількість незаконного переправлення осіб через державний кордон України в умовах воєнного стану (на виїзд з держави осіб призовного віку +72,2 %), а злочинці, користуючись попитом, лише збільшили суми організації нелегальної міграції й активно почали налагоджувати нові канали та способи незаконного перетину кордону, а тому законодавчі зміни щодо посилення відповідальності за окремі кримінально-протиправні дії мають також стосуватись і ст. 332 КК України. З огляду на це запропоновано відповідну статтю доповнити новою ч. 4 у такій редакції: «4. Дії, передбачені частиною першою, другою або третьою цієї статті, вчинені в умовах воєнного або

надзвичайного стану, караються позбавленням волі на строк від восьми до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна».

З метою підвищення ефективності виявлення таких кримінальних правопорушень слідчому (прокурору) відповідно до вимог оперативної практики та з урахуванням досвіду розвинутих країн необхідно надати право проводити негласні слідчі (розшукові) дії, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав особи, до постанови ухвали слідчого для отримання доказів, пов'язаних з діяльністю злочинної організації (ч. 1 ст. 250 КПК України); необхідно закріпити в законі можливість одержання слідчим (прокурором) інформації про з'єднання абонентів без ухвали слідчого судді, оскільки воно не пов'язане з обмеженням конституційних прав конкретних осіб й відповідає наявній процесуальній практиці (ст. 263 КПК України); з кримінального процесуального законодавства доцільно вилучити посилання на законодавче визначення тактики проведення негласних слідчих (розшукових) дій, оскільки тактика формується конкретною оперативною ситуацією, а її зміст має режимні обмеження (ч. 5 ст. 273 КПК України).

5. Залежно від варіацій інформаційного наповнення виокремлено такі типові слідчі ситуації: 1) особу злочинця, зокрема організатора або (та) керівника незаконного переправлення осіб через державний кордон України (або особу, яка сприяла незаконному переправленню), затримано на місці події, є свідки та матеріальні сліди кримінального правопорушення (26,2 %); 2) особу (групу осіб) затримано при використанні підроблених паспортів для перетинання державного кордон у пунктах пропуску через державний кордон України (20,7 %); 3) затримано особу (групу осіб) без відповідних документів під час спроби незаконно перетнути державний кордон України поза пунктами пропуску (31,4 %); 4) кримінальне провадження розпочато за даними оперативно-розшукових підрозділів, які

мають у своєму розпорядженні достовірну, але неповну інформацію про злочинну групу, діяльність якої пов'язана з незаконним переправленням осіб через державний кордон України (21,7 %). Для кожної слідчої ситуації розроблено слідчі версії та алгоритми дій з їх перевірки.

6. Взаємодія органів досудового слідства з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами (Державною міграційною службою України, Міністерством закордонних справ України, Міністерством інфраструктури України, Національною гвардією України, Державними військовими адміністраціями, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, ЗМІ тощо) при розслідуванні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 332 КК України, здійснювалася під час виявлення кримінальних правопорушень (60 %); встановлення злочинців (52 %) та їх розшуку (70 %); збирання і дослідження доказів (38 %), а також припинення кримінальних правопорушень (44 %).

Водночас ефективній взаємодії під час діяльності з виявлення та розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України перешкоджає: об'ємність кримінальних проваджень, що зумовлена значною кількістю учасників процесу й великим об'ємом джерел доказів (32 %); складність організації, нерозуміння завдань і можливостей взаємодії (31 %); недосконалість нормативного регулювання взаємодії різних відомств (27 %); відсутність зацікавленості залучення до співпраці (10 %).

7. Під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України можливо отримати не лише речі чи документи, які можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні, а й встановити осіб, які перебувають у розшуку. З огляду на це ч. 1 ст. 223 КПК України (Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій) запропоновано викласти у такій редакції: *«1. Слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів, а також на розшук осіб у конкретному провадженні»*; ч. 2 ст. 237 КПК

України (Огляд) викласти у такій редакції: «...2. Огляд, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи, здійснюється за добровільною письмовою згодою хоча б однієї особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням прокурора, слідчого чи дізнавача, погодженого прокурором, яке розглядається в порядку, передбаченому цим Кодексом, для розгляду клопотань про проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи».

8. Проведення обшуку характеризується конкретизованістю об'єктів пошуку; їх належністю особам, у яких проводиться така СРД, примусовим характером обстеження та вилучення, а також процесуальністю проведення й оформлення. У 67 % випадках об'єктами пошуку виступають: а) підроблені документи на виїзд/в'їзд в Україну; б) речі затриманих (особливо мобільні телефони), їх помешкання або робочі місця на предмет виявлення документів, що вказують на зв'язок підозрюваного з іншими учасниками кримінального правопорушення; в) проїзні документи (квитки); г) транспортні засоби та виготовлені в них тайники з метою приховування та переправлення осіб, а також ділянки місцевості. У зв'язку з цим потребує удосконалення редакція п. 5 ч. 5 ст. 234 КПК України: «...5) доступ до речей, документів або відомостей, які можуть у них міститися, неможливо отримати органом досудового розслідування у добровільному порядку шляхом витребування речей, документів, відомостей відповідно до частини другої статті 93 цього Кодексу, або за допомогою інших слідчих дій, передбачених цим Кодексом, встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, – за допомогою інших слідчих дій, передбачених цим Кодексом (за винятком випадків проведення обшуку з метою відшукування знаряддя кримінального правопорушення, предметів і документів, вилучених з обігу), втручання в особисте і сімейне життя особи під час обшуку є пропорційним правомірній меті».

9. Запропоновано систему тактичних прийомів допиту свідків: співробітників ДПС України, які виявили кримінальне правопорушення та організували затримання підозрюваного; осіб, які проживають неподалік від місця, де перебували (утримувались) нелегальні мігранти, або відбувались зустрічі з організаторами незаконного переправлення; які встановлюються з показань підозрюваного – родичі, знайомі, інші особи, які можуть підтвердити чи спростувати показання, надані підозрюваним; водії транспортних засобів, котрі перевозили мігрантів територією України; що характеризують особу підозрюваного (сусіди, родичі, співробітники за місцем роботи, навчання тощо).

Особливою складністю й специфікою вирізняється допит підозрюваного (організатора, керівника), який має переважно конфліктний характер, супроводжується наданням неправдивих показань, або протиправними діями (погрози, спроби дати неправомірну вигоду) щодо слідчого (27,5 %), що, своєю чергою, обумовлює врахування запропонованих тактичних особливостей під час його проведення. З огляду на це запропоновано ч. 1 ст. 224 КПК України (Допит) доповнити положенням такого змісту: *«1. ... Кожна особа допитується окремо, без присутності інших осіб, які вже були допитані, або яких мають намір допитати, за виключенням випадків, установлених частиною дев'ятою статті 224 цього Кодексу».*

10. Призначення та проведення судових експертиз у таких кримінальних провадженнях спрямоване на ідентифікацію правопорушника, засобів учинення й приховування кримінально-протиправних дій. У таких кримінальних провадженнях призначаються такі експертизи: – почеркознавча (на повноту проведення дослідження впливають: неналежним чином зібраний матеріал (67 %); недостатня кількість зразків (18 %); порушення правил пакування (11 %)); – технічна експертиза документів (дослідження печаток і штампів ускладнюється

недостатністю інформованості щодо технології виготовлення (55 %); непостійністю відображення на папері (21 %); некомпетентністю експерта (1 %)), матеріалів, речовин і виробів; – портретна; – лінгвістична; – комп'ютерно-технічна; – біологічна; – дактилоскопічна; – ґрунтознавча.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навч. посіб. / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків, 2017. 152 с.
2. Актуальні питання кримінального процесу України: навч. посіб. / Блажівський Є. М., Козьяков І. М., Толочко О. М., Мірошніченко С. С. та ін.; за заг. ред. Є. М. Блажівського. Київ: Нац. акад. прокуратури України; Центр учбової літератури, 2013. 304 с.
3. Албул С. В., Хімченко С. А. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації: новий крок у правовому забезпеченні. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7263/Албул%20С%20Хімченко%20Викон.%20спец..pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
4. Алексеев О. О., Весельський В. К., Пясковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. 2-ге вид. переробл. та доповн. Київ : Центр учб. літ., 2014. 320 с.
5. Андреев Д. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного обігу зброї: дис. ... доктора філософії. Харків, 2020. 272 с.
6. Андрушко О. В. Дізнання в органах прикордонної служби України: процесуальні та організаційні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.
7. Антипов В. В., Антипов В. І. Обставини, які виключають застосування кримінального покарання: монографія. Київ: Атіка, 2004. 208 с.
8. Апухтін С. І. Теоретичні та практичні питання взаємодії оперативних підрозділів ОВС під час розшуку обвинувачених і підсудних.

Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2012. № 3. С. 151–158.

9. Арешонков В. В. Теоретичні, правові та праксеологічні засади техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 568 с.

10. Бабецький Р. В. Інформаційне забезпечення захисту свідків, які беруть участь у кримінальному судочинстві. *Проблеми застосування інформаційних технологій правоохоронними структурами України та вищими навчальними закладами зі специфічними умовами навчання*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22 груд. 2017 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 3–6.

11. Бандурка О. О. Адміністративно-правове регулювання міграційного процесу в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 19 с.

12. Баран Л. М., Косач С. М., Віхтюк А. В., Морохов О. О., Филь О. М. Стратегічний бюлетень прикордонної безпеки України. Біла книга 2015. Київ: Арт Економі, 2016. 240 с.

13. Бахін В. П. Весельський В. К. Тактика допиту: навч. посіб: Київ, НВТ Правник, 1997. 64 с.

14. Бахін В. П. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів. *Правничий часопис ДонДУУ*. Донецьк, 2000. Вип. № 1 (4). С. 39–43.

15. Бахін В. П., Гора І. В., Цимбал П. В. Криміналістика: курс лекцій. Ч. 1. Ірпінь: Акад. ДПС України, 2002. 356 с.

16. Берназ В. Д. Криміналістична характеристика як наукова категорія. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 1. С. 16–18.

17. Бегалов Є. П. Незаконне переправлення осіб через державний кордон України організованою групою як спосіб учинення злочинів. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової*

експертизи: матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.). Київ, 2017. Ч. 2. С. 107–110.

18. Бегалов Є. П. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: дис. ... доктора філософії. 081. Київ, 2020. 280 с.

19. Бегалов Є. П. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології*: матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2018 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 49–52.

20. Біла Ю. В. Кримінальна відповідальність за групові злочини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Дніпропетровськ, 2009. 20 с.

21. Біленчук П. Д. Криміналістика в питаннях і відповідях: посібник К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. 180 с.

22. Бондаренко Н. В. Кримінологічна характеристика та запобігання нелегальній міграції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 246 с.

23. Бондаренко О. Д. Міграційні тенденції та тактичні особливості дій незаконних мігрантів у сучасних умовах. *Боротьба з протиправною діяльністю на державному кордоні України: теорія, практика, проблеми взаємодії*: матеріали міжвід. наук-практ. конф. (Хмельницький, 8 груд. 2005 р.). Хмельницький, 2005. С. 27–31.

24. Вдалині від Батьківщини – мільйони людей: МЗС назвало кількість українців за кордоном. URL: <https://telegraf.com.ua/ukr/ukraina/2023-05-03/5789637-vdalini-vid-batkivshchini-milyoni-lyudey-mzs-nazvalo-kilkist-ukraintsiv-za-kordonom>

25. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2009. 1440 с.

26. Весельський В. К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчий огляд, допит, призначення і проведення судових експертиз). *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2. С. 151–158.

27. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія. Київ : НВТ Правник – НАВСУ, 1999. 126 с.

28. Вирок Біляївського районного суду Одеської області від 27 квіт. 2023 р. № 496/289/21. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/110464906>

29. Вирок Глибоцького районного суду Чернівецької області від 18 трав. 2023 р. № 1-кп/715/111/23. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/110932717>

30. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 16 трав. 2023 р. № 727/6418/22. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/110903339>

31. Волобуєв А. Ф. Загальні положення криміналістичної методики: Лекція. Харків: Ун-т. внутр. справ, 1996. 36 с.

32. Волобуєв А. Ф. Тактика допиту: лекція. Харків: Ун-т внутр. справ, 1997. 28 с.

33. Воробей О. В., Волошин О. Г., Мельников І. М. Техніко-криміналістичне дослідження документів: навч-метод. посіб. Київ: Центр навч. л-ри, 2008. 304 с.

34. Все більше ухилянтів і організаторів втечі за кордон вдається спіймати у пунктах перетину: на чому ловляться. URL: <https://tsn.ua/exclusive/vse-bilshe-uhilyantiv-i-organizatoriv-vtechiz-za-kordon-vdayetsya-spiymati-u-punktah-peretinu-na-chomu-lovlyatsya-2304346.html>

35. Галдецька І. Г. Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 231 с.

36. Галімов Ю. А. Основні методи боротьби з незаконною міграцією на державному кордоні України. *Боротьба з протиправною діяльністю на державному кордоні України: теорія, практика, проблеми взаємодії: матеріали міжвід. наук-пр. конф.* (Хмельницький, 8 груд. 2005 р.). Хмельницький, 2006. С. 118–126.

37. Головка М. Б., Осипенко І. П. Обшук (юридико-психологічні аспекти організації та проведення): навч.-метод. посіб. Чернігів: ЧНТУ, 2015. 126 с.

38. Горин М. С. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2023. Вип. 2. С. 91–96.

39. Горин М. С. Загальна характеристика типових способів учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства: Ч. 2: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 8 жовт. 2022 р.). Київ: ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2022. С. 12–13.

40. Горин М. С. Окремі питання криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 22–23 верес. 2021 р.). Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2021. С. 72–74.

41. Горин М. С. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2023. Вип. 1. С. 147–152.

42. Горин М. С. Проблемні питання взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного*

суспільства: Ч. 1: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 жовт. 2021 р.). Київ: ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2021. С. 27–28.

43. Горин М. С. Типові слідчі ситуації під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 3 (55). С. 118–123. <http://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/10553>

44. Горин М. С. Характеристика обстановки та типових слідів незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 4 (78). С. 251–257. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/104.pdf

45. Горин М. С. Характеристика типових способів учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 404–407. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/104.pdf

46. Грачов С. В. Відповідальність за порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю, за кримінальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2014. 286 с.

47. Двічі намагався виїхати за кордон: на Волині ухилянта взяли під варту. URL: <https://susplne.media/476539-dvici-namagavsa-viihati-za-kordon-na-volini-uhilanta-vzali-pid-vartu/>

48. Дуда А. В. Обставини, що характеризують особу обвинуваченого, як елемент предмета доказування у кримінальній справі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2010. 246 с.

49. Дуфенюк О. М., Ковальська М. Ю. Новітні технології у практиці досудового розслідування на прикладі використання 3-D сканерів та смартфонів під час огляду місця події. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 303–305.

50. Експертизи у судочинстві України. URL: https://pidru4niki.com/74873/pravo/ekspertizi_u_sudochinstvi_ukrayini

51. Журавель В. А. Окрема криміналістична методика: поняття та сфера застосування. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2. С. 202–213.

52. Журавель В. А. Проблеми періодизації досудового розслідування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 136–144.

53. Іваниця А. В. Структура криміналістичної характеристики вбивств через необережність. *Вісник Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*. 2012. Вип. № 1. С. 303–309.

54. Капітанчук Л. Ю. Використання спеціальних знань при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3–2. С. 304–307.

55. Капітанчук Л. Ю. Окремі питання розслідування порушень державного кордону України за участю нелегальних мігрантів. *Часопис Хмельницького університету управління та права «Університетські наукові записки»*. 2009. № 1. С. 306–312.

56. Капітанчук Л. Ю. Особливості виявлення порушень державного кордону із участю нелегальних мігрантів. *Право і суспільство*. 2008. № 6. С. 95–100.

57. Капітанчук Л. Ю. Особливості допиту при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Серія: Право. Вип. 19. Т. 4. С. 133–137.

58. Капітанчук Л. Ю. Особливості розслідування нелегальної міграції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 250 с.

59. Капітанчук Л. Ю. Роль та місце Державної прикордонної служби України у протидії нелегальній міграції. *Часопис Хмельницького*

університету управління та права «Університетські наукові записки». Хмельницький, 2007. № 4. С. 303–309.

60. Капітанчук Л. Ю. Щодо особливостей огляду місця події за новим кримінальним процесуальним кодексом України при розслідуванні порушень державного кордону. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 405.

61. Капліна О. В. Проблеми нормативного регулювання та практики проведення обшуку під час кримінального провадження. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kovckp.pdf>.

62. Кібальник С. О. Кримінологічна характеристика та запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон України: дис. ... доктора філософії. 081 – Право. Харків, 2020. 260 с.

63. Климчук М. П. Особливості отримання та використання інформації в ході досудового слідства. *Правова інформатика*. 2011. № 3–4 (31–32). С. 4–12. URL: <https://ippi.org.ua/sites/default/files/11kmpkds.pdf>

64. Климчук М. П., Фурман Я. В. Тактичні особливості допиту підозрюваних – членів організованих злочинних угруповань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 174–179.

65. Клібанчук А. Б. Криміналістичне дослідження способів незаконного перетину державного кордону України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014 № 12. Т. 2. С. 157–160.

66. Колесник І. А. Проблеми побудови алгоритму діагностики та виявлення добросовісних помилок у показаннях свідків. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*: зб. наук. праць. 2009. Вип. 9. С. 144–150.

67. Колесник Ю. В. Слідчі та негласні слідчі (розшукові) дії як криміналістичні засоби діяльності слідчого в досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 252 с.

68. Комп'ютерна злочинність: навч. посіб. / П. Д. Біленчук, Б. В. Романюк, В. С. Цимбалюк та ін. Київ: Атіка, 2002. 385 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/poln_text/knigi/komp_zlo_2002.htm.

69. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.: прийнята резолюцією № 55/25 ГА ООН від 15 листоп. 2000 р. *Багатосторонні договори: зб. Міжнар. договорів України про правову допомогу у кримінальних справах*. Київ, 2006. С. 554–606.

70. Коць Є. Спосіб вчинення як обставина, що підлягає доказуванню під час досудового розслідування створення не передбачених законом воєнізованих та збройних формувань. *Криміналістика*. 2020. № 3. С. 301–306.

71. Криміналістика (Криміналістична тактика): навч. посіб. / М. Б. Головка, Л. А. Остапенко, І. П. Осипенко, М. П. Черненко. Чернігів: Чернігівський нац. технолог. ун-т, 2017. 220 с.

72. Криміналістика / за заг. ред. П. Д. Біленчука. Київ: Атіка, 1998. 416 с.

73. Криміналістика: навч. посіб. / А. Ф. Волобуєва. Київ: КНТ, 2011. 504 с.

74. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл. та допов. Київ: ІнЮре, 2016, 640 с.

75. Криміналістика : підручник / за заг. ред. П. Д. Біленчука. Київ: Право, 1997. 263 с.

76. Криміналістика : підручник / за заг. ред. М. І. Скригонюка. Київ: Атіка, 2005. 496 с.

77. Криміналістика у питаннях та відповідях : навч. посіб. / А. В. Іщенко, В. В. Пясковський, А. В. Самодін та ін. Київ : Центр учб. літ., 2016. 118 с.

78. Криміналістика: навч. посіб. / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьВДУВС. 2010. 540 с.

79. Криміналістика: навч. посіб. / Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Київ: Атіка, 2012. 496 с.

80. Криміналістика: питання і відповіді: навч. посіб. / А. В. Кофанова, О. Л. Кобилянського, Я. В. Кузмичова та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 280 с.

81. Криміналістика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

82. Криміналістика: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ: Ін Юре, 2001. 728 с.

83. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 752 с.

84. Криміналістика: підручник / П. Д. Біленчук, В. К. Лисиченко, Н. І. Клименко. К.: Атіка, 2001. 544 с.

85. Криміналістика: підручник. / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. К. : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.

86. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2. / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. 328 с.

87. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 1998. 376 с.

88. Криміналістична техніка: навч. посіб. / за ред. А. В. Кофанова. Київ: КИЙ, 2006. 456 с.

89. Криміналістична техніка: навч. посіб. Київ : КИЙ, 2009. 416 с.

90. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

91. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.

92. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с.

93. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>

94. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар / за заг ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1224 с.

95. Кубрак І. М. Розробки криміналістичних характеристик є одним із напрямків удосконалення методики розслідування злочинів. *Актуальні питання розслідування злочинів у сучасних умовах: тактика, методика, інформаційне забезпечення*: зб. наук. праць. Київ: УАВС, 1996. С. 13–25.

96. Кубрак П. М. Актуальні питання розслідування злочинів у сучасних умовах: тактика, методика, інформаційне забезпечення: зб. наук. праць. Київ: Укр. акад. внутр. справ, 1996. С. 78–84.

97. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 368 с.

98. Кучинська О. П., Черниченко І. В. Окремі праксеологічні аспекти застосування режиму відеоконференції у кримінальному провадженні в Україні. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. Вип. 5 (20). С. 41–49.

99. Лазарев В. О. Деякі проблемні аспекти збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3 (79). С. 46–50.

100. Левковський В. Ф. Стан та шляхи боротьби з нелегальною міграцією в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю та корупцією (теорія і практика)*. 2002. № 6. С. 41–46.

101. Літвін Ю. І. Щодо окремих питань використання спеціальних знань при розслідуванні порушень державного кордону. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України: II Всеукр. наук.-практ. конф.* (Хмельницький, 20 листоп. 2009 р.). Хмельницький: Вид-во Нац. акад. Держ. прикорд. служби України ім. Б. Хмельницького, 2009. С. 47–48.

102. Літвін, Ю. І. Особливості розслідування порушень державного кордону. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали пост. діюч. наук.-практ. семінару* (Харків, 29 жовт. 2009 р.). Харків : ТОВ Оберіг, 2009. С. 132–136.

103. Мазур Л. А., Морозова Я. О. Напрямки взаємодії підрозділів карного розшуку з різними суб'єктами протидії злочинам. *Право і безпека*. 2012. № 5 (47). С. 181–185.

104. Макаренко Є. І., Негодченко О. В., Тertiшник В. М. Огляд місця події: навч. посіб. Дніпропетровськ: Дніпроп. юрид. ін-т МВС України, 2001. 156 с.

105. Малярова В. О. Система елементів і сучасні підходи до аналізу криміналістичної характеристики злочинів. *Криміналістичний вісник*. 2012. Вип. № 2 (18). С. 32–39.

106. Мельник М. І., Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. Київ: Каннон А.С.К., 2002. 1104 с.

107. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: посібник / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Львів: Львівський держ ун-т внутр. справ, 2011. 324 с.

108. Мишков Я. Е. Методика розслідування хабарництва: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків, 2005. 14 с.

109. Мозоль А. П. Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 212 с.

110. Назаренко П. Г. Особливості провадження досудового слідства у кримінальних справах за участю іноземців: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 26 с.

111. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

112. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: наук.-практ. посібник / за ред. Н. І. Клименко. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 216 с.

113. Огнєв Т. Є. Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Київ, 2017. 249 с.

114. Онисько О. І. Види слідів та їх використання при розслідуванні незаконного перетинання державного кордону (за матеріалами дізнання органів ПВУ): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ, 2003. 21 с.

115. Особливості розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: наук.-метод. рек. / К. Л. Бугайчук, В. В. Корнієнко, А. М. Шульга та ін. Харків : ХНУВС, 2016. 103 с.

116. Паламарчук Ю. С. *Модель дії порушника державного кордону*: зб. наук. праць. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького. 2003. № 26. Ч. II. С. 23–24.

117. Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України: дис. ... канд. юрид. наук за спец.: 12.00.09. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2010. 236 с.

118. Пашиєва А. С. Особливості огляду місця події злочину, учиненого із застосуванням метальної холодної зброї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 194–202.

119. Переправили за кордон 40 ухлянтів: на Кіровоградщині судитимуть групу ділків. URL: <https://www.unian.ua/society/perepravili-za-kordon-40-uhilyantiv-na-kirovogradshchini-suditimut-grupu-dilkiv-foto-12257115.html>

120. Перцев Р. В. Використання «розумних» технологій у криміналістиці. *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. Вип. 67. С. 104–113. URL: <https://doi.org/10.33994/-kndise.2022.67.12>

121. Письменний Д. П. Федченко В. М. Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові й організаційні засади: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ, 2006. 204 с.

122. Погорецький М. А., Сергеева Д. Б. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2. С. 137–141.

123. Погорецький М. А. Незаконне переправлення осіб через державний кордон: проблемні питання оперативно-розшукового документування та досудового розслідування. *Проблеми теорії та практики реалізації правоохоронних функцій в охороні державного кордону*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 22–23 листоп. 2007 р.). Хмельницький, 2007. С. 223–227.

124. Положення про Експертну службу МВС України: наказ МВС України від 03 листоп. 2015 р. № 1343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text>

125. Положення про Національну раду з відновлення України від наслідків війни : Указ Президента України від 21 квіт. 2022 р. № 266/2022. *Рада національної безпеки і оборони України.* URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5428.html>

126. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень), у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи: наказ МОЗ України від 17 січ. 1995 р. № 6. *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text>

127. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січ. 2021 р. № 1150-IX. *Верховна Рада України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%B>

128. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану: Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2124-IX. *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#Text>

129. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану: Закон України від 03 берез. 2022 р. № 2113-IX. *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20/print>

130. Про державний кордон України: Закон України від 04 листоп. 1991 р. № 1777-XII. *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>

131. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20 листоп. 2012 р. № 5492-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text>.

132. Про затвердження зразка бланка, технічного опису та Порядку оформлення, видачі, обміну, пересилання, вилучення, повернення державі, визнання недійсним та знищення паспорта громадянина України для виїзду за кордон: Постанова Кабінету Міністрів України від 07 трав. 2014 р. № 152. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/152-2014-%D0%BF#Text>

133. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України № 575 від 07 лип. 2017 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/z0937-17>.

134. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз, та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

135. Про затвердження Положення про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби України: наказ МВС України від 30 листоп. 2018 р. № 971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1468-18#Text>

136. Про затвердження Положення про пункти пропуску через державний кордон та пункти контролю: Постанова Кабінету Міністрів

України від 18 серп. 2010 р. № 751. URL:
<https://www.kmu.gov.ua/npas/243610554>

137. Про затвердження Порядку дій посадових осіб органів охорони державного кордону Державної прикордонної служби України щодо установлення режиму в пунктах пропуску через державний кордон, здійснення контролю за його додержанням, а також організації і забезпечення взаємодії та координації контрольних органів і служб, що здійснюють різні види контролю або беруть участь у забезпеченні режиму в пунктах пропуску через державний кордон: Наказ адміністрації державної прикордонної служби України від 29 серп. 2011 р. № 627. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1117-11#Text>

138. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. *Верховна Рада України*. URL:
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%8>

139. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09 квіт. 1999 р. № 586-XIV. *Верховна Рада України*. URL:
<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/586-14>

140. Про Національну гвардію України: Закон України від 13 берез. 2014 р. № 876-VII. URL:
<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18>

141. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. *Верховна Рада України*. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

142. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 5 січ. 2017 р. № 3341-XII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/3341-12>.

143. Про основи національного спротиву : Закон України від 16 лип. 2021 р. № 1702-IX. *Верховна Рада України*. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#n452>

144. Про прикордонний контроль: Закон України від 05 лист. 2009 р. № 1710-VI. *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-17/print>

145. Про прикордонний режим: постанова Кабінету Міністрів України від 27 лип. 1998 р. № 1147. *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-98-%D0%BF#Text>

146. Про розвідку: Закон України від 17 верес. 2020 р. № 912-IX. URL: *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20/print>

147. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах. Постанова Пленуму Верховного суду України від 30 трав. 1997 р. № 8. *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text>

148. Про судову експертизу: Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

149. Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ: постанова Кабінету Міністрів України від 20 черв. 2000 р. № 988. *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text>

150. Про утворення територіального органу Національної поліції : постанова Кабінету Міністрів України від 13 січ. 2023 р. № 30. *Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/30-2023-%D0%BF#Text>

151. Процесуальний порядок та тактичні особливості здійснення слідчих (розшукових) дій: наук.-метод. реком. / авт. кол.: В. В. Кілімчук, К. Л. Бугайчук, В. О. Марялова та ін. Харків : ХНУВС, 2018. 101 с.

152. Пряхін Є. В., Когут Н. І. Застосування паралінгвістики під час допиту. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх*

справ. Серія юридична. 2014. Вип. 1. С. 358–370. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvlduvs_2014_1_39.

153. Пчеліна О. В. Структура методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету.* 2014. № 10-2. С. 122–125.

154. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України: метод. рек. / Чернявський С. С., Вознюк А. А., Брисковська О. М. та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 64 с.

155. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: монографія. Київ: НАВСУ, 2002. 196 с.

156. Саїнчин А. С., Похіла І. Б., Притула А. М. Методика розкриття незаконного переправлення осіб через державний кордон України (криміналістичні та оперативно-розшукові аспекти): монографія. Одеса: Фенікс, 2008. 368 с.

157. Саковський А. А. Особливості взаємодії оперативних підрозділів і слідчих при документуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2021/4/37.pdf>

158. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.

159. Салтевський М. В. Криміналістика. Навчально-довідковий посібник: К., 1996. 159 с.

160. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник: у 2-ч. Ч. 2. Харків: Консул, 2001. 528 с.

161. СБУ ліквідувала вісім нових каналів переправлення «ухилянтів» за кордон. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/915966.html>

162. Сірий Є. В. Соціологія: загальна теорія та методологія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : навч. посіб. Київ: Атіка, 2009. 492 с.

163. Скільська Л. Д. Кримінально-процесуальні та тактико-криміналістичні особливості фіксації результатів огляду місця події: дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2010. 221 с.

164. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні: навч. посіб. / О. А. Осауленко, А. В. Самодін, Г. М. Степанова та ін. Київ: «Центр учбової літератури», 2015. 140 с.

165. Слідчі (розшукові) дії: навч. посіб. / О. В. Авраменко, Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк та ін. / за заг. ред. Р. І. Благути та Є. В. Пряхіна. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.

166. Соколова Я. А. Особливості тактики проведення допиту під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 88–89.

167. Сорока А. З. Приховування як форма протидії розслідуванню незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_2_9.

168. Сорока А. З. Спосіб вчинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України як елемент криміналістичної характеристики. *Університетські наукові записки*. 2014. № 1 (49). С. 174–180.

169. Степанюк Р. Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 1 (12). С. 236–245.

170. Тальянчук І. С. Використання спеціальних знань під час проведення огляду місцевості. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 112–116.

171. Тальянчук Л. С. Криміналістичне дослідження документів, що посвідчують особу при перетині державного кордону України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2016. 19 с.

172. Тарасенко О. С. Вакуленко О. Ф., Стрільців О. М. Розслідування злочинів, учинених з використанням шкідливих програмних чи технічних засобів : метод. рек. Київ, 2016. 55 с.

173. Тарасенко О. С., Охріменко С. С., Стрільців О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку: метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 74 с.

174. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Академічне видання. Київ: Алерта, 2014. 440 с.

175. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.

176. Тіщенко В. В., Аркуша Л. І., Плахотіна В. М. Основи методики розслідування організованої злочинної діяльності і проявів корупції. Одеса, 2008. 266 с.

177. Топчій В. В., Горбачевський В. Я. Взаємодія правоохоронних органів у запобіганні транснаціональній організованій злочинності в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2013. № 4. С. 121–129.

178. Ухилянти йдуть на смертельний ризик, щоб втекти за кордон.
URL: https://varta1.com.ua/news/uhilyanti-ydut-na-smertelny-rizik-shchob-vtekti-za-kordon_362341.html

179. Ухилянти у вентиляційній системі потяга: СБУ заявила про затримання співробітника Укрзалізниці. URL: <https://suspilne.media/449106-uhilanti-u-ventilacijnij-sistemi-potaga-sbu-zaavila-pro-zatrimanna-spivrobitnika-ukrzaliznici/>

180. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів: метод. реком. / Б. Б. Теплицький, О. М. Шрамко, В. В. Юсупов. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 68 с.

181. Федосєєв В. В. Незаконне переправлення осіб через державний кордон України, як форма об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 332 КК України. *Форум права*. 2012. № 4. С. 970 –974.

182. Цевельов О. Є. Державне реагування на загрози національній безпеці у сфері безпеки державного кордону України: дис. ... канд. наук з держ. управл.: 25.00.05. Хмельницький. 2017. 313 с.

183. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: монографія. Вінниця: Нілан, 2017. 491 с.

184. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ, 2006. 416 с.

185. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій. монографія. Дніпропетр. держ. ун-т внутр. Справ. Д. : Ліра ЛТД, 2011. 496 с.

186. Черепненко О. Я. Взаємодія підрозділів ОВС з іншими силовими структурами, державними та громадськими організаціями при ліквідації масових заворушень. *Форум права*. 2011. № 2. С. 958–962.

187. Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій. URL: [http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/44456/ %D7](http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/44456/%D7)

188. Черноус Ю. М. Актуальні питання реалізації міжнародного співробітництва під час розслідування злочинів. *Протидія злочинності: теорія та практика*: матер. VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовт. 2016 р.). Київ: Нац. академ. прокур. України, 2016. С. 581–585.

189. Шакун В. І. Злочинність. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Т. 18: Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В. І. Шакун, В. І. Тимошенко та ін. 2019. 544 с.

190. Шевчук В. М. Структура окремої криміналістичної методики: сучасні наукові підходи та перспективи досліджень. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 5–20.

191. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2001. 560 с.

192. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Видавничий Дім Ін Юре, 2004. 728 с.

193. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручник. Харків, Право, 1998. 376 с.

194. Шепітько В. Ю. Особливості криміналістичної характеристики. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 2. С. 140–145.

195. Шепітько В. Ю. Цільове призначення криміналістичних знань і прагнення до європейських стандартів у протидії злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 4–11.

196. Шепітько, В. Ю. Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці : автореф. дис. ... доктора юрид. наук. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків, 1996. 30 с.

197. Шишолін П. А. Інноваційні підходи до охорони державного кордону в сучасних умовах. *Актуальні питання прикордонної безпеки*:

сучасний стан та перспективи розвитку: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НАДПСУ, 2011. № 2. С. 8–15.

198. Шостко О. Ю., Овчаренко О. М. Перспективи співробітництва України з європейськими інститутами у сфері протидії організованій злочинності. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2008. Вип. 15. С. 110–122.

199. Щур Б. В. Функції окремих криміналістичних методик. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія «Правознавство»*. 2011. Вип. 578. С. 89–92.

200. Юхно О. О. Окремі аспекти взаємодії слідчих та інших підрозділів органів внутрішніх справ при розслідуванні злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 212–221.

201. Як на кордоні ловлять ухилянтів та що на них чекає. URL: https://tvoemisto.tv/exclusive/kilka_cholovikiv_navit_zagynulo_yak_uhylyanty_probuyut_peretnuty_kordon_ta_skilkoh_vzhe_zatrymaly_136131.html

202. «Хоронять» дружин і «народжують» дітей: стало відомо, на що йдуть ухилянти заради перетину кордону. URL: <https://fakty.ua/420829-quot-horonyat-quot-zhen-i-quot-rozhayut-quot-detej-stalo-izvestno-na-chto-idut-uklonisty-radi-peresecheniya-granicy>

203. Areshonkov V. V. Technical support of technical and forensic research in the investigation of crimes. *Actual Problems of the State and Law*. 2020. № 88. P. 3–10. DOI: 10.32837/apdp.v0i88.3049

204. Cherneii V. V., Husariev S. D., Cherniavskiy S. S. *Using the achievements of modern science and technology in solving crimes: materials scientific and practical of the round table*. Kyiv: National. Acad. Internal Affairs, 2021. P. 4–6.

205. Farion-Melnyk A., Melnyk I., Vasylevskiy R. Criminal explosions: characteristics and typological features of the criminal. *Actual Problems of Jurisprudence*. 2022. № 1 (29). P. 119–123. DOI: 10.35774/app2022.01.119.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Горин М. С. Характеристика типових способів учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 404–407. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/104.pdf
2. Горин М. С. Характеристика обстановки та типових слідів незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2022. № 4 (78). С. 251–257. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/104.pdf
3. Горин М. С. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 1. С. 147–152.
4. Горин М. С. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 2. С. 91–96.
5. Горин М. С. Типові слідчі ситуації під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 3 (55). С. 118–123. URL: <http://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/10553>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Горин М. С. Окремі питання криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 верес. 2021 р.).* Київ: Наук.-досл. ін-т публіч. права, 2021. С. 72–74.

7. Горин М. С. Проблемні питання взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства: Ч. 1: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 жовт. 2021 р.).* Київ: ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2021. С. 27–28.

8. Горин М. С. Загальна характеристика типових способів учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства: Ч. 2: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 жовт. 2022 р.).* Київ: ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2022. С. 12–13.

Додаток Б

Результати зведеного анкетування прокурорів, слідчих Національної поліції України, працівників Служби безпеки України, які здійснюють свою діяльність у Дніпропетровській, Київській, Львівській, Одеській, Харківській, Хмельницькій областях і місті Києві

Запитання	слідчі НПУ	працівники СБУ	прокурори
Загальна кількість опитаних	126	118	56
1. Місце роботи?			
Київ	33 %	23 %	12 %
Житомир	17 %	10 %	13 %
Черкаси	22 %	16 %	15 %
Львів	13 %	18 %	19 %
Харків	7 %	24 %	21 %
Дніпро	8 %	9 %	20 %
2. Вік?			
21–29 років	24 %	62 %	51 %
30–39 років	46 %	28 %	36 %
40–49 років	20 %	6 %	7 %
50 років та більше	10 %	4 %	6 %
3. Стаж роботи?			
До 5-х років	30 %	29 %	25 %
До 10-ти років	50 %	61 %	48 %
До 15-ти років	14 %	7 %	14 %
Понад 15 років	6 %	3 %	13 %
4. Середня завантаженість?			
Від 50 до 200 кримінальних проваджень на рік	20 %	87 %	10 %
Понад 200 кримінальних проваджень на рік	80 %	13 %	90 %
5. Чи доводилось Вам розслідувати незаконне переправлення осіб через державний кордон України?			
Так	90 %	82 %	76 %
Ні	10 %	18 %	24 %
6. Чи відомі Вам якісь методичні рекомендації з розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України?			
Так	33 %	38 %	65 %
Ні	67 %	62 %	35 %

7. Які труднощі, на Ваш погляд, існують при розслідуванні незаконного переправлення через державний кордон України?			
Відсутність науково-обґрунтованих методичних рекомендацій з розслідування таких кримінальних правопорушень	90 %	87 %	94 %
Недостатність знань нормативно-правових актів, що регулюють порядок в'їзду та виїзду, а також умови перетину державного кордону, охорони тощо	10 %	13 %	6 %
Латентність (прихованість, замаскованість) кримінальних правопорушень	24 %	15 %	13 %
Низький рівень взаємодії з правоохоронними органами та іншими суб'єктами	30 %	27 %	44 %
Інше	2 %	1 %	1 %
8. Чи є, на Вашу думку, якась специфіка (особливості) методики розслідування незаконного переправлення через державний кордон України?			
Так	74 %	94 %	67 %
Ні	36 %	6 %	33 %
9. Яким питанням варто приділити увагу при розробці методики розслідування незаконного переправлення через державний кордон України?			
Криміналістичній характеристиці	58 %	44 %	85 %
Початковому етапу розслідування	42 %	56 %	15 %
Подальшому етапу розслідування	29 %	10 %	43 %
Типовим слідчим ситуаціям	38 %	7 %	20 %
Особливостям взаємодії з громадськими, правоохоронними органами та іншими суб'єктами	15 %	23 %	17 %
10. Які, на Вашу думку, елементи входять до криміналістичної характеристики незаконного переправлення через державний кордон України?			
Обстановка вчинення кримінального правопорушення	88 %	94 %	97 %
Спосіб підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення	100 %	90 %	100 %
«Слідова картина»	100 %	88 %	100 %

Характеристика особи злочинця	100 %	100 %	100 %
11. Які види слідів найчастіше зустрічаються після вчинення кримінальних правопорушень?			
Сліди людини (сліди рук, ніг та інші)	82 %	74 %	81 %
Безготівкові та готівкові кошти	38 %	26 %	19 %
«Цифрові» сліди	60 %	55 %	47 %
Ідеальні сліди	100 %	100 %	100 %
12. Проведення яких слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій в ході розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України є, на Вашу думку, найбільш складним?			
Огляд місця події	90 %	80 %	72 %
Допит	10 %	20 %	28 %
Слідчий експеримент	30 %	70 %	8 %
Обшук	54 %	22 %	11 %
13. Які, на Вашу думку, судові експертизи є ключовими при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України?			
Почеркознавча експертиза	44 %	56 %	52 %
Технічна експертиза документів	56 %	44 %	8 %
Дактилоскопічна	80 %	68 %	18 %
Біологічна	64 %	20 %	7 %
Експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів	36 %	27 %	13 %
Портретна	12 %	8 %	16 %
14. Вкажіть відомства, з суб'єктами яких Вам доводилось взаємодіяти під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України:			
Оперативні підрозділи ДПС України	43 %	75 %	100 %
МВС України	92 %	95 %	100 %
МЗС України	32 %	13 %	7 %
СБ України	23 %	27 %	10 %
Дипломатичні та консульські установи інших держав	17 %	5 %	13 %
Населення і громадські організації	60 %	100 %	18 %
Правоохоронні органи іноземних держав і міжнародні поліцейські організації	15 %	9 %	28 %
15. З яких питань в процесі Вашої службової діяльності під час розслідування злочинів, передбачених ст. 332 КК України, виникла необхідність звернення по допомогу до інших правоохоронних відомств і державних структур?			
Проведення окремих слідчих (розшукових) дій	56 %	72 %	93 %

Проведення спільних заходів	44 %	28 %	15 %
Виконання доручень	9 %	7 %	3 %
Одержання необхідної інформації	77 %	99 %	83 %
Пошук і виявлення підозрюваного, який переховується, речових доказів, документів, цінностей та ін.	90 %	87 %	65 %
16. Особи незаконно перетинали ділянки державного кордону, які:			
Обладнані інженерно-технічними спорудами	20 %	25 %	19 %
Обладнані відповідними прикордонними знаками	10 %	43 %	22 %
Мають велику кількість об'їзних доріг	86 %	94 %	89 %
Найбільш вигідні у географічному положенні	100 %	96 %	83 %
17. Дайте оцінку стану міжнародно-правової допомоги під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України:			
Зразковий	29 %	18 %	7 %
Задовільний	57 %	76 %	80 %
Незадовільний	24 %	6 %	13 %
18. Достатність використання науково-технічних (техніко-криміналістичних) засобів при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України:			
Повною мірою	26 %	45 %	65 %
Недостатньо	68 %	43 %	27 %
Не використовуються	6 %	12 %	8 %
19. Чи здійснюєте Ви планування під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України?			
Так, у всіх випадках	50 %	37 %	71 %
Планую у разі необхідності	34 %	52 %	20 %
Не планую взагалі	16 %	11 %	9 %
20. Який середній кількісний показник груп нелегальних мігрантів?			
До 5 осіб	44 %	67 %	71 %
5–10 осіб	41 %	25 %	20 %
10–20 осіб	13 %	7 %	8 %
Більше 20 осіб	2 %	1 %	1 %
21. Найбільш характерні способи незаконного переправлення осіб через державний кордон України поза пунктами пропуску:			
Перехід	25 %	28 %	24 %
Переїзд	49 %	41 %	59 %
Перепливання	17 %	19 %	14 %

Переліт	9 %	12 %	3 %
22. Чи вважаєте Ви, що матеріали оперативно-розшукової діяльності займають важливе місце у виявленні ознак незаконного переправлення осіб через державний кордон України?			
Так	97 %	98 %	99 %
Ні	3 %	2 %	1 %
23. Мета використання оперативно-розшукових даних:			
Як додаткова інформація при прийнятті процесуальних рішень	90 %	63 %	97 %
Для підготовки і проведення слідчих дій	96 %	41 %	89 %
Для встановлення особи злочинця	98 %	100 %	95 %
Інше	5 %	12 %	9 %
24. Оптимальність системи використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному судочинстві:			
Так, оптимальна	45 %	31 %	28 %
Прийнятна, але потребує вдосконалення	30 %	42 %	46 %
Не відповідає меті та завданням боротьби зі злочинністю	25 %	27 %	26 %
25. Вкажіть на найбільш ефективні, на Вашу думку, НСРД при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України:			
Аудіо-, відеоконтроль особи	67 %	55 %	73 %
Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу	94 %	100 %	100 %
Спостереження за особою, річчю або місцем	91 %	85 %	97 %
Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації	80 %	77 %	90 %
Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж	100 %	98 %	93 %

Додаток В

Акти впровадження

АКТ

впровадження результатів дисертаційного здобувача Міжрегіональної Академії управління персоналом Горина Михайла Степановича на тему: «Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України» у практичну діяльність органів національної поліції України.

Комісія у складі: начальника Дніпровського УП ГУНП у м. Києві, кандидата юридичних наук Ніконова Михайла Миколайовича, заступника начальника відділу поліції – начальника слідчого відділення відділу поліції № 4 Дніпровського УП ГУНП у м. Києві майора поліції Нежур Марини Анатоліївни та начальника відділу кримінальної поліції Дніпровського УП ГУНП у м. Києві майора поліції Скоріни Віталія Олександровича склала цей акт про те, що комісією вивчені матеріали дисертаційного дослідження Горина Михайла Степановича на тему: «Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність, а також, опубліковані автором праці:

1. Горин М.С. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 1. С. 147-152.
2. Горин М.С. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 2. С. 91-96.
3. Горин М. Типові слідчі ситуації під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 3 (55). С. 118-123. <http://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/10553>
4. Горин М.С. Характеристика типових способів учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №9. С. 404-407. http://www.lsej.org.ua/9_2021/104.pdf
5. Горин М.С. Характеристика обстановки та типових слідів незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Держава та регіони*. Серія: ПРАВО. 2022. №4 (78). С. 251-257.

Пропозиції та висновки дисертаційного дослідження використовуються працівниками в роботі слідчих та оперативних підрозділів; при розробці відомчих нормативно-правових актів та вдосконаленні методичних розробок; під час проведення занять з особовим складом у системі службової підготовки.

Голова комісії:

**Начальник Дніпровського УП
ГУНП у м. Києві,
кандидат юридичних наук**

М.М. Ніконов

Члени комісії:

**Заступник начальника відділу – начальника
слідчого відділення відділу поліції № 4
Дніпровського УП ГУНП у м. Києві
майор поліції**

М.А. Нежур

**Начальник відділу кримінальної поліції
Дніпровського УП ГУНП у м. Києві
майор поліції**

В.О. Скоріна

ЗАТВЕРДЖУЮ

проректор

Національної академії внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

2023 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертації
Горина Михайла Степановича на тему: «Розслідування незаконного
переправлення осіб через державний кордон України»
у освітній процес та науково-дослідну діяльність
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: професора кафедри оперативно-розшукової діяльності НАВС, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України Василичука Віктора Івановича; провідного наукового співробітника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності НАВС, доктора юридичних наук, доцента Павленка Сергія Олексійовича; провідного наукового співробітника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності НАВС, доктора юридичних наук, доцента Севрука Володимира Геннадійовича, склала цей акт про те, що комісією вивчені матеріали підготовлені Гориним Михайлом Степановичем на тему: «Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Результати дисертаційного дослідження Горина М.С. відображені у навчально-методичних матеріалах з кримінального процесу для курсантів, студентів та слухачів магістратури, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Горин М. С. Характеристика типових способів учинення незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 404–407. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/104.pdf.

2. Горин М. С. Характеристика обстановки та типових слідів незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2022. № 4 (78). С. 251–257. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/104.pdf.

3. Горин М. С. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 1. С. 147–152.

4. Горин М. С. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 2. С. 91–96.

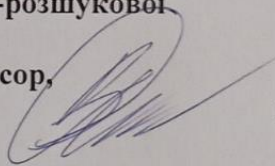
5. Горин М. С. Типові слідчі ситуації під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 3 (55). С. 118–123. URL: <http://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/10553>.

Зазначені матеріали підтвердили належний теоретичний рівень і практичну обґрунтованість та відповідають меті й загальним напрямкам вдосконалення професійної підготовки юридичних кадрів і можуть бути використанні в освітньому процесі при викладанні дисциплін: «криміналістика», «кримінальний процес» а також у рамках перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників слідчих органів та оперативних підрозділів Національної поліції України.

Члени комісії дійшли спільного висновку, що представлені Гориним Михайлом Степановичем матеріали дослідження ґрунтуються на значній кількості опрацьованих автором під час дослідження законодавчих, наукових, архівних та емпіричних джерел.

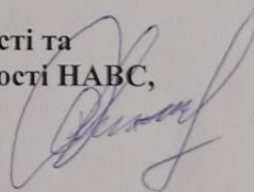
Члени комісії:

**Професор кафедри оперативно-розшукової діяльності НАВС,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України**

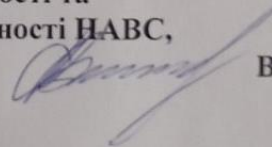
Віктор ВАСИЛИНЧУК

**Провідний науковий співробітник
відділу організації наукової діяльності та
захисту прав інтелектуальної власності НАВС,
доктор юридичних наук, доцент**

Сергій ПАВЛЕНКО

**Провідний науковий співробітник
відділу організації наукової діяльності та
захисту прав інтелектуальної власності НАВС,
доктор юридичних наук, доцент**

Володимир СЕВРУК

Приватне акціонерне товариство
«Вищий навчальний заклад
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ»

The Private Joint-Stock Company
«Higher Education Institution
«Interregional
Academy
of Personnel Management»

Україна, 03039, Київ-39, вул. Фрометівська, 2,
Тел. +38 (044) 490-95-00, maup.com.ua
e-mail: iapm@iapm.edu.ua

2, Frometivs'ka Str., 03039 Kyiv, Ukraine,
Tel. +38 (044) 490-95-00, maup.com.ua
e-mail: iapm@iapm.edu.ua

" 2 " березня 2023 № 8300/2

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор МАУП,
доктор економічних наук, професор

 М.Ф.Гончаренко

« » 2023 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача
кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності**

**Горина Михайла Степановича на тему: «Розслідування незаконного
переправлення осіб через державний кордон України» у освітній процес
та науково-дослідну діяльність Міжрегіональної Академії управління
персоналом**

Комісія у складі: завідувача кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, доктора юридичних наук, професора Заросила В.О.; завідувача кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права, кандидата юридичних наук, доцента Минюка Д.І.; заступника завідувача кафедри адміністративного, фінансового та банківського права, кандидата юридичних наук, доцента Бортника В.А.; склала цей акт про те, що комісією вивчені матеріали, підготовлені здобувачем кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого Гориним Михайлом Степановичем на тему: «Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Результати дисертаційного дослідження Горина М.С. відображені у навчально-методичних матеріалах з навчальних дисциплін: «Криміналістика» та «Актуальні проблеми розкриття та розслідування кримінальних правопорушень» для студентів та слухачів магістратури, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Горин М. С. Характеристика типових способів учинення незаконного

2. Горин М. С. Характеристика обстановки та типових слідів незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2022. № 4 (78). С. 251–257. URL:
http://www.lsej.org.ua/9_2021/104.pdf

3. Горин М. С. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2023. Вип. 1. С. 147–152.

4. Горин М. С. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2023. Вип. 2. С. 91–96.

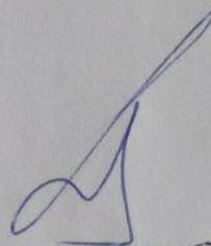
5. Горин М. С. Типові слідчі ситуації під час розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management).* 2023. № 3 (55). С. 118–123. URL:
<http://kelmczasopisma.com/ua/viewpdf/10553>

Зазначені матеріали підтвердили належний теоретичний рівень і практичну обґрунтованість та відповідають меті й загальним напрямкам вдосконалення професійної підготовки юридичних кадрів і можуть бути використанні в навчальному процесі при викладання дисциплін «Криміналістика» та «Актуальні проблеми розкриття та розслідування кримінальних правопорушень» в Міжрегіональній академії управління персоналом.

Члени комісії дійшли спільного висновку, що представлені здобувачем Гориним Михайлом Степановичем матеріали дослідження ґрунтуються на достатній кількості опрацьованих автором під час проведення дисертаційного дослідження законодавчих, наукових, архівних та емпіричних джерел.

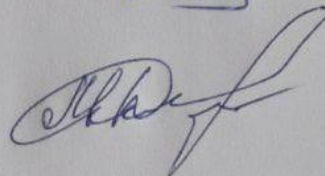
Члени комісії:

завідувач кафедри
правоохоронної та антикорупційної діяльності,
доктор юридичних наук, професор

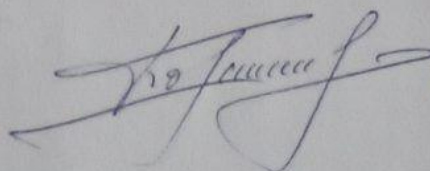
Заросило В.О.

завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін та міжнародного права,
кандидат юридичних наук, доцент

Милюк Д.І.

завідувач кафедри адміністративного,
фінансового та банківського права,
кандидат юридичних наук, доцент

Бортник В.А.